

SPECIJALNA POLICIJA I STRADANJE JEVREJA U OKUPIRANOM BEOGRADU 1941-1944.*

Apstrakt. U stradanju Jevreja u okupiranom Beogradu odgovarajući udeo imala je i domaća politička, odnosno specijalna policija, o čemu govore mnogobrojni, ranije nedostupni policijski podaci i dokumenti. Pronađeni su dragoceni spisi, koji su omogućili da se kompleksno sagleda taj problem, odnosno da se raščisti pitanje u čemu se sastojalo učešće kvislinškog policijskog aparata u proganjanju i stradanju Jevreja 1941-1944. godine.

Ključne reči: Jevreji, specijalna policija, Jugoslavija, holokaust.

PREDGOVOR

O progonu i stradanju Jevreja tokom okupacije u Srbiji i njenom glavnom gradu (Beogradu) dosta je pisano. Osvetljena su mnoga dramatična zbivanja, razjašnjene pojedine nejasnoće, opisane ljudske sudbine, otkriveno kada su i kako hapšeni i likvidirani pojedinci i grupe, utvrđeno kako je sprovedeno "konačno rešenje jevrejskog pitanja". Poznato je i koji su izvorni materijali korišćeni u objavljenim radovima na tu temu, odnosno koji fondovi arhivske građe su istraživani u Muzeju Jevrejske opštine i u istorijsko-arhivskim institucijama u zemlji i inostranstvu. Tako obiman rad, međutim, ne isključuje, nego još više naglašava potrebu za daljim istraživanjem u cilju što potpunijeg prikupljanja podataka i činjenica, kako bi se do kraja sagledalo šta se sve događalo sa Jevrejima u jednom od najtežih perioda u istoriji Srbije i, posebno, Beograda.

Među aktuelne teme iz ove oblasti o kojima se dosta govori i iznose različita mišljenja, ali je do sada malo i oskudno pisano, svakako spada pitanje mesta i uloge kolaboracionističke vlasti u sprovođenju poznatih mera protiv Jevreja – u njihovom progonu i stradanju. Odgovor na ovo pitanje omogućava da se sagleda kolika je bila odgovornost te vlasti za ono što se dešavalo sa Jevrejima za vreme okupacije 1941-1944. godine. Prirodno je, s obzirom na njenu nadležnost i delokrug rada, što je među domaćim organima vlasti glav-

* Ovaj rad je dobio prvu nagradu 2001. godine, na 45. Nagradnom konkursu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.

na uloga pripadala specijalnoj policiji (pa je iz tog razloga ona istaknuta u naslovu ovog teksta). Naime, specijalna policija je bila domaći pandan nemačkom Gestapou.

Izvorni materijal za obradu ove teme nađen je prevashodno u arhivskom fondu Odeljenja specijalne policije Uprave grada Beograda. U pitanju je veoma obimna arhivska građa iz perioda okupacije od preko 15.000 dosijea, koja je predugo bila nedostupna istraživačima (nalazila se u Republičkom ministarstvu unutrašnjih poslova Srbije). Glavnina te građe predata je Istorijskom arhivu Beograda (preko 13.000 ličnih dosijea), a manji delovi se nalaze u Vojnoistorijskom institutu, Arhivu Srbije i Arhivu Jugoslavije. Ona predstavlja bogat i dragocen izvor autentičnih podataka o događajima i ličnostima iz perioda okupacije. Ovaj tekst je i nastao prevashodno na osnovu korišćenja podataka koje sadrži ova, do sada samo sporadično korišćena građa.

Pri oblikovanju ove monografije dužna pažnja je poklonjena opštim okvirima, razmerama i posledicama poznatog postupka prema Jevrejima. Početni, koncizni pregled sačinjen je radi podsećanja na ukupne posledice "konačnog rešenja pitanja Jevreja" u Beogradu i unutrašnjosti Srbije, kako bi poslužio kao osnova da se jasno sagleda kakav je i koliki bio udeo kvislinških vlasti uopšte, a posebno Uprave grada Beograda, odnosno njenog Odeljenja specijalne policije.

Pre prelaska na tu temu trebalo je dati opšti prikaz delovanja organizatora i glavnog nosioca svih mera protiv Jevreja – beogradske centrale Gestapoa, kao i njenih odseka i referata koji su bili zaduženi za sprovođenje tih mera. Oni su neposredno izdavali naloge odgovarajućim domaćim vlastima, kontrolisali njihov rad i redovno primali njihove dnevne i periodične izveštaje. Reč je o kontinuiranoj saradnji od prvih dana okupacije, pri čemu je Gestapo bio naredbodavac koji je držao sve konce u svojim rukama, a organima domaćih vlasti, pre svega specijalnoj policiji, poveravao je samo određene poslove. Ti poslovi razjašnjavaju karakter "usluga" specijalne policije i drugih organa kvislinške vlasti, tj. jasno pokazuju u čemu se sastojalo učešće tih vlasti u okviru sprovođenja ukupnih mera protiv Jevreja.

Podrobna obrada osnovne teme podeljena je, kao što se vidi iz sadržaja, na odgovarajuća poglavlja (shodno stvarnom stanju stvari) primenom tematsko-hronološkog metoda prikazivanja. U tim poglavljima razjašnjeno je koji organi domaće vlasti, odnosno njihovi funkcioneri i pripadnici, snose odgovornost za svoj "učinak" u progonu Jevreja. Među takve spadaju ličnosti proglašene za ratne zločince: ministri unutrašnjih poslova, šef Srpske državne bezbednosti i upravnik grada Beograda, šef specijalne policije, šefovi III, IV i VII odseka te policije i drugi.

Ukratko su opisani progoni i stradanja Cigana. Pri tom je obrađeno pitanje šta je bilo zajedničko, a šta različito u "tretmanu" Jevreja i Cigana.

Ukazano je i na zajedničko stradanje i solidarnost Srba i Jevreja pod tiranijom nacističkog okupatora, a posebno na zajedničko učešće u antifašističkom otporu i oružanoj oslobodilačkoj borbi.

U tekstu nisu menjani izvorni nazivi iz perioda okupacije; na primer za Rome: tadašnji naziv Cigani, Odsek za Jevreje i Cigane, Naredba koja se odnosi na Jevreje i Cigane; za Narodnooslobodilački pokret: komunistički pokret itd.

Na kraju je (u poglavlju "Prilozi") izvršen izbor karakterističnih dokumenata za ovu temu.

STRADANJE JEVREJA

S obzirom na brojno stanje Jevreja u okupiranoj Srbiji – teritoriji pod nemačkim vojnim zapovedništvom – koje je (računajući i jevrejske izbeglice iz drugih zemalja) iznosilo oko 18.000, u odnosu na višemilionsko srpsko stanovništvo pitanje Jevreja nije trebalo da predstavlja značajan problem za nemačku okupacionu upravu i Gestapo. Međutim, tom pitanju su odgovorni nemački faktori poklanjali veliku pažnju, koja je bila u potpunoj neraszeri sa pomenutim brojčanim stanjem. To je naročito došlo do izraza u Beogradu, u kome je inače živeo najveći deo Jevreja nastanjenih u Srbiji. Očigledno je da je bila reč o specifičnom problemu.

Uz rešavanje "jevrejskog pitanja", Nemci su se, na gotovo istovetan tačin, "bavili" i pitanjem Cigana (Roma), čija je koncentracija u Beogradu takođe bila velika, a na koje su se primenjivale naredbe i mere propisane za Jevreje.

Pre aprilskog rata, u Jugoslaviji je živelo oko 75.000 Jevreja, kao i blizu 6.000 jevrejskih izbeglica iz Nemačke, Austrije, Čehoslovačke i Poljske. Na teritoriji Srbije pod nemačkim vojnim zapovedništvom živelo je, prema podacima jevrejskih verskih opština iz 1940. godine, 14.320 Jevreja, od toga u Beogradu 10.388. Prema drugim podacima, od 11. januara 1941, u Beogradu je bilo 11.780 Jevreja. A prema novijim istraživanjima na pomenutoj teritoriji, pred okupaciju, bilo je ukupno 16.600 stalno nastanjenih Jevreja i oko 1.200 jevrejskih izbeglica.¹ Policijski izvori govore da je početkom okupacije registrovano oko 9.500 u Beogradu, a na čitavoj teritoriji okupirane Srbije oko 15.000 Jevreja.² Nije utvrđen tačan broj Jevreja koji se početkom okupacije nisu prijavili vlastima, od-

1 Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1992, str. 20, 23, 130.

2 Broj prijavljenih i registrovanih Jevreja menjao se u toku prvih meseci okupacije, kao što se vidi iz policijskih izveštaja o kojima će još biti govora.

Odgovorni za "konačno rešenje" jevrejskog pitanja. Oni su, po Hitlerovom nalogu, odlučivali o sudbini Jevreja u Evropi: vođa SS-a Rajha i šef nemačke policije Hajnrih Himler (Heinrich Himmler) i šef Glavnog ureda bezbednosti Rajha (RSHA) Rajnhard Hajdrih (Reinhard Heydrich).

nosno koji su pobjegli ili se prikrili uz pomoć srpskog stanovništva. Pominje se 2.345 odnosno 3.816 Jevreja koji su izbegli sudbinu svojih sunarodnika.³

Pitanje Jevreja u okupiranoj Srbiji rešavano je u okviru dobro poznate politike nacističke Nemačke i programa interniranja i likvidacije Jevreja, kako u Rajhu, tako i u okupiranim zemljama. Međutim, ni u samoj Nemačkoj, niti u okupiranim zemljama, "konačno rešenje jevrejskog pitanja" 1941-1942. godine nije sprovedeno na tako radikalan način kao na "zaposednutoj" teritoriji Srbije. Totalno istrebljenje Jevreja, koje su Nemci izvršili u okupiranoj Srbiji za samo godinu dana, predstavljalo je primer efikasnosti uništavanja Jevreja.⁴

3 Podatak o 3.816 Jevreja pobjeglih iz Beograda potiče iz gestapovske evidencije, kao i podatak da je do avgusta 1943. streljano 62.184 Srbina i 13.862 Jevrejina. AJ, DK-110, inv. br. 14.951.

4 N.O.S. IV, str. 716. Poređenja radi, navodi se dalje: "U vreme kad je u okupiranoj Srbiji već bio učinjen ili iz nje deportiran i poslednji Jevrej - izuzev malog broja koji je uspeo da se sakrije i Jevrejki udatih za Srbe - u Berlinu se još nalazio manji broj Jevreja, istina obeleženih žutom zvezdom i ograničenih u pogledu kretanja, lišenih svojih zaposlenja, odnosno izbačenih iz svojih redovnih profesija. Štaviše, u raznim nemačkim gradovima neki od njih su se zadržali čak do kraja rata. U drugim okupiranim zemljama je, mahom, nacističkim merama bio zahvaćen samo određeni deo Jevreja.

Poslanik g. Feliks Bencler

Franc Nojhauzen

Nosilac Hitlerove politike rasnog progona i “eliminisanja” Jevreja u okupiranoj Srbiji bio je opunomoćenik nemačkog Ministarstva inostranih poslova u Beogradu Feliks Bencler (Felix Benzler) – snimak iz “Novog vremena”, maja 1941. godine – a organizator pljačke jevrejske imovine – generalni opunomoćenik za privredu Franc Nojhauzen (Franz Neuhausen).

Krajnji bilans “konačnog rešenja jevrejskog pitanja” u Srbiji pokazuje poraznu sliku: od oko 17.800 Jevreja likvidirano je njih 14.800 (uključujući i 1.200 jevrejskih izbeglica iz drugih zemalja), tj. preko 83 %, dok je samo petina Jevreja uspela da se spasi bekstvom i prikrićanjem. Opljačkana je sva jevrejska imovina: pokretna je bila – plen Gestapoa, a nepokretna – Privrednog štaba generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji Franca Nojhauzena (Franz Neuhausen).⁵

Takav ishod postupka protiv Jevreja rezultat je procesa koji je započeo uobičajenim pripremnim radnjama, da bi se zatim, u pogoršanoj situaciji za Nemce zbog oružanog ustanka protiv njih, preduzele najefikasnije mere da se konačno rešenje jevrejskog pita-

5 M. Koljanin, n.d., str. 131, 25. Posle oslobođenja, popisom iz 1947. godine, utvrđeno je da u Jugoslaviji živi 11.934 Jevreja ili 17,8 % evidentiranih 1940. godine. U Gestapou (Ajnzacgrupi) se o pokretnoj imovini starao referat II A 5, a u Nojhauzenovom štabu Komesarijat za jevrejsku (nepokretnu) imovinu.

nja neuobičajeno brzo sprovede. Na početku okupacije preduzete su prethodne pripreme po već utvrđenom redosledu: pozivanje svih Jevreja da se prijave policiji radi registracije; propisivanje poznatih mera oduzimanja ili ograničavanja njihovih prava, kao i ponižavajućih odredbi o nošenju određenih jevrejskih oznaka na odeći; upućivanje na prisilan rad pod najtežim uslovima (uklanjanje leševa i raščišćavanje ruševina od bombardovanja Beograda).

Sledio je period streljanja Jevreja kao talaca u znak odmazde za ustaničke akcije širom Srbije. U pitanju su bila streljanja velikih razmera, u kojima su pored Srba stradali i Jevreji – po famoznom ključu 100 za jednog ubijenog, odnosno 50 za jednog ranjenog Nemca, drastično je smanjen broj Jevreja u Srbiji. U tom periodu došla je do izražaja još jedna specifičnost u istrebljenju Jevreja u Srbiji. Dok je u drugim zemljama egzekutor bio Gestapo, u Srbiji je streljanje Jevreja (u okviru mera odmazde 1941. godine) vršila nemačka vojska – Vermaht.⁶

Posle pojedinačnih i grupnih hapšenja Jevreja kao saučesnika u akcijama komunista, "smeštenih" po zatvorima i logorima (Banjica i dr.), Nemci su pristupili planskom interniranju Jevreja u posebne logore. U Beogradu je, po naređenju šefa Ajnzacgrupe (Operativne grupe), SS-pukovnika Vilhelma Fuksa (Wilhelm Fuchs) i šefa Upravnog štaba nemačkog vojnog zapovednika Haralda Turnera, obrazovan "prolazini" logor za Jevreje na Autokomandi (u vojnom objektu Topovske šupe), u kome su do tada bili smešteni Srbi izbeglice. Tu su od 22. avgusta (tj. od hapšenja svih Jevreja iznad 14. godina) do 20. oktobra 1941. (kada su ta hapšenja završena), internirani Jevreji i Cigani, od kojih je znatan deo streljan u ime odmazde (manji broj uhapšenih Jevreja držan je u logoru Banjici). Novembra 1941. privodilo se kraju i prebacivanje ranije interniranih Jevreja i Cigana u novoobrazovani Jevrejski logor Zemun u objektima Sajmišta.⁷

Logor na Sajmištu postao je poprište pogroma Jevreja iz cele Srbije, sprovedenog krajem 1941. i prvih meseci 1942. godine. U odlučivanju o njihovoj sudbini u Berlinu i u Beogradu, presudnu ulogu su igrali: bezbednosno-policijski aparat (Gestapo), nemačka oružana sila – Vermaht (jedinice i vojna uprava) i predstavnici Ministarstva spoljnih poslova. Tako su, oktobra 1941, iz Berlina doputovali u Beograd predstavnici Gestapoa i

6 Podrobno o postupanju sa Jevrejima od aprila do kraja avgusta 1941: Branislav Božović, *Beograd pod komesarskom upravom 1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1998, str. 53-55, 138-140, 173-174, 258-262, 343-348. Streljanja Jevreja i Cigana za odmazdu vršena su između Pančeva i Jabuke, u Jajincima, Rakovici, Kumodražu, kod Kovina i drugih mesta.

7 *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944*, str. 27, 31, 34-36. O Jevrejima u logoru *Banjica* vidi: IAB, UGB, Banjičke knjige pritvorenika, a o logoru na Autokomandi: pisma Predstavništva jevrejske zajednice predsedniku opštine Beograd od 21. i 22. 8. 1941, IAB, OGB, inv. br. 2. Logor na Autokomandi, na žalost, nije još celovito obrađen.

Ministarstva spoljnih poslova (Rademaher), kako bi sa nadležnim nemačkim zvaničnicima u Beogradu odlučili da se privede kraju likvidacija muških interniraca – Jevreja i da se, u narednom periodu, interniraju preostali članovi jevrejskih porodica: žene, deca i starci.⁸

Već do početka novembra 1941. ubijeno je oko 5.000 Jevreja (interniranih muškaraca starijih od 14 godina) i oko 2.500 Cigana (muškaraca). Za kratko vreme dovršena je likvidacija gotovo celokupnog jevrejskog muškog stanovništva. U decembru 1941. došao je red na ostale članove jevrejskih porodica (žene, decu, starce). Njima je bilo naređeno da se 12. decembra prijave policiji u Džordža Vašingtona 21, odakle su ih prebacili u logor na Sajmištu. Marta 1942. u Berlinu je doneta odluka o njihovoj likvidaciji, koju je beogradski Gestapo spremno dočekao i efikasno sproveo u delo (upotrebom specijalnog kamiona sa otrovnim gasom – “dušegupke”, upućenog iz Berlina marta 1942). Do polovine maja iste godine završeno je istrebljenje jevrejskih porodica u logoru, interniranih posle 12. decembra 1941. (oko 6.400 zatočenih Jevreja i oko 600 Cigana).⁹

Genocid nad Jevrejima u Srbiji je okončan.¹⁰

Posle fizičke likvidacije Jevreja, okupatorske i kvislinške vlasti nisu sasvim prestale da se bave “jevrejskim pitanjem”. Nastavljena je policijska potraga za Jevrejima koji su izbegli prijavljivanje i internaciju, odnosno koji su pobjegli ili se prikriili kod srpskih porodica i promenili imena, tj. dobavili lažne isprave. Traganje za preostalim pojedincima i obaveze u rešavanju još neokončanih pitanja jevrejske imovine iziskivali su nastavljanje rada odseka (referata) za Jevreje i Cigane u Gestapou i specijalnoj policiji, istina u znatno smanjenom obimu, sve do 1943. godine.

Po istoj osnovi kao Jevreji, tretirani su i Cigani, tj. “u duhu” ideologije nacifašista, po kojoj su Jevreji i Cigani “nearijevci niže rase” – kako se navodi u saopštenju zemaljske komisije Srbije za ratne zločine.¹¹ U naredbi vojnog zapovednika u Srbiji o Jevrejima i Ciganima, objavljenoj 31. maja 1941, precizno je određeno da se “Cigani izjednačuju sa

8 AVII, Na, London, mikrofilm r. 1., s. 297108, izveštaj Frica Rademahera, 25. 10. 1941.

9 *Saopštenja br. 66-93* Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1946, str. 787-802), saopštenje 87: Sajmište – mučilište naroda Jugoslavije. N. Koljanin, n.d., str. 36-37, 39-40, 62: brojno stanje 6.2. 1942: ukupno 5.654, od toga 76 odojčadi, 1.136 dece ispod 16 godina i 4.442 osobe preko 16 godina; u jeku masovnog uništavanja Jevreja, tj. 27. 4. 1942: ukupno 1.884 zatočenika, od toga 68 muškaraca, 1.429 žena i 387 dece. U logoru na Sajmištu izgubilo je život oko 6.320 Jevreja (preko 42 % od ukupno ubijenih). Za sve Jevreje u logoru Sajmište, ugušene gasom, Gestapo je na njihove kartone stavljao oznaku “LS”.

10 Retki su bili slučajevi da je ko od Jevreja “izvukao živu glavu” iz logora, a to su mahom bile žene iz mešovitih brakova: Jevrejke udate za Srbe, nejevrejke udate za Jevreje i sl. Bolje su prošli zatočeni Cigani, jer su mnogi pušteni iz logora.

11 AJ, DK-110, inv. broj 16.362 (613-539-541).

Jevrejima" i da "za njih važe odgovarajuće odredbe Naredbe" (član 18). U narednom, 19. članu Naredbe, koja se inače smatra temeljnim pravnim aktom okupatora o tretiranju Jevreja i Cigana, data je definicija:

"Ciganom se smatra ono lice koje vodi poreklo od najmanje tri ciganska pretka. Sa Ciganima se izjednačuju i ciganski melezi koji vode poreklo od jednog ili dva ciganska pretka i koji su oženjeni Cigankom ili stupe u brak sa Cigankom."

I Cigani su obeležavani, poput Jevreja. Naredbom je to jasno određeno: "Za obeležavanje Cigana nose se trake koje moraju isto tako biti žute i nositi natpis 'Ciganin'". Oni su se posebno prijavljivali, registrovali i uvodili u odvojene spiskove i evidencije Cigana.

Iako su pomenutom naredbom Cigani izjednačeni sa Jevrejima, u praksi mere protiv Cigana nisu tako dosledno i rigorozno sprovedene kao prema Jevrejima, ni u pogledu hapšenja i interniranja, niti u pogledu fizičke likvidacije. Pre svega, već juna 1941, na inicijativu beogradskih Cigana, podržanih od domaćih vlasti, napravljena je razlika između Cigana "čergara" (skitnica) i starosedelaca (stalno nastanjenih lojalnih građana).¹² Dok su prvi potpadali pod udar nemačkih kaznenih mera i istrebljenja, drugi su uglavnom bili izuzeti od primene tih mera.

Na osnovu prijavljivanja Cigana u Beogradu, započetog 7. juna 1941, registrovano je ukupno 3.044 žitelja. Među njima je bilo 2.080 preko 14 godina, a 964 ispod 14 godina. Od 1.081 odraslog muškarca bilo je zemljoradnika i radnika 326, muzikanata 261, zanatlija 71, lica raznih zanimanja 407, bez zanimanja 16.¹³ Ukupan broj je, tokom jula i avgusta porastao za samo 6 novoregistrovanih, pa se ustalio na 3050 lica. U Beogradu je, dakle, u leto 1941. godine, registrovano tri puta manje Cigana nego Jevreja.¹⁴

Kao i u slučaju Jevreja, najpre su bili uhapšeni Cigani muškarci, internirani u logor na Autokomandi i po grupama streljani kao taoci u okviru nemačkih mera odmazde.¹⁵ Preostali Cigani su, zajedno sa Jevrejima prebacivani u logor na Sajmištu, gde su takođe stradali kao žrtve okupatorovih represalija. Decembra 1941. u isti logor su internirani

12 AVII, Nda, reg. br. 34, f. 1, k. 19. Okupacione vlasti (Upravni štab vojnog zapovednika) prihvatile su stav kvilinske uprave i 11. jula 1941. dale zvanično tumačenje da se mere propisane 31. maja ne odnose na stalno nastanjene Cigane "časnog zanimanja".

13 Polumesečni izveštaj Odseka za Jevreje i Cigane specijalne policije, 26. 6. 1941, IAB, UGB SP, k. 589, inventarski broj 2771, str. 176.

14 Tačan odnos broja registrovanih Jevreja i Cigana – juna: 9.400:3044; jula: 9.435:3.050; avgusta 1941: 9.561:3.050 (podaci iz polumesečnih izveštaja specijalne policije).

15 Kada je nemački okupator u leto 1941. pristupio sprovođenju masovnih mera odmazde, šef Ajnzacgrupe dr Fuks je u tome video efikasan način da se oslobodi Jevreja u Srbiji. Šef Upravnog štaba vojnog zapovednika dr Turner izdao je naređenje, 21. 7. 1941, da se kao taoci odmazde prvenstveno određuju Jevreji i Cigani. AVII, Na, reg. br. 10, f. 1, k. 41 B.

članovi ciganskih porodica, žene i deca, njih oko 600, koji su u logoru tavorili i umirali pod još težim uslovima od Jevreja (radili su bosu po snegu, svirepo tučeni umirali su od batina, gladi i bolesti).

Mada je svojevremeno bilo određeno da interniranje i egzodus pogode samo Cigane čergare (skitnice, besposličare), a ne i stalno nastanjene Cigane koji su redovno obavljali određene poslove, ipak se o tome malo vodilo računa. Tako su izgubili živote mnogi Cigani iz te, druge, kategorije "lojalnih žitelja" Srbije. Ipak, prema preostalim Ciganima je, na kraju njihove internacije u logoru na Sajmištu, primenjen blaži kriterijum i uvažena su pomenuta ograničenja u pogledu likvidacije, pa je tokom prvih tri meseca 1942. godinu pušten iz logora veći broj Cigana.¹⁶

Oni su izašli iz logora "iznureni i bolesni, da i dalje tavori i muče se progonjeni i zlostavljani kao pripadnici niže rase" za vreme okupacije", kaže se u izveštaju Komisije za ratne zločine. Iako su izbegli ono najgore – smrt u logoru, beogradski Cigani, dakle, nisu prestali da budu meta policijskih vlasti, njihovog sumnjičenja, maltretiranja, pojedinačnih i grupnih hapšenja i likvidacija.

"Sličnu sudbinu", kaže se dalje u izveštaju, "imali su Cigani i u ostalim krajevima Srbije. Tako je streljano 11. decembra 1941. u Leskovcu oko 300 Cigana, na Bubnju kod NIša početkom februara 1942. streljano je 23 Ciganina, od 29 dovedenih iz Leskovca, a od, u jesen 1942. uhapšenih oko 200, streljano je 23. februara 1943. godine 43 Ciganina, dok su ostali iz te grupe još više meseci držani u logoru pod nehumanim životnim prilikama. U Okrugu zaječarskom više stotina Cigana držano je u logoru pod nehumanim uslovima nekoliko meseci. Iste sudbine bili su oko 300 Cigana iz Okruga moravskog. U Kruševcu je uhapšeno i streljano 70 Cigana. U Šapcu je kaznena ekspedicija streljala oko 150 Cigana i zatvorila u lager oko 250. Ovi su izvedeni iz lagersa i u Zasavici streljani 12. oktobra 1941. U Kragujevcu je 21. oktobra 1941. streljano oko 250 Cigana, od kojih veliki broj maloletnih. I u ostalim mestima Srbije Cigani su bili sistematski i nemilosrdno progonjeni."¹⁷

Komisija za ratne zločine utvrdila je da su, pored najviših nacističkih političkih i vojnih funkcionera, za masovne i pojedinačne zločine protiv Cigana u Srbiji odgovorni kao rat-

16 Izveštaj Zemaljske komisije NR Srbije za ratne zločine: "Rasni progon Cigana iz Beograda i bliže okoline, sa opštim osvrtom na progon Cigana u Srbiji", AJ, DK – 110, inv. br. 16362. Već tada, odmah po oslobodjenju zemlje, ova komisija je utvrdila 237 slučajeva puštanja na slobodu Cigana za koje je potvrđeno da su stalno nastanjeni žitelji Beograda; odnosno, "pošto su dokazali da nisu skitnice i da su u Srbiji sa precima nastanjeni pre 1850. godine, posle tri meseca pušteni su kućama" – kako stoji u izveštaju. Na osnovu dotadašnjih (nedovršenih) istraživanja, komisija je bila prikupila podatke o 839 Cigana iz Beograda i okoline – streljanih, pomrlih i lišenih slobode.

17 Isto, str. 3. Pitanje progona i likvidacije Cigana (Roma) nije temeljito istraženo i obrađeno (kao jevrejsko pitanje).

ni zločinci pre svega: nemački vojni zapovednik Hajnrih Dankelman, šef Gestapoa (Ajnzackomande Beograd) Karl Kraus, predsednik vlade Milan Nedić, ministar unutrašnjih poslova Milan Aćimović, upravnik grada Beograda Dragi Jovanović i šef specijalne policije Ilija Paranos.

To su, naravno, samo neki od mnogih zločinaca i saučesnika koji snose odgovornost za tragičnu sudbinu Cigana, za poniženja kojima su oni bili izloženi, za progone i masovno uništavanje u ime nacističke rasne teorije i Hitlerove politike etničkog čišćenja "nižih" rasa.

O udelu specijalne policije biće posebno reči, a za to su, pored njenog šefa Paranosa, odgovorni i drugi njeni funkcioneri i pripadnici.

ODLUČUJUĆA ULOGA I ODGOVORNOST GESTAPOA

Organizator progona i uništavanja Jevreja

U odlučivanju o sudbini Jevreja u Hitlerovoj Nemačkoj i u okupiranim zemljama učestvovalo je više nemačkih faktora, ali je organizovanje i neposredno sprovođenje progona i egzodusa jevrejskog stanovništva bilo delo Gestapoa. Sticajem okolnosti je u okupiranoj Srbiji, u drugoj polovini 1941. godine, streljanje Jevreja i Cigana vršila pretežno nemačka vojska, i to u okviru mera odmazde preduzetih u cilju slamanja oružanog otpora protiv okupatora (među žrtve odmazde ubrajani su i hapšenici koje je pobio Gestapo). Međutim, i kada ih je izručivao Vermahtu, žrtve pogroma je određivao i "liferovao" Gestapo, nadležan za rešavanje "jevrejskog pitanja". On je, počev od aprila 1941. pa do završetka likvidacije Jevreja i Cigana, preduzimao sve planirane "operativne radnje": organizovanje pozivanja i registrovanja prijavljenih, hapšenje i interniranje u logore, ubijanje po logorima i zatvorima, izručivanje talaca za streljanje prilikom represalija itd., a u završnoj fazi istrebljenja vršio je usmrćivaje žrtava gasom u specijalnom vozilu.

U glavnoj centrali Gestapoa u Berlinu (RSHA, Amt IV) celokupnom antijevrejskom delatnošću rukovodio je Adolf Ajhman (Eichmann), referent IV B 4. U Beogradu je tom aktivnošću rukovodila Ajnzacgrupa, ali su operativni poslovi spadali u nadležnost Ajnzackomande za Beograd, tj. njenog referata IV D, na čijem čelu su bili SS potporučnik (kasnije pofučnik) Fric Štrake (Fritz Stracke) i njegov zamenik SS potporučnik (poručnik) Hans Šlut (Schlutt).¹⁸ Po neposrednom učešću u sprovođenju prvih mera protiv Jevreja i

18 Ajhman je 1962. godine osuđen na smrtu kaznu u Tel Avivu. Štrake je stalno obilazio posebne jevrejske logore i određivao broj Jevreja koje treba streljati u znak odmazde. On i Šlut su kao rukovodioci referata neposredno odgovorni za sprovođenje mera protiv Jevreja i Cigana, za njihova stradanja i genocid izvršen nad njima. Štrake je bio rukovodilac referata za Jevreje u Ajnzackomandi, Ajnzacgrupi i BdS-u Beograd do

Cigana u Beogradu na početku okupacije, poznati su bili pripadnici Judenreferata Ajnzackomande: podoficir SS-a Oto (Otto) Vincent iz Vicburga i njegov kolega Egon Zabukošek (Sabukoschek) iz Graca, predratni nemački agenti u Beogradu.¹⁹ Oktobra 1941. su se dve pomenute ustanove spojile u Ajnzacgrupu i rad protiv Jevreja i Cigana je objedinjen u jednom referatu.²⁰ U njemu su radili SS potporučnik Herbert Andorfer i SS podoficir Edgar Enge, koji su postavljeni za komandanta, odnosno zamenika komandanta logora za Jevreje i Cigane na Sajmištu.²¹

Februara 1942, umesto dotadašnje Ajnzacgrupe obrazovana je nova centrala SD-a i Gestapoa pod nazivom Zapovednik policije bezbednosti i službe bezbednosti, poznata po zvaničnoj skraćenici BdS Beograd. U novoj ustanovi, u okviru gestapovskog odeljenja, Štrake je opet na čelu Judenreferata, ovog puta pod oznakom IV B4 (a istovremeno i referata za masone IV B3). Godine 1943. poslove referata vodio je najpre Hans Šlut, a zatim SS podoficir Vili (Willy) Boden – do septembra iste godine, kada je odlučeno da poslove preuzme referat IV D.²² Zajedno sa pomenutim rukovodiocima radilo je dosta drugih pripadnika gestapovskih referata za Jevreje i Cigane.²³

novembra 1942. Otada pa do kraja iste godine vršio je dužnost šefa ispostave BdS-a u Kraljevu, a od 1943. do septembra 1944. godine bio šef ispostave u Požarevcu.

- 19 Oto Vincent i Egon Zabukošek, zapamćeni su kao "komesari za Jevreje" na Tašmajdanu, kao "nadzornici" prisilnog rada Jevreja na ulicama razorenog Beograda, kao nosioci lošeg postupanja sa grupama i pojedincima obeleženim žutom trakom. O njima postoji dosta podataka u nemačkim arhivama, u spisima Državne komisije za ratne zločine, u iskazima svedoka i dr. Zabukošek je, istina tek devedesetih godina, izveden pred sud u Austriji kao ratni zločinac. Otto Vincent, SS-Oberscharführer (narednik), pripadnik Judenreferata Ajnzackomande Beograda, rođen 6. 1. 1913. u Vicburgu, nemački je državljanin, u Beogradu od 21. 3. 1940. Egon Zabukošek, student medicine, predstavljao se kao emigrant iz Austrije, došao u Beograd 27. 10. 1939, rođen 14. 10. 1918. u Celju, radio za SD, Gestapo i Abver.
- 20 Do oktobra 1941. Ajnzacgrupa uglavnom nije obavljala neposredne egzekutivne poslove (nije imala ljudstvo za to), već je vršila rukovodeću funkciju (preko Fuksa i Helma). Otada je referat (u Ajnzacgrupi) radio operativno i u punom sastavu pod rukovodstvom Frica Štrakea. Uporedo sa ovim referatom Gestapoa, jevrejskim pitanjem se bavio i referat III D partijske obaveštajne službe SD. Međutim, SD je vršio samo obaveštajnu obradu jevrejskog pitanja sa ideološkog i privrednog stanovišta i nije imao izvršnu funkciju. Prikupljeni podaci, prepiska, zapažanja i analize slagani su (već 1941. godine) u opšti dosije "Uklanjanje Jevreja u užoj Srbiji". Gestapo, pak, vodio je četiri opšta dosijea: "Potraga za Jevrejima, zaplena imovine i hapšenje", "Jevrejski emigrantski logori", "Formiranje jevrejske zajednice u Srbiji" i "Jevrejska zajednica u Beogradu".
- 21 S obzirom na funkcije koje su vršili, Andorfer i Enge su neposredno odgovorni za stradanje i uništavanje Jevreja i Cigana u logoru na Sajmištu.
- 22 Netačna je bila vest koju je 18. 1. 1943. objavio C. S. Sulcberger (kao dopisnik iz Londona) u "Njujork Tajmsu" da je "krajem prošle (1942) godine zatvoreno Jevrejsko odeljenje Gestapoa u Srbiji" (n. d., *Do konačnog rešenja*, str. 332).
- 23 Podaci se nalaze u arhivi BdS-a Beograda (Istorijski arhiv Beograda), fondu grada Državne komisije za ratne zločine (Arhiv Jugoslavije), istražnim predmetima gestapovaca – ratnih zločinaca (Vilhelm Fuks, Hans Helm i dr.) i u drugim izvornim materijalima. Judenreferat se nalazio na III spratu zgrade Ratnički dom, u Braće Jugovića ulici, br. 19.

Još dve radne jedinice u II odeljenju BdS-a bavile su se određenim poslovima u vezi sa Jevrejima: II A5 je upravljao celokupnom pokretnom imovinom zaplenjenom od Jevreja, dok je referat II C1 vodio kartoteku jevrejskih stanova i nameštaja.²⁴

Posle popisa Jevreja usledilo je njihovo interniranje, najpre u poseban logor u Topovskim šupama (Autokomanda), a zatim u nemački logor na beogradskom Sajmištu, koji je postao mesto fizičke likvidacije celokupnog jevrejskog stanovništva. Poznato je šta se sve događalo u tom logoru i kakva je bila sudbina njegovih zatočenika, uključujući žene i decu.²⁵ To je u svemu bilo delo Gestapoa, jer u tom masovnom zločinu nisu imale udela domaće vlasti. Što se, pak, tiče logora Banjica, stvari stoje drugačije, pošto je deo jevrejskih zatočenika u taj logor dospelo "zaslugom" specijalne policije. Zato ćemo o tome posebno govoriti.

Gestapo je od samog početka podsticao propagandnu kampanju protiv Jevreja, koja je dobila široke razmere posle napada Nemačke na Sovjetski Savez i izbijanja oružanog ustanka protiv okupatora. Jevreji su označavani kao krivci za organizovano delovanje jevrejskog kapitala u stvaranju fronta savezničkih zemalja protiv Trećeg rajha, za vodeću ulogu u antinemačkoj aktivnosti tajnog pokreta slobodnih zidara – masonerije, ali pre svega za učešće u komunističkom pokretu. Ovo poslednje je predstavljalo temelj antijevrejske propagande od leta 1941. godine u Srbiji.²⁶ Oštrica snažne i kontinuirane kampanje bila je okrenuta protiv Jevreja, prvenstveno kao aktivnih boraca i rukovodilaca u redovima partizana i kao aktivista i pomagača ilegalne Komunističke partije i Narodnooslobodilačkog pokreta. Pri tome nisu bile od značaja činjenice o njihovom stvarnom učešću u tom pokretu i njegovoj aktivnosti. Jevreji su krivci za sve, kolektivno su odgovorni za zblivanja za koja se terete, bez obzira na faktičko stanje, pa se nije ni nastojalo da se utvrdi i obrazloži pojedinačna ili grupna krivica. Bitno je bilo da se javnosti servira takva slika koja je trebalo da opravda dobro poznate postupke protiv Jevreja i Cigana.²⁷

Zločini gestapovskih starešina

Pojedini nemački rukovodioci, iz Gestapoa i okupacione vojne uprave pre svega, odgovorni najpre za sprovođenje represivnih mera protiv Jevreja i Cigana na rasnoj osnovi, a zatim za njihovo usmrćivanje, izvedeni su po završetku Drugog svetskog rata pred sud kao ratni zločinci. Pred Vojnim sudom za grad Beograd je, krajem 1946. godine, polaga-

24 Arhiv Jugoslavije, DK-110, fond Državne komisije za ratne zločine, inv. br. 14.951.

25 Podrobno o tome u monografiji Milana Koljanina "Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944", str. 45-150.

26 Videti *Novo vreme*, *Obnovu* i druge listove iz perioda okupacije.

27 IAB, kutija "Plakati", antimasonska i druge izložbe.

la račune za počinjena zlodela u okupiranoj Srbiji grupa od 21 ratnog zločinca, na čelu sa rukovodiocem centrale SD-a i Gestapoa (šefom Ajnzacgrupe), SS-pukovnikom Vilhelmom Fuksom. Oni su na glavnom pretresu, održanom 9. decembra 1946. davali iskaze i o genocidnom obračunu sa Jevrejima i Ciganima.²⁸ Devetog marta 1947. godine, pred Vojnim sudom III armije u Beogradu, završeno je suđenje drugoj velikoj grupi nemačkih ratnih zločinaca sastavljenoj od 12 krivaca, uglavnom funkcionera okupacione vojne uprave u Srbiji (sa šefom Upravnog štaba dr Turnerom i njegovim zamenikom dr Kiselom na čelu), koji su odgovarali i za masovni egzodus Jevreja i Cigana.²⁹ Glavni ratni zločinci iz ove dve grupe (policijske i vojnoupravne) proglašeni su krivim i osuđeni na najteže kazne.

Najodgovorniji funkcioneri su pred islednikom i sudom dali iskaze i o svojoj odgovornosti za progon i usmrćivanje Jevreja i Cigana u Srbiji. Uz razumljivo nastojanje da prikriju mnoge činjenice i umanje sopstvenu odgovornost, oni ipak nisu mogli da poreknu svoju krivicu.

Viši vođa SS-a i policije u Srbiji, generallajtnant August Mejsner, izjavio je na glavnom pretresu da mu je poznat "slučaj Jevreja", tj. da su muškarci streljani za odmazdu, a žene i deca ugušeni gasom u specijalnom automobilu. U vreme njegovog službovanja u Beogradu, prvih meseci 1942, završeno je usmrćivanje preostalih Jevreja gušenjem otrovnim gasom, ali je za to bio nadležan Gestapo, odnosno njegov starešina Šefer.³⁰

Šef Ajnzacgrupe SS-pukovnik Vilhelm Fuks izjavio je da je naređenja iz Berlina o postupku sa Jevrejima slao Adolf Ajhman i z RSHA (Glavnog ureda bezbednosti Rajha), pa je nastavio: "Isto tako je stiglo iz Berlina naređenje ... da se Jevreji imaju getoizirati. Ja sam ovo naređenje sproveo svojim potčinjenim organima i srpskoj policiji da se prikupe Jevreji i smeste na određeno mesto, a to je bio logor na Sajmištu. Cenim da je u moje vreme prikupljeno u logor na Sajmištu 5.000 – 6.000 Jevreja ... Poznato mi je da je u ne-

28 Presuda je izrečena 22. 12. 1946. Reč je o tzv. Policijskoj grupi u čijem sastavu su bile i najodgovornije nemačke policijske starešine, a među njima (pored pomenutog dr Fuksa) August Majsner (Meyszner), najviši rukovodilac SS-a i policije u Srbiji (general-lajtnant) i SS-major (kasnije potpukovnik) Hans Helm, načelnik Odeljenja Gestapoa; zamenici šefa Ajnzacgrupe Polte Fridrih (Friedrich) i Ludvig Tajhman (Ludwig Teichmann); oficiri za vezu sa vojnim komandama i vojnom upravom Ernst Vajnman (Weinmann) i Fric Ginter Miler (Fritz Günther* Müller), kao i još 14 pripadnika nemačke policije.

29 Među starešinama okupacione vojne uprave, u grupi se našao i Adolf Josten, komandant zloglasnog 64. policijskog bataljona koji je vršio masovne egzekucije.

30 Zapisnik o glavnom pretresu pred Vojnim sudom za grad Beograd, održanom 9. 12. 1946. (sudski predmet). Jasna je linija odbrane SS-general Majsnera: Jevreji muškarci streljani su u okviru mera odmazde 1941. godine – kada on nije bio u Srbiji (došao je januara 1942); Jevreje – žene i decu ugušila je specijalna jedinica iz Berlina koja nije bila pod njegovom komandom. Videti i: *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952, glava V, str. 23-35.

Majsner (2) i Šefer (1)

Hans Helm

Najviši nemački policijski rukovodioci, neposredni naredbodavci fizičke likvidacije jevrejskog stanovništva u Srbiji: viši vođa SS-a i policije, SS-general August Meyszner i zapovednik policije bezbednosti (Gestapoa) i SD-a, SS-pukovnik Emanuel Schaefer; šef Odeljenja Gestapoa SS-major Hans Helm.

koliko prilika od Jevreja smeštenih na Sajmištu odvajano ljudstvo za streljanje kod sprovođenja odmazdi. Kod ovih mera odmazde učestvovala je liferovanjem (podvukao B.B.) ljudi Ajnzackomanda kojoj se na čelu nalazio Kraus.”

Fuks je, na glavnom pretresu pred Vojnim sudom za Beograd, dodao: “Gestapo je davao ljude (Jevreje) za streljanje ... Kada smo njih (Jevreje iz logora na Autokomandi – prim. B.B.) poubijali, ja sam izvestio zapovednika (vojnog zapovednika u Srbiji) da više nema Jevreja (u logoru na Autokomandi) i da treba ubijati (ljude) sa Sajmišta, našto se zapovednik složio.”³¹

31 Zapisnik sa saslušanja u Vojnom tužilaštvu JA od 4. 9. 1946. i zapisnik o glavnom pretresu pred Vojnim sudom za Beograd od 9. 12. 1946 (sudski predmet). Na saslušanju 8. 9. 1945. je izjavio: “Za vreme mog boravka u Beogradu dobio sam naređenje iz Berlina da se Jevreji getoiziraju. Ja sam ovo naređenje izvršio ...” U stvari, umesto da stvori geto u delu Beograda, pri čemu bi se kako se ispostavilo, suočio sa nizom teškoća i problema, Fuks je našao efikasnije rešenje: obrazovao je poseban logor za Jevreje na Sajmištu u Zemunu.

Zamenik dr Fuksa, SS-potpukovnik Ludvig Tajhman, izjavio je pred sudom da se ne oseća krivim, ali je dodao: "Ja bih izvršio naređenje o ubijanju Jevreja da sam ja lično ovakvu naredbu dobio ... Cenim da je broj pogušenih Jevreja u logoru Sajmište 7.000 ljudi."³²

Načelnik odeljenja Gestapoa u Ajnzacgrupi, SS-major Hans Helm, izjavio je na saslušanju u Vojnom tužilaštvu Jugoslovenske armije 18. septembra 1946:

"Za getoiziranje Jevreja došlo je naređenje iz Berlina Ajnzacgrupi, s tim da ona to sprovede u dogovoru sa Vojnom upravom ... Jevreji su bili smešteni jedno vreme kod Auto-komande, a potom u logoru na Sajmištu. Logor na Sajmištu spadao je pod Ajnzacgrupu, a prema naređenju Vojne uprave. Poznato mi je bilo teško stanje u logoru na Sajmištu u pogledu ishrane i higijene i o tome je razgovarano prilikom jutarnjih referata ... Primitio sam da je smeštaj bio vrlo gust, ali nisam ništa preduzeo za bolji smeštaj, jer sam bio ubeđen da nema mogućnosti za tako štogod."

Na glavnom pretresu pred sudom, međutim, šef Gestapoa je dao drugačiji (odbranaški) iskaz u pogledu nadležnosti nad jevrejskim logorom Sajmište:

"Mi smo u logoru Sajmište smestili Jevreje ... Dr Fuks je dobio nalog za ubijanje Jevreja. Ubio je oko 3.000 muških Jevreja. Zavladao je epidemija u logoru i veliki broj je umro. Logor je bio pod upravom Ajnzackomande. Ja sam bio šef egzekutive Ajnzacgrupe. Čuo sam da je kasnije uništen i ostali deo Jevreja, sa gasnim automobilima. Moglo je biti oko 10.000 Jevreja koji su ugušeni. Osećam odgovornost za ovo ugušenje i kajem se što nisam otišao."³³

Šef Ajnzackomande Beograd, Karl Kraus, nije izručen Jugoslaviji, iako je proglašen za ratnog zločinca odlukom F broj 965.

Među najteže zločince, neposredno odgovorne za usmrćivanje jevrejskog stanovništva, spadaju gestapovske starešine Herbert Andorfer i Edgar Enge, pripadnici Judenreferata u Gestapou, koji su postavljeni za komandanta i zamenika komandanta posebnog logora za Jevreje na beogradskom Sajmištu (Judenlager Semlin). Oni, međutim, nisu bili izručeni Jugoslaviji kao ratni zločinci.

Austrijanac, SS-potporučnik Andorfer, bio je stari nacist (član nacističke partije NSDAP od 1932) i SS-ovac (od 1933. godine), odlikovan Hitlerovim ordenima. Kao komandant

32 Iskazi pred Vojnim sudom 9. 12. 1946. i pred Vojnim tužilaštvom Jugoslovenske armije 17. 9. 1946.

33 Iskazi u Vojnom tužilaštvu JA 18. 9. 1946. i pred Vojnim sudom 9. 12. 1946. Činjenica je da je logor Sajmište bio u nadležnosti Helmove Ajnzacgrupe, jer krajem 1941. više i nije postojala Krausova Ajnzackomanda (oktobra 1941. priključena je Ajnzacgrupi).

logora rukovodio akcijom totalnog istrebljenja interniranog jevrejskog stanovništva. Posle rata (1967. godine) odgovarao pred sudom u Austriji i osuđen na dve i po godine.³⁴

SS-podoficir (SS-Hauptscharführer) Edgar Enge učestvovao je najpre u likvidaciji Jevreja iz logora Topovske šupe (prisustvovao je streljanjima pod komandom poručnika Valtera), a potom iz logora Sajmište. Zbog neobuzdane surovosti dobio je nadimak "Dželat". Godinu dana posle Andorfera (1968) izveden je pred sud, ali je oslobođen optužbe.³⁵

Pored navedenih funkcionera Gestapoa odgovornih za progon i uništavanje Jevreja uopšte, a posebno za sudbinu Jevreja u Beogradu, druge gestapovske starešine u unutrašnjosti vinovnici su stradanja Jevreja u pojedinim krajevima Srbije.

Kao što je poznato, u Šapcu je likvidiran veliki broj Jevreja. Aprilski rat je u tom gradu zatekao veću grupu Jevreja iz Austrije, Čehoslovačke i Poljske, koji su tu čekali sređivanje papira za prebacivanje u Palestinu. Tu su bili i Jevreji koji su živeli i radili u Šapcu. Pored toga, u Šabački logor je sproveden deo Jevreja uhapšenih u drugim mestima Srbije. Svi su oni pobijeni. Odgovoran gestapovac za takvu sudbinu Jevreja u Šapcu bio je SS-major Vili (Willy) Paul, šef Ajnzackomande Šabac 1941. godine. Od početka 1942. ispostavom Gestapoa (BdS-a) u Šapcu rukovodio je SS-potporučnik Macker (Matzker).

Organizator srpovođenja mera protiv Jevreja u Banatu bio je šef Ajnzackomande u Zrenjaninu SS-poručnik Celer (Zoeller), a posle njega šef ispostave BdS-a u istom gradu SS-poručnik Karl Pamer.

Niški Jevreji, muškarci, strpani su u tamošnji logor na Crvenom krstu, a streljani su na brdu Bubanj, dok su žene i deca oterani u Jevrejski logor Sajmište i tamo likvidirani. Odgovorni gestapovski funkcioner u Nišu bio je najpre SS-kapetan Hamer (Hammer), a zatim SS-poručnik Erich Vineke (Erich Wienecke).³⁶

Rukovodilac centralne ustanove SD-a i Gestapoa za Srbiju (BdS), SS-pukovnik Emanuel Šefer (Schaefer) svakako je po funkciji i činjenju jedan od najodgovornijih za stradanje Jevreja i Cigana počev od 1942. godine pa nadalje. Kada su specijalci za upotrebu vozila sa gasnom komorom ("Saurer") okončali usmrćivanje otrovnim gasom jevrejskih zatočenika logora na Sajmištu (žena i dece), Šefer je, 9. juna 1942, izvestio Berlin:

34 AJ, DK-110, F br. 7162, odluka o proglašenju za ratnog zločinca. Milan Koljanin, n.d., str. 467; *Do "konačnog rešenja"*, str. 452 (AJV, TR-10/900, str. 18).

35 Isto, Milan Koljanin, str. 470; Ženi Lebl, str. 340, 455. AJ DK-110, inv. br. 14951, "Augustov" izveštaj iz 1943. godine.

36 N.O.S. IV, str. 439-443. i dalje; Nikola Nikolić, *Ajhmačani pipci u Jugoslaviji*, Borba, 10-26. 2. 1961.

"... Šoferi, SS-podoficiri (Wilhelm) Götz i (Ervin) Meyer ispunili su svoju specijalnu misiju, tako da se imenovani sa gore označenim kolima mogu vratiti. Zbog loma zadnjeg dela osovine ova kola se ne mogu vratiti sopstvenom snagom. Stoga sam naredio da se vozilo utovari i preveze železnicom do Berlina. Dolazak verovatno između 11. i 12. VI 1942. godine. Šoferi prate automobil ..."

Dan pre toga, na skupu najviših vojnih starešina (Kunce, Bader i drugi), Šefer je zvanično izjavio da više ne postoji jevrejski problem, dok je drugom prilikom rekao da je Beograd jedini veliki grad u Evropi koji se oslobodio Jevreja.³⁷

Iako je proglašen za ratnog zličinca zbog nedela koja je, kao šef BdS-a, počinio u okupiranoj Srbiji 1942-1944. godine, pa i za uništenje Jevreja, Šefer nije isporučen Jugoslaviji, već je od nje zatražen optužni materijal radi korišćenja na suđenju u Nemačkoj, gde je optužen za usmrćivnaje gasom 6.280 žena i dece.³⁸

POMOĆNA ULOGA KVISLINŠKIH VLASTI I NJIHOVA ODGOVORNOST

Da bi se tačno utvrdili i pravilno ocenili uloga i stepen odgovornosti kvislinških vlasti u okviru nacističkog rasnog progona i fizičke likvidacije Jevreja i Cigana u okupiranoj Srbiji, posebno u Beogradu, neophodno je iscrpno prikazati u čemu se sastojala saradnja tih vlasti sa okupatorom i jasno razlučiti njihov učinak od onoga što su, isključivo same, učinile okupacione snage. Istražena arhivska i druga građa nesumnjivo to moguće.

Potrebno je dati odgovore, pre svega, na sledeća pitanja: koje obaveze je u tom pogledu okupator dodelio domaćim vlastima; kakvog karaktera su bili poslovi koje su te vlasti bile dužne da obavljaju; zavisno od toga utvrditi u čemu se sastojala odgovornost tih vlasti; koje je organe kvislinške vlasti, za ovu svrhu, angažovao nemački okupator; u čemu se sastojalo učešće specijalne policije u celini i kakvi su bili delokrug rada i učinak pojedinih njenih odseka.

U prvoj, pripreмноj fazi rešavanja jevrejskog pitanja okupator je sproveo niz mera koje su prvih meseci okupacije prethodile interniranju Jevreja. Reč je o poslovima prikupljanja podataka i registrovanju Jevreja i Cigana, a u isto vreme i o određivanju i sprovođenju represivnih mera sračunatih na ograničavanje ili oduzimanje njihovih prava, kao i na

37 *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952, glava V, str. 35; Nikola Nikolić, n.d., *Borba*, 19. 2. 1961; NOKW-926, Ženi Lebl, n.d., str. 332.

38 O stepenu učešća i odgovornosti Vermahta (vojni zapovednici i komandanti, rukovodioci okupacione vojne uprave) i ostalih nemačkih faktora u uništavanju Jevreja u okupiranoj Srbiji biće posebno reči (u narednom radu) posle završenog istraživanja.

pljačku njihove imovine. Sve te mere precizirane su u Naredbi nemačkog vojnog zapovednika u Srbiji, objavljenoj 31. maja 1941. u Beogradu. Vojni zapovednik je bio izričit u pogledu dužnosti srpskih vlasti: one su odgovorne za izvršenje naređenja sadržanih u njegovoj naredbi. Propisane su kaznene mere: "Ko se usprotivi odredbama Naredbe biće kažnjen zatvorom i novčanom kaznom, ili jednom od ove dve kazne. U teškim slučajevima kazniće se robijom ili smrću."³⁹

Posle uobičajenih prethodnih mera, primenjenih u početnom periodu okupacije, došlo je na red interniranje najpre mušskog, a zatim i preostalog jevrejskog življa (staraca, žena i dece). Uporedo sa sprovođenjem tog posebnog postupka prema Jevrejima, okupator je, tokom leta i jeseni, streljao mnoštvo Jevreja u okviru mera odmazde kao aktivne protivnike i taoce – zajedno sa Srbima. "Konačna faza rešavanja jevrejskog pitanja" označila je potpuno uništavanje logorisanih Jevreja u okupiranoj Srbiji krajem 1941. i početkom 1942. godine. Do kraja okupacije preostala je još samo potraga za Jevrejima koji su na bilo koji način izbegli sudbinu svojih sunarodnika.

Već je istaknuto da su odlučivanje o životu i smrti uhapšenih i interniranih Jevreja i sam čin njihove fizičke likvidacije bili rezervisani isključivo za okupatorsku policiju i vojsku, a da su kvislinške vlasti učestvovala u primeni uobičajenih pomoćnih represivnih mera protiv Jevreja, preduzetih na rasnoj osnovi. Neophodno je, međutim, tu uopštenu i pojednostavljenu predstavu podrobnije objasniti, radi dobijanja svestranijeg uvida u pravo stanje stvari, tj. radi kompleksnijeg sagledavanja svih činjenica o stvarnoj ulozi organa domaćih vlasti u primeni poznatih nacističkih mera protiv Jevreja u okupiranoj Srbiji.

Polaznu osnovu za razmatranje ovog pitanja predstavlja karakter okupacionog režima i njegov odnos prema domaćoj vlasti u njegovoj službi. To je bio opšti okvir, presudan za tok svega što se događalo u okupiranoj Srbiji. Kao što je poznato, Hitlerov Treći rajh⁴⁰ je na zaposednutoj teritoriji Srbije uspostavio sveobuhvatni okupacioni sistem, koji je kontrolisao sve oblasti rada i života. Nadležnost srpske civilne vlasti, pak, svedena je na minimum, za razliku od uobičajenog delokruga rada i nadležnosti u drugim okupiranim ze-

39 List uredba vojnog zapovednika u Srbiji br. 8 od 31. maja 1941. (naredba doneta 30, a objavljena 31. 5. 1941), arhiva Državne komisije za ratne zločine, inv. br. 11291.

Kasnije, krajem jula, vojni zapovednik je doneo dopunsku uredbu, kojom je regulisao pitanje raspolaganja jevrejskom imovinom (Isto, br. 16, uredba doneta 22, a objavljena 25. 7. 1941), a 22. decembra iste godine uredbu, koja se odnosi na primanje na konak Jevreja, uz pretnju smrtnom kaznom (isto, br. 27 od 24. 12. 1941). Tekst naredbe i pomenutih uredbi u celini videti u poglavlju *Prilozi*.

40 Prvi rajh stvorili su nemački srednjovekovni carevi, a Drugi rajh "gvozdeni kancelar" Oto Bizmark (Otto von Bismarck), dok je Hitler svoju državnu tvorevinu nazvao Trećim rajhom. Nacisti su pojam rajha tumačili u značenju imperije, što se vidi iz upotrebe naziva Velikonemački rajh. Zvaničan naziv, pak, bio je Nemački rajh. Nemačke oružane snage Hitler je nazvao Vermahtom (Wehrmacht), u značenju Vojna *sila*, što je zvučalo agresivnije od prethodnog naziva Rajhsver (Reichswehr) kojim se isticala odbrambena funkcija oružanih snaga.

mljama. U Srbiji je okupacioni režim bio do krajnosti rigorozan prema stanovništvu, pre svega zbog poznatog nemačkog stava prema satanizovanim Srbima i Jevrejima, proglašenim već početkom okupacije "krivcima za sve".

Sam Hitler je proklamovao princip kažnjavanja Srba, proglašivši ih za balkanske zaverenike koji su šovinistički i na podmukao način izveli verolomni puč od 27. marta 1941, zadali Nemačkoj udarac u leđa i uz to predstavljaju stalni faktor nemira, nesigurnosti i razorne delatnosti, pa zato moraju da iskuse posledice: da budu strogo kažnjeni.⁴¹ Firerova reč bila je zapovest za sve okupacione starešine u Srbiji, osnova za sprovođenje politike gvozdene pesnice prema srpskom narodu, oličene u neobuzdanom teroru, masovnim pokoljima, hapšenjima, upućivanju u logore, odmazdama, streljanjima i vešanjima.

Drugi satanizovani narod, na koji se sručio bes okupatora i koji je postao žrtva nemilosrdnog obračuna, odnosno totalnog istrebljenja, bili su Jevreji. U sklopu žestoke propagandne kampanje, Jevreji su optuživani za sva moguća zla, žigosani kao najopasniji neprijatelj – ruku pod ruku sa komunistima. Uz drastične mere protiv Jevreja, koje su usloville njihovo stradanje po rasnom osnovu (samo zato što su Jevreji), znatan deo njih je pao kao žrtva odmazdi izvršenih u početku okupacije (pre opšteg logorisanja), na osnovu optužbi za pružanje otpora i učešće u borbi protiv okupatora – zajedno sa komunistima (u saopštenjima je objavljivano: "U znak odmazde streljano je ... komunist i Jevreja").

Iz mnogobrojnih nemačkih i kvislinških dokumenata jasno se vidi da su domaće vlasti bile najviše angažovane u početnom periodu okupacije, kada je trebalo izvršavati obaveze koje su odredili nemački vojni zapovednik, njegov Upravni štab, Gestapo i drugi merodavni organi.⁴² Obim poslova kvislinga se naglo smanjio sa interniranjem Jevreja u posebne logore do kraja 1941, a pogotovo od proleća 1942. godine kada je završena fizička likvidacija logorisanog jevrejskog stanovništva.

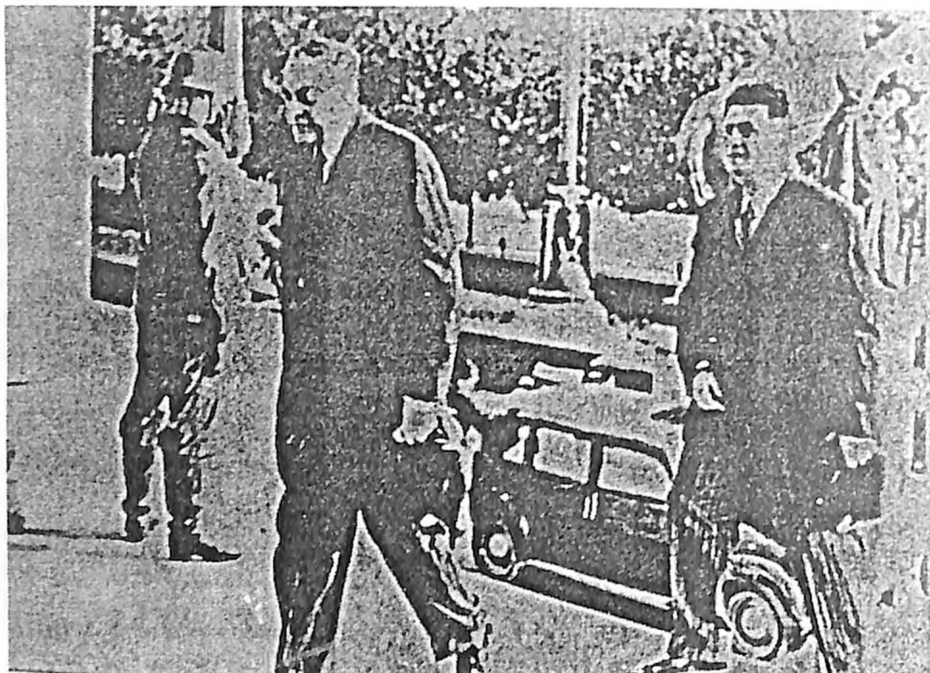
Obaveza srpskih vlasti sastojala se, pored ostalog, i u tome da učestvuju u sprovođenju određenih mera protiv Jevreja od početka okupacije, a pomenutom naredbom vojnog zapovednika su, sa najvišeg mesta i u formi pravnog akta, propisane odgovarajuće mere i određeni zadaci organa domaće vlasti i obaveze jevrejskih predstavnika. Saradnja srpskih vlasti na tom planu odvijala se na svim nivoima i u praksi se svodila na izvršavanje okupatorovih naloga – od vrha kvislinškog režima do okružnih, sreskih i lokalnih organa.

41 Hitlerov "veliki govor" u Rajhstagu, 4. maja 1941, prenošen preko radija i razglasnih stanica, kao i štampe u Nemačkoj i u okupiranim zemljama.

42 Podrobnije o tome u poglavlju "Sprovođenje određenih mera protiv Jevreja".

Ministarstvo unutrašnjih poslova i područni organi

Na čelu upravno-policijskog aparata stajalo je Ministarstvo unutrašnjih poslova, koje je po potrebi izdavalo odgovarajuća uputstva i naloge podređenim organima u Beogradu i unutrašnjosti. Na primer, u izveštaju o radu Ministarstva unutrašnjih poslova i situaciji u junu 1941.⁴³ kaže se da je upravama banovina i Opštini grada Beograda naređeno da se iz službe uklone sva lica jevrejskog porekla (kao i Cigani). Uvid u ukupnu delatnost Ministarstva po pitanju Jevreja pružaju sačuvani izveštaji, uputstva i raspisi u arhivskom fondu Ministarstva unutrašnjih poslova i Uprave grada Beograda.⁴⁴

Milan Nedić (Levo), predsednik vlade i poslednji ministar unutrašnjih poslova i Milan Aćimović, prvi ministar unutrašnjih poslova

O sadržaju celokupnog rada MInistarstva, pa i delovanju protiv Jevreja i Cigana, odlučivali su ministri unutrašnjih poslova.

U prvom, najintenzivnijem periodu rada, ministar unutrašnjih poslova bio je Milan Aćimović. Posle njega je, novembra 1942. tu funkciju preuzeo Tanasije Dinić, do tada za-

43 Izveštaj podnet 1. jula 1941, AVii, Nda, reg. br. 37/1-5, k. 19.

44 Fondovi MUP i UGB 1941-1944; AJ; AS; AVII, Nda; IAB, UGB SP.

menik ministra, koji je na tom položaju ostao godinu dana, tj. do novembra 1943. To je vreme kada su službe podeljene na Ministarstvo unutrašnjih poslova i novoobrazovanu ustanovu Srpsku državnu bezbednost, na čije čelo je postavljen Dragi Jovanović. On je od Ministarstva preuzeo odeljenja javne i državne bezbednosti. Poslednji ministar unutrašnjih poslova okupirane Srbije bio je general Milan Nedić, koji je kao predsednik vlade vršio tu funkciju (posle Dinića) sve do 1. oktobra 1944. godine.⁴⁵

Sva četiri ministra su proglašena za ratne zločince.⁴⁶ Aćimović je nesumnjivo odgovoran za postupke organa unutrašnjih poslova u najkritičnijem periodu progona i stradanja Jevreja i Cigana.

Pored ministarske odgovornosti, on snosi odgovornost i kao prvi čovek komesarske uprave (na čelu Saveta komesara) od 29. aprila do 29. avgusta 1941. godine. Nedić je takođe odgovoran ne samo kao ministar unutrašnjih poslova,⁴⁷ nego i kao predsednik vlade od 29. avgusta 1941. godine.

Pregled 1

Ministri unutrašnjih poslova

Milan Aćimović, od 29. 4. 1941. do 8. 11. 1942.

(Poginuo maja 1945. na Zelengori u Bosni.)

Tanasije Dinić, od 8. 11. 1942. do 5. 11. 1943.

(Osuđen na smrtnu kaznu 15. 7. 1946. kao ratni zločinac.)

Milan Nedić, od 5. 11. 1943. do 1. 10. 1944.

(Izvršio samoubistvo 4. 2. 1946. tokom istrage zbog ratnih zločina.)

Šef Srpske državne bezbednosti (u rangu ministra)

Jovanović Dragomir Dragi, od 25. 8. 1942. do 5. 11. 1943.

(Osuđen na smrtnu kaznu 15. 7. 1946. kao ratni zločinac.)

45 Postavljenja i razrešenja objavljena u Službenim novinama.

46 Državna komisija za ratne zločine proglasila je ratnim zločincima: Milana Aćimovića odlukom F br. 2.300, Tanasija Dinića F br. 2.308, Dragomira Jovanovića F br. 804 i Milana Nedića F br. 802.

47 Nedić je i krajem 1941. godine vršio i dužnost ministra unutrašnjih poslova u vreme Aćimovićevo odsustvovanja zbog bolesti.

Referat za Jevreje i Cigane

Ministarstvo unutrašnjih poslova, Odeljenje za državnu zaštitu

- II odsek – specijalni:

1. referat: komunizam

2. referat: Jevreji, Cigani, masoni i druge internacionalne organizacije.

- Sastav referata:

Bujišić Dušan, pristav VII grupe,

Šapinac Sava, viši pristav VII grupe,

Janković Svetozar, nadničar.

Zapaženu aktivnost, ulogu i odgovornost u vezi sa jevrejskim pitanjem imao je Cvetan Đorđević Ceka, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova, nadležan za državnu bezbednost. Njega su 18. maja 1944. godine ubili četnici Draže Mihailovića.⁴⁸

U Ministarstvu je postojao poseban referat Specijalnog odseka Odeljenja za državnu zaštitu, nadležan za obradu Jevreja i Cigana. Referat su vodili pristavi Dušan Bujišić i Sava Šapinac.⁴⁹ (Videti gornji prilog: Ministri unutrašnjih poslova i Referat za Jevreje i Cigane).

Ministri unutrašnjih poslova bili su pouzdani saradnici u službi nemačkog okupatora. Njihovu ulogu ilustruje dokument u kome Nedić ne samo što pruža podršku okupacionim vlastima, nego i inicira preduzimanje mera protiv Jevreja. U pismu koje je, 22. juna 1942. uputio nemačkom vojnom zapovedniku, generalu Baderu, on kaže:

“... U zarobljeničkom logoru u Osnabriku nalazi se oko 340 Jevreja i izvestan broj rezervnih i aktivnih oficira koji su komunistički nastrojani. Prema verodostojnim podacima ova lica šire u logoru bezobziru komunističku propagandu .. Teško zabrinutoj zbog ove destruktivne akcije, srpskoj vladi je čast da prednje stavi do znanja i ona bi bila naročito zahvalna da se protiv jevrejskih i levičarskih elemenata preduzmu mere ...”⁵⁰

48 Elaborat Državne komisije za ratne zločine “Jevreji u Beogradu i u drugim gradovima Srbije”, inv. br. 16.189, str. 3, 22. O atentatu na Cvetana Ceku Đorđevića: *Novo vreme*, 19. 5. 1944 (o sahrani 21. i 22. 5. 1944). AVII, Nda, br. reg. 2/7-24a, k. 59. Proglašen za ratnog zločinca odlukom F br. 1.855.

49 AVII, Nda, br. reg. 2/7-24a, k. 59; IAB, VII, NA, inv. br. 106.

50 Pismo Milana Nedića Baderu (broj 1.059 od 22. 6. 1942) priloženo je i registrovano kao dokazni dokument pod brojem 19 uz odluku o proglašenju za ratnog zločinca F 802/II, AJ, DK-110, inv. br. 9141; N.O.S. IV, str. 809; Nikola Nikolić, “Ajhmanovi pipci u Jugoslaviji”, *Borba*, 20.2. 1961. U odluci o proglašenju generala Nedića za ratnog zločinca, Državna komisija za ratne zločine navodi i Nedićevu Uredbu o pripadanju imovine Jevreja Srbiji, objavljenu 30. 8. 1942. u *Novom vremenu* (AJ, DK -110, F 802/II, prilog 2). Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, Kvislinška uprava 1941-1942, Sloboda, Beograd 1979, str. 305-306.

Ministar unutrašnjih poslova
Tasa Dinić

Šef Srpske državne bezbednosti
Dragomir Dragi Jovanović

Trojici ministara unutrašnjih poslova treba dodati Dragog Jovanovića, koji se posebno isticao podržavanjem i sprovođenjem propisanih mera protiv Jevreja i Cigana. U svojstvu šefa Srpske državne bezbednosti (1942-1943) snosio je deo odgovornosti kao naredbodavac potrage za prikrivenim Jevrejima. Međutim, znatno je veća njegova odgovornost kao upravnika grada Beograda, pod čijim je aktivnim rukovodstvom delovala specijalna policija. Na toj dužnosti Jovanović je bio sve vreme okupacije, a što je naročito važno, i tokom 1941. do polovine 1942. godine, kada se rešavala sudbina Jevreja u Srbiji.

S obzirom na Jovanovićeve funkcije i nadležnosti, pažnju privlače njegovi iskazi o rešavanju jevrejskog pitanja u Srbiji. Nastojeći da prikrije stvarnu ulogu, Uprave grada i sopstvenu, u izvršavanju zadataka u vezi sa proganjanjem Jevreja, on ipak nije mogao da negira notorne činjenice. U iskazu datom isledniku Državne komisije za ratne zločine 22. oktobra 1945. priznao je da je on odredio policijskog komesara Jovana Jocu Nikolića da rukovodi poslovima u vezi sa Jevrejima. Međutim, pokušao je da stvari prikaže tako kao da je Nikolića delegirao u gestapovski odsek za Jevreje, krijući da ga je lično postavio za šefa posebne radne jedinice za Jevreje – VII odseka specijalne policije. Navodeći

redosled mera protiv Jevreja, on ih prikazuje samo kao delo Gestapoa, prećutkujući deo učešća specijalne policije u njihovom sprovođenju.

Jovanović je uglavnom govorio o postupcima Gestapoa: hapšenju i interniranju u logore, usmrćivanju jevrejskih zatočenika, pljački njihove imovine itd. "Po verzijama iz tog doba", izjavio je, "samo u nakitu Gestapo je našao kod beogradskih Jevreja vrednosti od 800.000.000 predratnih dinara. Izneo je podatke i o naporima beogradske opštine da organizuje snabdevanje Jevreja u posebnim logorima, što je u svojstvu predsednika opštine poverio direktoru Upravnog odeljenja Dragom Petroviću. I Nikolić i Petrović su ga redovno obavestavali o svom radu. Jovanović je dodao:

"Znam da su tokom 1942. i 1943. godine izvesni Jevreji, koji su živeli ilegalno po unutrašnjosti zemlje, dovođeni u logor Banjica i otuda streljani od strane Nemaca. Jevreji su smeštani na Banjici u nemački deo logora, koji je stajao pod isključivim nadzorom i upravom Gestapoa."⁵¹

Okupacione vlasti su dodeljivale određene zadatke upravno-policijskom aparatu kvilinskog režima na svim nivoima: preko vrha domaće vlasti, ali i preko njenih organa neposredno na terenu. U Beogradu, pak, kao sedištu akvinosti protiv glavne koncentracije Jevreja i Cigana, izvršavanje propisanih obaveza palo je u dužnost specijalnoj policiji, uz učešće i drugih službi Uprave grada. U unutrašnjosti zemlje te obaveze su prenete na banske uprave, okružna i sreska načelstva sa područnim organima. Oni su bili dužni da sprovode određene mere kontrole, hapšenja, raspisivanja poternica i traganja za odbeglim Jevrejima. Tako je, na primer, krajem 1941. godine, Banska uprava Moravske banovine, na traženje Načelstva sreza prokupačkog, raspisala poternicu za članovima dve jevrejske porodice: Mandilović (Avram, David i Marija) i Berah (Bora, Alkalaj, Matilda i dvoje dece: Sarika od 5 i Žanina od 6 godina).⁵² Specijalna policija je poternicu prosledila svojim organima, ali je traganje u Beogradu bilo uzaludno. Što se tiče poternica koje je raspisivala specijalna policija, one su upućivane okružnim načelstvima u unutrašnjosti.

U Beogradu je Nemcima stajao na raspolaganju razgranati mehanizam domaćih vlasti, pre svega Uprava grada Beograda sa policijom i žandarmerijom, a za određene poslove i Opština grada Beograda. One su, po naređenjima okupacionih vlasti, sprovodile određene mere protiv Jevreja – do njihove fizičke izolacije. Prilikom "getoizacije", odnsono interniranja Jevreja i Cigana u posebne logore (Topovske šupe, Sajmište), pomoć specijalne policije završavala se činom njihove predaje nemačkim vlastima. Ona, inače, nije

51 Arhiva Državne komisije za ratne zločine, inv. br. 12637. Ceo zapisnik od 22. 10. 1945. odnosio se na postupanje sa Jevrejima tokom okupacije Srbije (tri gusto kucane strane).

52 IAB, UGB SP; III-8/1. Poternicu je 18. 12. 1941. prosledio kvartovima i komesarijatima Uprave grada Beograda šef III odseka specijalne policije Nikola Gubarev.

imala pristupa posebnim logorima, pošto je njima upravljao Gestapo, kao što nije imala nikakvog učešća ni uticaja prilikom odlučivanja o sudbini zatočenih Jevreja iz prvog i drugog talasa (muškarci, pa žene i deca).

U periodu zatočenja u posebnim logorima – sve do završetka istrebljenja Jevreja maja 1942. godine – Opština grada Beograda se starala o ishrani i snabdevanju zatočenika, odnosno o tehničkom održavanju logorskih objekata. Preciznije rečeno, ona je bila dužna da za logor obezbeđuje životne namirnice, kuhinjsku opremu, sanitetski materijal, drva za ogrev, opremu za zanatske radionice, popravke vodovodnih i kanalizacijskih instalacija i sl., što je predstavljalo minimum sredstava za goli opstanak u inače nesnošnjim uslovima života u logoru.⁵³

Jednako ili slično, postupano je prema Ciganima. Zemaljska komisija Srbije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača sačinila je o tome referat pod naslovom "Rasni progon Cigana iz Beograda i bliže okoline sa opštim osvrtom na progon Cigana u Srbiji". U tom dokumentu se konstatuje da je utvrđeno da su za masovne i pojedinačne zločine protiv Cigana, pored najviših nacističkih funkcionera i okupatorskih činilaca u Srbiji, odgovorni i domaći pomagači.⁵⁴

Razgranati upravno-policijski aparat kvislinškog režima bio je sve vreme na usluzi okupatoru za sve tekuće potrebe, pa i za sprovođenje aktuelnih mera protiv Jevreja i Cigana. U prvoj godini okupacije, Ministarstvo unutrašnjih poslova zadržalo je predratnu organizaciju banovinskih uprava na teritoriji okupirane Srbije (Moravska, Dunavska i Drinska banovina) i Uprave grada Beograda, tako da su u banovinama funkcionisala sreska načelstva (95), a u Beogradu kvartovi (16), dok su Banat i područje Kosovske Mitrovice dobile posebne statute. Nova administrativna podela Srbije uvodi se 26. decembra 1941. Tada se ukidaju banovine, a obrazuju okruzi (njih 14) i takva struktura domaće vlasti ostaje do kraja okupacije. (Videti pregled 2: Upravno-policijski aparat u okupiranoj Srbiji.)

53 Podrobnije o učešću Opštine grada Beograda u snabdevanju i tehničkom održavanju logora za Jevreje u Beogradu: M. Koljanin, n.d., str. 72-96. U Istorijskom arhivu Beograda, u fondu Opštine grada Beograda, sažuvani su mnogi spisi o obavezama i aktivnostima Opštine u vezi sa Jevrejima (nalozi, prepiska, izveštaji).

54 Arhiva Državne komisije za ratne zločine, inv. br. 16.362.

Upravno-policijski aparat u okupiranoj Srbiji

Odeljenja: I – za državnu zaštitu II – javne bezbednosti III – upravno IV – žandarmerije V – opšte statistike	Odseci: Računovodstvo Veza sa nemačkim vlastima
---	--

Područne vlasti

April – decembar 1941. <i>Banovine:</i> Dunavska, Smederevo, 19 srezova Moravska, Niš, 39 srezova Drinska, Valjevo ¹ , 22 sreza <i>Posebni statusi:</i> Uprava grada Beograda, 16 kvartova Banat, 11 srezova ² . Kosovo, 4 sreza. ³ Ukupno 95 srezova i 16 kvartova Napomene: 1. Od 23. 6. 1941. Užice. 2. Uredba o unutrašnjoj upravi u Banatu (27. 6. 1941). 3. Uredba o uređenju i upravi u oblasti Kosova (8. 8. 1941)	Decembar 1941 – oktobar 1944.⁴ <i>Okruzi:</i> Banatski, Petrovgrad, 11 srezova Beogradski, 9 srezova Valjevski, 5 srezova Zaječarski, 9 srezova Kragujevački, 7 srezova Kraljevački, 5 srezova Kruševački, 6 srezova Mitrovački, Kos. Mitrovica, 5 srezova Moravski, Čuprija, 7 srezova Niški, 7 srezova Požarevački, 7 srezova Užički, 6 srezova Šabački, 9 srezova <hr/> Ukupno: 14 okruga, 96 srezova <i>Poseban status:</i> Uprava grada Beograda Napomena 4: Uredba o administrativnoj podeli zemlje (26. 12. 1941.).
--	--

Što se tiče Beograda neophodno je posebno obraditi organizaciju, rad i odgovornost Uprave grada Beograda i njenog Odeljenja specijalne policije. Opština grada, pak, vršila je "usluge" iz delokruga svoga rada i nadležnosti. Za razliku od Uprave grada kao dr-

žavne, policijske i upravne vlasti, opština je predstavljala samoupravno telo čiji je administrativno-operativni (izvršni) organ bilo Gradsko poglavarstvo sa svojim odeljenjima, direkcijama i službama.⁵⁵ Uprava grada i Gradsko poglavarstvo su tesno saradivali. To je olakšano činjenicom da je Dragi Jovanović, pored toga što je bio upravnik grada (sve vreme okupacije), istovremeno vršio i dužnost predsednika Beogradske opštine (tokom dužeg razdoblja).

Indikativan primer saradnje

Kako je u praksi izgledalo funkcionisanje okupatorskih i kvislinških organa vlasti u sprovođenju mera protiv Jevreja, najbolje se vidi iz sledećeg primera koji pokazuje na koji način se odvijala saradnja nadzorne službe na lokacijama prinudnog rada, granične straže, sreskog načelstva, specijalne policije (IV i VII odseka), uprave Koncentracionog logora Banjica, uprave jevrejskog logora Topovske šupe (Autokomanda) i Gestapoa.

U logor Topovske šupe su sredinom otkobra 1941, zajedno sa mnoštvom sunarodnika, dospela i dva brata Revesa, Dušan i Hinko, sa zetom Ladislavom Grinskim. Stariji brat, dvadesetosmogodišnji Dušan Reves, bio je krojač, a mlađi, dvadesetogodišnji Hinko kuvar, obojica neoženjeni. Rodom iz Donje Lendave, obojica su došli u Beograd 1939. godine. Zet Ladislav, oženjen njihovom sestrom Katicom Reves, otac šestogodišnje kćerke, po zanimanju muzičar, imao je 36 godina i živeo u Beogradu od 1932. Sva trojica jugoslovenski državljani, zajedno su stanovali u Kralja Petra ulici 54 i pored maternjeg, govorili srpski i mađarski, a Grinski još i nemački jezik.⁵⁶

Šta se dogodilo 5. novembra opisao je kasnije Ladislav Grinski:

“Na dan 5. o.m. naređeno je nama trojici, meni, Reves Dušanu i Hinku, da nosimo neke cigle u blizini logora. Mi smo izašli iz logora i radili jedno vreme, pa kad nam se ukazala zgodna prilika mi smo pobjegli ... Nas trojica dogovorili smo se još u logoru da pobjegne-

55 Gradsko poglavarstvo Beograda imalo je sledeću organizacionu strukturu: odeljenja: opšte (upravno), sudsko (pravno), privredno-finansijsko, socijalno i zdravstveno staranje, snabdevanje; direkcije: tehnička, tramvaja i osvetljenja; služba za vezu sa gradskom opštinom i Feldkomandanturou 599 u Beogradu (Oblasna vojna komandantura); požarna (vatrogasna) komanda; vozni park. Podrobnije o tome: *Beograd pod komesarskom upravom 1941*, str. 71-73.

56 Proverom u kartoteci Centralne prijavnice Uprave grada Beograda pronađeni su predratni kartoni sve trojice. Tom prilikom je utvrđeno da je u Beogradu pre rata živelo 36 lica sa prezimenom Reves. Prema podacima Centralne prijavnice Dušan Reves je rođen 12. 10. 1913, od oca Ljudevita i majke Hedvige (kasnije je u knjizi zatočenika logora na Banjici zabeležen drugi datum: 12. 9. 1913). Brat Hinko je, prema kartonu Centralne prijavnice, rođen 27. 9. 1922, a prema kasnije sačinjenom zapisniku sa saslušanja u specijalnoj policiji, 27. 11. 1921, kako je zabeleženo u knjizi evidencije zatočenika logora na Banjici. Ladislav Grinski, rođen 12. 9. 1904. u Sombotelihu u Mađarskoj, završio je muzičku akademiju.

mo čim nam se ukaže zgodna prilika, pa smo zato najpotrebnije stvari i novac držali uza se."⁵⁷

Bilo je pola četiri po podne. Uputili su se prema Čukarici. Predveče su stigli do Makiša i tu prenoćili. U rano jutro, oko 6 sati, nastavili su bekstvo – u pravcu Umke. Došli su u Ostružnicu i tu, kao i u Makišu, svoj dolazak objasnili namerom da kupe drva za ogrev. Kada su ih meštani obavestili da u selu ne mogu nabaviti drva, raspitivali su se da li ih mogu kupiti preko Save. Naime, nameravali su, kako je docnije izjavio Grinski, da prebegnu u Hrvatsku. Pošto se nije smelo prelaziti preko Save, to raspitivanje je pobudilo sumnju jednog graničara koji je čuo njihov razgovor, pa ih je legitimisao i priveo u Načelstvo sreza posavskog u Umci.

Istog dana su saslušani u sreskom načelstvu i tom prilikom su sva trojica ispričala istu, dogovorenu priču: da su na Čukarici, Makišu i u Ostružnici tražili da kupe drva za ogrev. Sedmog novembra su, kao Jevreji, sprovedeni u specijalnu policiju u Beogradu. Narednog dana su saslušavani u IV odseku, koji ih je teretio za bekstvo u šumu, k partizanima. Podvrgnuti teškim batinama, morali su da kažu istinu o bekstvu iz logora. Zapisnici sa saslušanja bili su istovetni i kratki, na pola strane, jer je to bilo dovoljno za preduzimanje daljeg postupka protiv trojice begunaca. Radi toga ih je, 9. novembra, IV odsek uputio Odseku za Jevreje i Cigane.⁵⁸

O prijemu trojice hapšenika u Odseku za Jevreje (9. novembra) govori se u izveštaju Državne komisije za ratne zločine:

"... prema iskazu Solomona Altarca, koji je radio u jevrejskoj policiji u Beogradu na kartonima, jednog dana agent specijalne policije doveo je tri mlada Jevrejina, dva brata i njihovog zeta, koji su uhvaćeni u bekstvu na Umci. U razgovoru sa njima saznao je da su pobjegli iz logora kod Topovskih šupa i da su bili uhvaćeni kod Umke prilikom pokušaja da pređu Savu, a zatim odvedeni u specijalnu policiju, gde su tučeni u užasno mučeni. Jedan od njih mu je pokazao svoje grudi koje su bile potpuno modre od batina."⁵⁹

Komesar Jovan Nikolić, međutim, već narednog dana (10. novembra) vraća hapšenike IV odseku, "s tim da se sprovedu od strane toga odseka u koncentracioni logor, pa predmet dostave ovom Odseku radi podnošenja izveštaja Gestapou". Četvrti odsek je istog

57 IAB, UGB SP, IV – 43/8, str. 5.

58 IAB, UGB SP, IV-43/8, listovi 1-5: saslušanje u Načelstvu sreza Umka, dopis o sprovođenju iz Umke u Beograd, zapisnik o saslušanju u specijalnoj policiji, dopis Odseku za Jevreje o sprovođenju tri begunca "koji su od strane srpskih graničara uhvaćeni u selu Ostružnici."

59 Fond Državne komisije za ratne zločine, inv. br. 16.189: "Jevreji u Beogradu", str. 6. Dalji podatak nije tačan: da su trojicu hapšenika "iz jevrejske policije odveli kamionima natrag u logor kod Topovskih šupa", pošto su već 10. novembra vraćeni specijalnoj policiji, IV odseku.

dana doneo rešenje o upućivanju sva tri hapšenika u logor Banjica. Pri tome, Odsek je postupio u skladu sa svojom nadležnošću, pošto ih je uputio u logor ne kao Jevreje, nego kao krivce po komunističkoj liniji, što se vidi iz obrazloženja takvog rešenja:

“ ... da su pobjegli u pravcu Srbije u cilju da se stave u službu partizanskim odredima što se dokazuje činjenicom da je kod njih pronađena veća količina joda, fate, zavojnog materijala i drugog sanitetskog materijala.

Pošto su imenovani, ovakvim nedozvoljenim radom opasni po javnu bezbednost i poredak u državi, to je odlučeno da se stave u koncentracioni logor ...”⁶⁰

Završni akt IV odseka Odeljenja specijalne policije o Ladislavu Grinskom i braći Reves bilo je obaveštavanje (17. novembra) Odseka za Jevreje i Cigane da ih je “svojim rešenjem od 10. novembra 1941. god. uputilo u koncentracioni logor Banjica.”

U logoru Banjica, u knjizi zatočenika zabeleženo je da su 10. novembra 1941. godine primljena u logor tri hapšenika upućena iz Uprave grada Beograda, u stvari njenog Odeljenja specijalne policije. Dušan Reves je u logorsku knjigu uveden pod brojem 1.082, Hinko Reves – 1.083, a Ladislav Grinski – 1087, uz navođenje njihovih (ranije pomenu-tih) ličnih podataka.⁶¹

Poslednji čin drame režirao je Gestapo – u svom stilu. Grinski i braća Reves prebačeni su iz koncentracionog logora Banjica u Jevrejski logor kod Topovskih šupa. Tu, u logoru, pred internircima okupljenim za ovu priliku, gestapovci su izvršili javno vešanje trojice izmučenih hapšenika. Umesto posmrtnog slova, sledio je zastrašujući govor gestapovskog oficira Štrakea, koji je, pokazujući na obešene Jevreje, rekao da će ista sudbina snaći sve one koji pokušaju da beže.⁶²

O trojici stanara beogradske Ulice kralja Petra 54 ostala je samo naknadno uneta zabeleška (istovetna za svakog od njih) u knjizi zatočenika Banjičkog logora: “Obešen 18. nov. 1941. u Jevrejskom logoru od Gestapoa.”⁶³

60 Rešenje su 10. novembra potpisali šef Odeljenja specijalne policije Ilija Paranos i šef IV odseka Božidar Bečarević. U njemu se pogrešno navodi da su hapšenici pobjegli iz koncentracionog logora na Dedinju. IAB, UGB SP, IV – 43/8, list 7. U tom ličnom dosijeu, na ime Ladislava Grinskog, kompletirani su svi spisi (zapisnici sa saslušanja i prepiska), dok se u dva ostala lična dosijea (Dušan Reves – 43/8a i Hinko Reves – 43/8b) nalazi samo po jedan zapisnik sa njihovog saslušanja u specijalnoj policiji. Očigledno su i u sreskom načelstvu u Umci i u specijalnoj policiji najstarijeg begunca Grinskog tretirali kao najodgovornijeg krivca.

61 IAB, UGB SP, II knjiga zatočenika logora Banjice.

62 Fond Državne komisije za ratne zločine inv. br. 16.189.

63 U sačuvanom delu gestapovske arhive (BdS Beograd) u Istorijskom arhivu Beograda nisu pronađeni spisi ni podaci o Ladislavu Grinskom, Dušanu i Hinku Revesu.

SPECIJALNA POLICIJA

Kao glavni grad Srbije, Beograd je bio sedište mnogih organa domaćih vlasti, od lokalnih do najviših, koji su, svaki u svom opsegu rada i nadležnosti, delovali na području grada. To je važno i za njihove aktivnosti u pogledu Jevreja i Cigana. Među njima je posebno mesto i ulogu imala Uprava grada Beograda, nadležna za gradsko područje i neposrednu okolinu.

Uprava grada je i u uslovima okupacije zadržala staru organizacionu strukturu, prilagodivši je novonastaloj situaciji po završetku aprilskog rata. Ona je funkcionisala kao državna policijska vlast i kao opšta upravna vlast. Policijsku funkciju vršila su odeljenja, odseci i područni organi u gradu (kvartovi, komesarijati i dr.), a upravnu odeljenja za poslove: tehničke, poslove kontrole cena, nadzora nad radnjama, socijalne politike i narodnog zdravlja. (Videti pregled 3: Uprava grada Beograda 1941-1944.)

U sklopu tog glomaznog aparata, odgovarajuće službe su izvršavale obaveze koje su okupacione vlasti nametnule domaćim vlastima – u vezi sa Jevrejima i Ciganima. Centralno mesto i uloga pripadali su Odeljenju specijalne policije. Pošto je vršilo funkciju političke policije, prirodno je da je najviše obaveza spadalo u njegov opseg rada. Drugim rečima: u sprovođenju određenih mera protiv Jevreja i Cigana najviše je bila angažovana specijalna policija.

U odsudnom razdoblju 1941-1942. godine, počev od preduzimanja početnih mera protiv Jevreja do njihove izolacije i fizičkog uništenja, na čelu specijalne policije bili su: najpre policijski inspektor Milivoje Jovanović, potom policijski savetnik Miodrag Petrović, pa policijski inspektor Ilija Paranos, koji je na tom položaju ostao do kraja okupacije.⁶⁴ Milivoje Jovanović je bio na čelu specijalne policije u vreme sprovođenja početnih nemačkih mera protiv Jevreja i Cigana, Miodrag Petrović u periodu zaoštavanja tih mera i početka interniranja i represalija, a Ilija Paranos u jeku totalnog nemačkog obračuna sa jevrejskim stanovništvom tokom druge polovine 1941. i prve polovine 1942. godine.

64 Milivoje Jovanović, rođ. 5. 2. 1905. u Krupnju, pravnik, imao je u vreme dolaska na čelo specijalne policije (aprila 1941.) 16 godina policijskog službovanja u Ministarstvu unutrašnjih poslova i u Upravi grada Beograda. (Oktobra 1944. godine nije pobjegao sa kolegama, već je ostao u Beogradu, gde je umro 18. maja 1984.) Miodrag Petrović, rođ. 15. 2. 1900. u Kruševcu, takođe pravnik, službovao je tokom proteklih 14 godina u raznim mestima do jula 1941. godine, kada je postavljen za šefa Odeljenja specijalne policije. Ilija K. Paranos, rođen 1. 12. 1902. u Šapcu, pravnik sa 17 godina službe, postavljen je za šefa specijalne policije 5. septembra 1941. (Postojao je još jedan Ilija Paranos, direktor Odeljenja za snabdevanje u Gradskom poglavarstvu Opštine grada Beograda.) Podaci iz ličnih dokumenata i drugih spisa specijalne policije.

UPRAVA GRADA BEOGRADA (1941-1944)

Odeljenja: Administrativno Specijalna policija Krivična policija Saobraćajna policija Policijska straža Zbor policijskih agenata	Zatvori: "Mansarda", Obilićev venac 6 (1941-1944); Centralni zatvor, Đušina 5 (jul 1942 – oktobar 1944) Pritvori ("Kućni zatvori") u kvartovima (16)
Odseci: Inspektorski Finansijski Čuvanje morala Tehnička policija Centralna prijavnica.	Upravna vlast Odeljenja: Tehničko Za radnje Socijalna politika i narodno zdravlje Nadzor nad cenama.
Područni organi: Kwartovi (16) komesarijati železničke i parobrodarske policije	

Najuticajniji i najodgovorniji šef, Paranos, bio je na glasu kao sposoban i obrazovan policajac. Pod njegovim rukovodstvom specijalna policija je izvršavala obaveze i konkretne naloge u vezi sa Jevrejima koje su propisale i zahtevale okupacione vlasti. Zbog odgovornosti za počinjena nedela specijalne policije, Državna komisija za ratne zločine proglasila ga je za ratnog zločinca. Međutim, kada je iz Italije trebalo da bude izručen Jugoslaviji, 1945. godine, radi izvođenja pred sud, izabrao je drugačiji kraj – izvršio je samoubistvo skočivši kroz prozor brzog voza kojim su ga sprovodili Englezi.⁶⁵

Saradnja specijalne policije sa Gestapoom bila je svakodnevna. Šef specijalne policije održavao je stalnu vezu sa šefom Gestapoa, a njihovi bliski saradnici (šefovi odseka, referenti) bili su i neposredno povezani – svaki u okviru svog delokruga rada. Ipak, kada su bili u pitanju Jevreji i Cigani, kontinuiranu zvaničnu vezu u ime specijalne policije održa-

65 AJ, DK - 110, F. broj 2.202. Paranos se početkom oktobra 1944. godine povukao iz Beograda sa starešinama i ostalim pripadnicima specijalne policije. Neko vreme se zadržao u Beču, zatim u Postojni (u Sloveniji), pa su ga na tom području uhapsili italijanski partizani i predali Englezima. Sa severa je prešao na jug Italije i boravio u logoru Santa Čezariji dok Englezi nisu odlučili da ga izruče Jugoslaviji. Oni su ga sprovodili vozom iz koga je iznenada iskočio kroz otvoren prozor i poginuo.

Milivoje Jovanović

Ilija Paranos

Šefovi specijalne policije Uprave grada Beograda: prvi šef, inspektor Milivoje Jovanović; šef od septembra 1941. do oktobra 1944. godine Ilija Paranos.

vao je njen VII odsek. Pored toga, Gestapo je u specijalnoj policiji imao svog predstavnika za vezu, koji je neprekidno ostvarivao uvid u tekuća pitanja međusobne saradnje.

S obzirom na revnost i efikasnost specijalne policije, ocene Gestapoa o njenom opštem radu bile su vrlo povoljne. Tako je SS-pukovnik Šefer isticao da srpska specijalna policija odlično radi, a izrečena su i druga zvanična priznanja (Turner, Kisel, Kajzenberg i dr.).⁶⁶ Istina, bilo je i drugačijih reagovanja pojedinih gestapovskih starešina, kao što su zamerke koje je na rad specijalne policije uputio šef antikomunističkog odseka (referat) SS-kapetan Karl Beno Ditges (Carl Benno Ditges) 1943. godine. U suštini bio je to odnos naredbodavca prema poslušniku, koga je po ličnom nahodanju hvalio ili kudilo. Sudeći prema rukopisnim primedbama gestapovskih starešina na marginama pojedinih izveštaja specijalne policije, njihova reagovanja su bila arogantna i cinična.

66 Ernst-Moritz von Kaysenberg bio je nemački komandant Beograda, istovremeno i prvi komandant (beogradske) Oblasne komandanture (Feldkommandantur) 599.

Radi većeg angažovanja specijalne policije protiv glavne opasnosti, Gestapo je odlučio da je i novčano pomogne. Na osnovu naređenja SS-majora Krausa, Gestapo je, počev od 1. juna 1941. svakog meseca dostavljao specijalnoj policiji po 16.000 dinara radi suzbijanja "jevrejsko-komunističke akcije".⁶⁷ U pitanju je bio novac opljačkan ("prikupljen") od Jevreja, a namenjen njihovom progonu.

Nalozi Gestapoa specijalnoj policiji za pronalaženje i hapšenje Jevreja imali su dva osnova: što su Jevreji – radi sprovođenja rasnog postupka (na temelju nacističke rasne teorije i politike) i što su antifašisti – koje treba eliminisati u sklopu uništavanja protivnika okupatora. Pri tome se precizno naglašavalo da je reč o narodnooslobodilačkom (komunističkom) pokretu. Ovo drugo bilo je razumljivo s obzirom na znatno učešće Jevreja u tom pokretu i njegovim oružanim odredima. Izuzetak predstavlja slučaj iz 1942. godine, kada je SS-major Hajnrih Brant (Heinrich Brandt), rukovodilac gestapovskog referata za obradu četničkog pokreta Draže Mihailovića, tražio od specijalne policije da uhapsi Jevrejina Emila Piskara kao četničkog kurira.⁶⁸

Progon i likvidaciju Jevreja pratila je nametljiva propagandna kampanja kojom je dirigovao okupator, a sprovodio je kolaboracionistički tabor. U tome je istaknutu ulogu imao pronacistički pokret "Zbor" Dimitrija Ljotića, a posebno mesto pripadalo je specijalnoj policiji i njenim specifičnim načinima delovanja. Dnevna i periodična štampa ("Novo vreme", "Obnova" i dr.) i publicistika, radio, plakati, izložbe, odisali su antisemitskom propagandom, koja je trebalo da opravda nemački progon i proces uništavanja jevrejske zajednice. Proklamovano je da ne može biti mira dok se "zlokobni uticaj jevrejstva ne onemoguću za sva vremena".⁶⁹

Obim i značaj udela specijalne policije u propagandnom delovanju pokazao se na primeru "antimasonske izložbe". U Beogradu je 22. oktobra 1941. otvorena Izložba rada masona, jevreja⁷⁰ i komunista, na koju su građani pozivani tokom tri meseca (zatvorena 18. januara 1942). Osnovni materijal za ovu dugo i pažljivo pripremanu izložbu obezbedila je specijalna policija, stavljajući organizatorima na raspolaganje dokumenta, fotografije i podatke iz svoje bogate policijske arhive, kao i prigodne tekstove i objašnjenja.

67 IAB, BdS Beograd, lični dosije Dragomira Jovanovića J-55.

68 Zahtev SS-majora Branta upućen specijalnoj policiji 20.6. 1942. U aktu se navodi Piskarevo lažno ime (Milan Grubin) i skreće pažnja da je dobro naoružan. Specijalna policija (III odsek, nadležan za suzbijanje akcije Draže Mihailovića) odgovorila je (26. 7. 1942) da su Piskara, septembra 1941. godine odveli organi vlasti, da mu se otada gubi svaki trag i da je za njim raspisana poternica. IAB, UGB SP, III-144, dosije 29.

69 "Novo vreme", 22. 10. 1941. Kvislinška propaganda je tvrdila da jevrejska razorna akcija na teritoriji Srbije "potresa i rastočava naš državni i narodni život još od prvog ustanka pa do najnovijeg doba" ("Novo vreme", 7. 8. 1941).

70 Reč Jevreji(n) je pisana malim slovom j.

Glavni cilj propagandnog delovanja koje je pratilo izložbu bio je: voditi neprekidnu kampanju protiv "tri velika zla", odnosno "hidre sa tri glave" – komunizma, jevrejstva i masonerije.⁷¹

Držanje specijalne policije prema Predstavništvu jevrejske zajednice bilo je određeno naređenjima Gestapoa. Već je pomenuto kako se Gestapo odnosio prema tom predstavništvu, a specijalnu policiju je upućivao da se i ona koristi njime za dobijanje potrebnih podataka, spiskova, raznih evidencija i pregleda, kako bi što efikasnije izvršavala dodeljene joj obaveze i konkretne nemačke naloge. Specijalna policija je, dakle, bila orijentisana da se oslanja na određeno učešće Predstavništva jevrejske zajednice u sprovođenju mera koje je naređivao okupator.

U Upravi grada Beograda specijalna policija je predstavljala najjače i najefikasnije odeljenje. O organizacionoj strukturi, nadležnosti i delokrugu rada Odeljenja donet je, oktobra 1941. godine, poseban pravilnik kojim je ozvaničena već postojeća organizacija.⁷² Odeljenje specijalne policije sastojalo se od 7 odseka, Zbora policijskih agenata i kartoteke. Prvi odsek bio je administrativno-iskledni, drugi – za unutrašnju politiku i suzbijanje sabotaze, treći – za strance i pograničnu službu, četvrti – za suzbijanje komunističke akcije, peti – za udruženja i štampu, šesti je bila Centralna prijavnica i sedmi – za Jevreje i Cigane.

Kada je reč o angažovanju specijalne policije u sprovođenju određenih mera protiv Jevreja, u pitanju je u prvom redu delovanje tri odseka: VII, IV i III. Sedmi odsek je i formiran u tu svrhu, kao poseban odsek za Jevreje i Cigane (pre rata nije postojao), koji je po tom pitanju predstavljao specijalnu policiju u saradnji sa Gestapoom i drugim vlastima. Četvrti odsek (antikomunistički) hapsio je Jevreje osumnjičene da su učesnici i pristalice ilegalne i oružane borbe protiv okupatora, a III odsek tragao je za nestalim Jevrejima koji su se krili pod tuđim (srpskim) imenima. O radu svakog od ova tri odseka biće posebno reči.

(Videti pregled 4: Odeljenje specijalne policije)

71 Bila je to, u stvari, stalna usmerenost okupatorske i kvislinske propagande, jer se kampanja protiv "tri velika zla" vodila i kasnije, 1943. i 1944. godine, kada Jevreja više i nije bilo.

72 IAB, UGB SP, dosije fonda I/1: Pravilnik o organizaciji i radu Odeljenja specijalne policije, Uprava grada Beograda, str. pov. II br. 33 od 20. 10. 1941. U stvari, to je bio predratni pravilnik o organizaciji i radu Odeljenja opšte policije Uprave grada Beograda, nešto prerađen i prilagođen uslovima okupacije.

Odeljenje specijalne policije i mere protiv Jevreja

Uprava grada Beograda

Jovanović Dragomir Dragi, upravnik od 8. 5. 1941. do 5. 10. 1944.

Odeljenje specijalne policije

Šefovi specijalne policije:

Jovanović M. Milivoje, od aprila do jula 1941.

Petrović M. Miodrag, od jula do 5. septembra 1941.

Paranos K. Ilija Ika, od 5. 9. 1941. do 4. 10. 1944.

VII odsek: za Jevreje i Cigane, od aprila 1941. do proleća 1943.

Šef odseka:

Nikolić P. Jovan Joca, policijski komesar.

IV odsek: za suzbijanje komunističke akcije.

Šef Bećarević Božidar Boško, policijski komesar.

III odsek: za strance i pograničnu službu.

Šef Gubarev Nikola, policijski komesar.

SPROVOĐENJE ODREĐENIH MERA PROTIV JEVREJA

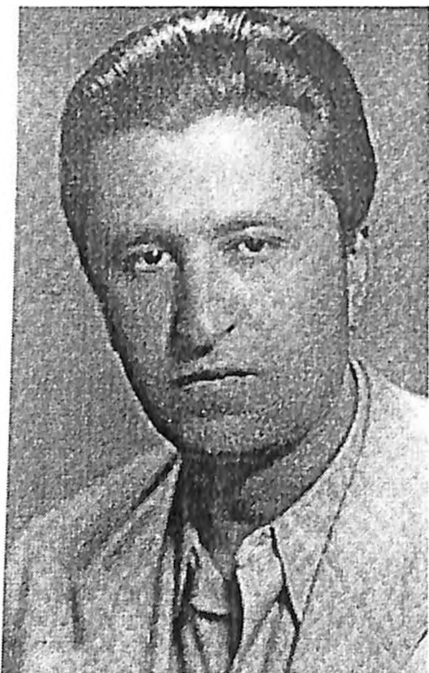
Rad VII odseka

Nemačka vojska je ušla u Beograd 12. aprila, a već posle četiri dana Gestapo je objavio naredbu da se svi Jevreji jave 19. aprila **gradskoj policiji** na Tašmajdanu. "Jevreji koji se ne odazovu ovom pozivu biće streljani", obznanio je Gestapo. Bilo je to prvog dana posle kapitulacije Jugoslavije. Usledila je naredba komandanta Beograda pukovnika fon Kajzenberga (od 25. aprila), kojom se Jevreji izdvajaju od ostalih građana arijevaca, te samo posle njih i samo u određeno vreme (tek od 10,30 časova) mogu kupovati namirnice i drugu robu u radnjama. Za nepoštovanje te naredbe zaprećeno je novčanom kaznom ili koncentracionim logorom, a za izricanje kazni (ne i onih najtežih) "nadležna je **Policija u Beogradu**, odnosno njeni kvartovi". Tri dana kasnije izrečena je zabrana da se Jevreji voze tramvajem, a 30. aprila opet se oglasio Gestapo naređenjem da se na određenim mestima prijave svi Jevreji muškog pola, počev od 16 godina.⁷³

⁷³ IAB, posebna kulija "Plakati". Naredbe su lepljene kao plakati na javnim mestima i objavljivane u "Opštinskim novinama", jedinom dnevnom listu na srpskom jeziku koji je izlazio u Beogradu aprila 1941. godine.

Bile su to prve, aprilske mere, koje je preduzeo okupator i koje su označile njegove početne poteze u inače dobro poznatom načinu nacističkog rešavanja jevrejskog pitanja. Kako su okupacione vlasti za kontrolu sprovođenja propisanih mera zadužile beogradsku policiju, ona je morala da obezbedi organizovano ispunjavanje novih obaveza. To je nametalo potrebu za obrazovanjem nove organizacione jedinice koja bi se bavila pitanjem Jevreja, pošto domaća policija pre rata takvu jedinicu nije imala. Tako se u sastavu specijalne policije pojavila posebna radna grupa, koja je pristupila izvršavanju zadataka određenih naredbama Gestapoa i vojnoupavnih vlasti. U početku su tu ekipu nazivali jevrejskom policijom i komesarijatom za Jevreje, da bi nešto kasnije dobila ustaljeni organizacioni oblik kao VII odsek Odeljenja specijalne policije, odnosno kao Odsek za Jevreje i Cigane (na ove druge su se proširile mere koje su se odnosile na Jevreje).

Maja meseca je šef specijalne policije Milivoje Jovanović doneo akt o rasporedu rada u Odeljenju specijalne policije, u kome je poseban (III) odeljak posvetio zadacima koji su proizišli iz nemačkih naredbi o Jevrejima. Donet u početnoj fazi organizovanja i obnavljanja rada beogradske policije, ovaj privremeni propis (preteča kasnije donetog pravilnika) prvi put u toj formi tretira pitanje rada specijalne policije prema Jevrejima, određuje odgovorne rukovodioce i nabraja poslove koji će se obavljati. S obzirom na to, treba ga citirati u celini:

Policijski komesar Jovan P. Nikolić, šef VII odseka specijalne policije – za Jevreje i Cigane, od početka okupacije do proleća 1943. godine kada je Odsek rasformiran

“1. – Nikolić Jovan, polic(iski) komesar U.g.B., vršiče opštu kontrolu nad Jevrejima: upisivati ih u registre, voditi kartoteku Jevreja i sređivati kartone kako Jevreja, tako i jevrejskih radnji. U pogledu određivanja Jevreja na zajedničke radove, dozvoljavanja da mogu obavljati specijalne poslove, odnosno oslobađavanja Jevreja od rada zbog starosti ili bolesti, vodiće računa da se striktno izvršavaju postojeća naređenja. Naročito će kontrolisati Jevreje da li se pridržavaju propisa o nošenju jevrejskog znaka, o dozvoli ili zabrani vođenja radnje, o isticanju tabli na jevrejskim radnjama i o stavljanju oznake da je radnja zaplenjena, ako je zaplenjena itd. Staraće se da preduzme sve što treba da se naredbe o Jevrejima najtačnije izvršavaju, pa će u vezi s time svršavati i razne administrativne poslove koji se tiču opšte kontrole nad Jevrejima. Isto tako obavljaće naređenja o kontroli Cigana.

2. Nikolić Nikola, pisar U.g.B, radiće sve poslove koje mu dodeli komesar Nikolić iz svoga delokruga rada.”⁷⁴

Ovako nabrojani i zvanično formulisani zadaci specijalne policije u početku okupacije dopunjavani su novim obavezama iz kasnije izdanih nemačkih naredbi. Mesec maj je bio naročito značajan u pogledu proširivanja mera protiv Jevreja i ubrzavanja toka događaja koji su prethodili njihovoj likvidaciji. Drugog maja objavljena je “poslednja opomena” Jevrejima da nose žute trake,⁷⁵ zatim je usledio niz zabrana, lišavanja ili ograničavanja građanskih prava i sloboda (nisu mogli da vode preduzeća, nisu se smela prikazivati dela jevrejskih autora, oduzeti su im telefoni, radio-aparati itd.). No, najobuhvatniji, “temeljni” dokument o merama protiv Jevreja svakako je bila Naredba vojnog zapovednika u Srbiji, koja se odnosila na Jevreje,⁷⁶ Njene odredbe ozvaničuju upotrebu svih vidova obespravljanja jevrejske zajednice i daju ukupan pregled mera koje su primenjivane protiv Jevreja u Beogradu i celoj Srbiji.⁷⁷ S obzirom da je kontrola primene tih mera poverena srpskim vlastima, pre svega specijalnoj policiji, one su postale zadaci te policije, u prvom redu njenog VII odseka.

Poznato je kako su Jevreji korišćeni za prinudni rad i pod kojim su uslovima uklanjali leševe i raščišćavali ruševine razorenog Beograda. Sačuvano je mnoštvo dnevnih raporta (Tagesrapport. Evidenz der Judischen Arbeiter), koje je, na osnovu primljenih izveštaja od kvartova, Tehničke direkcije Opštine grada Beograda i drugih, redovno dosta-

74 IAB, UGB SP, k. 589, str. 173-175. Raspored rada propisan je na osnovu predratne Uredbe o ustrojstvu i delokrugu Uprave grada Beograda i Pravičnika o organizaciji Odeljenja opšte policije.

75 “Opštinske novine”, Beograd, 2. 5. 1941.

76 AVII, Nda, reg. br. 8/2, k. 1. “Novo vreme”, 3. 6. 1941.

77 Tekst Naredbe u celini dat je u Prilozima kao dokument broj 1, a pripremljen je u Upravnom štabu (Turner, Kisel) vojnog zapovednika.

vljao Gestapou VII odsek specijalne policije.⁷⁸

Pošto se dosta Jevreja nije odazvalo pozivu da se prijave vlastima, obnovljene su naredbe o obaveznom prijavljivanju. U nastojanje da se to postigne, pored nemačkih, uključivale su se i domaće vlasti. Aćimovićevo Ministarstvo unutrašnjih poslova uputilo je 22. maja raspis upravno-polijskim organima u Srbiji da se, u roku od 5 dana svi Jevreji vrata u Beograd i u mesta svog ranijeg boravka.⁷⁹ Organizovana je i potraga za nestalim Jevrejima, u kojoj su učestvovalе upravne i policijske strukture vlasti. Uporedo s tim nastojalo se da se što potpunije obavi pljačka jevrejske imovine. Upravnik grada Beograda Dragi Jovanović izdao je, po nalogu Nemaca, naređenje građanima koji su na bilo koji način prisvojili ili prikrili jevrejsku imovinu (ili znaju nešto o tome) da se, u roku od 5 dana, jave specijalnoj policiji, vrata imovinu i izbegnu propisanu kaznu.⁸⁰

Maja meseca je specijalna policija počela da podnosi polumesečne izveštaje o svom radu. Prvi takav izveštaj odnosio se na vreme od 13. do 26. maja 1941. godine.⁸¹ U njemu se o Jevrejima kaže sledeće:

“Odeljenje je do danas registrovalo ukupno 8.968 Jevreja, od kojih odraslih 7.441, a dece 1.527. Kontrola Jevreja u Beogradu vrši se putem naročito za to određenih organa, kao i preko organa cele Uprave grada Beograda. Izvesni Jevreji naknadno se prijavljuju, jer se kao izbeglice postepeno vraćaju u Beograd. Kartoteka registrovanih Jevreja potpuno je sređena. Iz kartoteke se jasno vidi pregled Jevreja koji su određeni na zajedničke radove, kojima je odobren specijalan rad i koji su po starosti ili bolesti oslobođeni od rada. Do danas je prijavljeno 670 jevrejskih radnji, od kojih je zaplenjeno 435. Razlika u broju pojavljuje se usled toga što su Jevreji prijavili i one radnje koje su izgorele, opljačkane ili porušene.

Na zahtev raznih vlasti i ustanova, svakodnevno dostavljaju se razni spiskovi Jevreja, kao i uhapšenih lica.”⁸²

78 AVII, Nda, kutije 36, 38 i dr. IAB, fond Opštine grada Beograda (Tehnička direkcija i dr.). IAB, fond monografije “Beograd u ratu i revoluciji”, kutije 23-26, spisi o prinudnom radu Jevreja.

79 IAB, UGB SP, k. 144, III-8/a.

80 “Novo vreme”, 26. 5. 1941.

81 IAB, UGB SP, k. 589, str. 217: izveštaj Odeljenja specijalne policije II br. 44.

82 Pre ovog izveštaja specijalne policije, Ministarstvo unutrašnjih poslova podnelo je (22. 5. 1941.) “Izveštaj o opštoj situaciji u zemlji”, u kome se kaže da su mnogi Jevreji napustili Beograd i veće gradove u zemlji i da su skriveni po banjama i raznim mestima, odakle pomažu komunističku akciju i šire alarmantne vesti. Pored toga, najavljuje se da se pripremaju mere protiv Cigana. *Već tada se reči Jevreji i Cigani pišu malim slovima.*

Izveštaj o Jevrejima je, u stvari, obuhvatio vreme od aprila do 26. maja 1941, jer je tako zahtevalo Ministarstvo unutrašnjih poslova, a to je period kada je obavljen najveći deo poslova na uspostavljanju evidencije i registrovanju Jevreja u Beogradu.

Tokom juna nastavljen je rad specijalne policije u vezi sa Jevrejima i Ciganima. U periodičnom izveštaju od 26. juna navodi se:

"Do danas registrovano je ukupno 9.400 Jevreja i 678 jevrejskih radnji. U vremenu od 10 do 26 o.m. prijavilo se 218 odraslih Jevreja, 37 jevrejske dece i 3 jevrejske radnje. Izvršen je i popis svih Jevreja stranih državljana nastanjenih za poslednjih 10 godina u Beogradu, kao i onih koji su za poslednjih 10 godina stekli državljanstvo. Takvih se do danas prijavilo ukupno 147.

U vezi sa radom na registrovanju Cigana po kvartovima, do sada je ukupno registrovano 3.044, od kojih 2.080 starijih od 14 godina, a 964 ispod 14 godina. Među odraslim Ciganima ima 1.081 muškarac, od kojih 326 zemljoradnika i radnika, 261 muzikant, 71 zanatlija, 407 raznih zanimanja i 16 bez zanimanja ...⁸³

Ustanovljeni su naročiti spiskovi Jevreja koji su napustili Beograd po odobrenju nemačkih vlasti. Takvih do sada ima 116. Preko za to određenih organa, **kao i preko organa cele Uprave grada Beograda**, vodi se stalan nadzor nad Jevrejima, a naročito se obraća pažnja da li svi nose propisane trake, da li ih ima neprijavljenih i.t.d. **Svi Jevreji koji se ogreše o postojeće propise predaju se Gestapou.**" (Podvukao autor.)⁸⁴

Ovaj izveštaj dao je sažeti pregled rada na osnovu izvornog, opširnijeg prikaza koji je podneo Odsek za Jevreje i Cigane.⁸⁵

U izveštaju VII odseka od 26. jula konstatuje se da je registrovano 9.523 Jevrejina i 679 jevrejskih radnji, kao i da se tokom poslednjih 15 dana prijavilo 68 odraslih i 20-oro dece jevrejskog porekla. Vršni se stalan nadzor nad Jevrejima i Ciganima, kaže se dalje, kontroliše se da li nose žute trake, da li se kriju neprijavljeni, da li posećuju mesta za razonodu, da li upražnjavaju bavljenje profesijama koje su im zabranjene itd. Prilikom kontrole Jevreja na beogradskim ulicama, izvršene zajedno sa nemačkim vlastima, uhvaćeno je

83 Registrovanje Cigana počelo je 7. juna. Brojke registrovanih Cigana date su radi upoređivanja sa navedenim brojkama registrovanih Jevreja.

84 IAB, UGB SP, k. 589, str. 209-210, inv. br. 2771: izveštaj Odeljenja specijalne policije II br. 44/41 od 26. 6. 1941. Poslednja, podvučena rečenica pokazuje dokle su dosezale nadležnosti specijalne policije. Ovaj izveštaj Odeljenja predstavlja sažetiju verziju izvornog izveštaja Odseka za Jevreje i Cigane (nije identičan sa izveštajem Odseka koji se navodi u "Prilozima").

85 Izveštaj VII odseka specijalne policije od 26. 6. 1941. dat je u celini u "Prilozima".

20 Jevreja i Jevrejki koji nisu nosili žutu traku i pronađena su dva neprijavljena lica. Zatvorenim od dve do tri nedelje kažnjena su četiri lica, dok su ostali ukoreni strogom opomenom.

Odsek se bavio i utvrđivanjem rasnog porekla, odnosno stepena jevrejskog porekla.⁸⁶ Gestapo je neprestano tražio provere za Jevreje o kojima je dobijao dostave. "Ovaj odsek", izveštavao je njegov šef Jovan Nikolić, "svakodnevno dobija po 4-6 dostava od Gestapoa podnešene protiv Jevreja, da ne nose traku, da nisu prijavljeni i da se kao takvi kriju. Za svaku ovakvu dostavu koja se utvrdi da odgovara istini, nemačke vlasti postupaju najstrožije sa ovakvim licima."⁸⁷

Na osnovu ovog izveštaja sačinjeni su sažeti pregledi specijalne policije i Ministarstva unutrašnjih poslova.⁸⁸

U prvom polumesečnom izveštaju za avgust, šef VII odseka navodi da je do 10. avgusta registrovan 9.561 Jevrejin i 679 jevrejskih radnji (dok je Cigana bilo 3050). Na ponovljene naredbe o javljanju Jevreja koji se još nisu prijavili vlastima, odazvalo se tokom proteklih 15 dana svega 38 odraslih, a niko od Cigana. Po odobrenju ili naređenju nemačkih vlasti Beograd je napustilo 12 Jevreja (strani državljani i sl.). Odsek je i dalje vršio svakodnevni raspored pritvorenika Uprave grada Beograda kažnjenih prisilnim radom, koji su upućivani na rad po reonima – prema ukazanoj potrebi. Naređenju Ministarstva unutrašnjih poslova od 25. jula o povratku u Beograd odazvala su se samo dva Jevrejina iz Vrnjačke Banje (srpski državljani) i jedan iz Umke (češki državljanin).⁸⁹

Očevidno je da je prijavljivanje i registrovanje beogradskih jevreja privedeno kraju. Za razliku od ranije navođenih petnaestodnevni izveštaja od 26. maja, juna i jula, za avgust je naveden izveštaj od 10. tekućeg meseca, zato što je nešto kasnije počelo interniranje. Naime, Gestapo je 22. avgusta preduzeo veliku akciju interniranja svih Jevreja muškog roda iznad 14 godina u logor Topovske šupe na Autokomandi. Uporedni uvid u proces registrovanja Jevreja u prvih pet meseci okupacije pokazuje da je taj posao

86 Za bivšeg ministra dr Kostu Kumanudija policija je dobila anonimnu dostavu da je Jevrejin. Saslušan je u Odseku 11. jula, pa je ustanovljeno da nije Jevrejin. Žena bivšeg ministra Vojislava Vojka Čvrkića bila je Jevrejka, navodi se u aktu specijalne policije (IAB, UGB SP, III-147).

87 IAB, UGB SP, k. 589, f. 1, str. 207: polumesečni izveštaj VII odseka upućen šefu specijalne policije za vreme od 10. do 26. 7. 1941. (dat u celini u "Prilozima").

88 AVII, Nda br. reg. 1/2-1, k. 19. Uopštavajući podatke iz izvornih izveštaja, Ministarstvo je izvelo tri konstatacije: 1. da su ustrojene tri kartoteke za Jevreje: opšta, imovinska i kartotetka supružnika Jevreja koji su bili u javnoj službi; 2. da je izdato naređenje da se svi Jevreji u roku od pet dana vrate u svoja mesta stanovanja, kako bi se efikasnije sprovelo suzbijanje njihove eventualne razorne akcije; 3. da se primenjuju kriterijumi o izuzimanju jednog dela Cigana (stalno nastanjenih) od sprovođenja predviđenih propisa, a na osnovu nove naredbe vojnog zapovednika u Srbiji (br. 2051-2142/41 od 11. 7. 1941).

89 IAB, UGB, SP, k. 589, str. 194, inv. br. 2771.

uglavnom obavljen tokom aprila i maja, donekle i juna, dok je u julu i avgustu učinak bio minimalan.

(Videti pregled 5: Brojno stanje registrovanih Jevreja u Beogradu u prvih pet meseci okupacije)

Pregled 5

Brojno stanje registrovanih Jevreja u Beogradu u prvih pet meseci okupacije¹

<p>26. maja 1941: – Ukupno 8.968 Jevreja (od toga 1.527-oro dece) i 675 jevrejskih radnji.²</p>
<p>26. juna 1941: – Ukupno 9.400 Jevreja i 678 jevrejskih radnji. Cigana 3.044 (od toga 964 ispod 14 godina).³</p>
<p>26. jula 1941: – Ukupno 9.523 Jevrejina i 679 jevrejskih radnji. Cigana 3.050.⁴</p>
<p>10. avgusta 1941: – Ukupno 9.561 Jevrejina i 679 radnji. Cigana 3.050.</p>
<p>Napomene: 1. Na osnovu polumesečnih izveštaja specijalne policije. 2. U aprilu nije bilo petnaestodnevni izveštaja, ni registrovanja Cigana. 3. Prijavljivanje i registrovanje Cigana počelo 7. juna 1941. godine. 4. Za avgust je izuzetno uzet datum 10. t.m., zato što je 22. avgusta počelo interniranje Jevreja muškaraca iznad 14 godina.</p>

Interniranje Jevreja u privremeni logor na Autokomandi nije prekinulo njihovo upućivanje na prisilni rad u Beogradu. Oni su, po utvrđenom rasporedu, upućivani na određena radilišta, a po završenom radu vraćani u logor.

Zatočenici tog logora, kao i onog na Banjici predstavljali su "rezervoar" žrtava za sve češće odmazde koje je vršio okupator. Žrtve je odabirao Gestapo.

Uporedo sa tim privodilo se kraju konfiskovanje jevrejske imovine. Jevrejska pokretna imovina postajala je plen Gestapoa, a nepoketnu je oduzimala ili, kako su to Nemci zvanično formulisali, "preuzimala na upravljanje" ustanova generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji Franca Nojhauzena.

Kraj avgusta 1941. označio je završetak rada komesarske uprave u okupiranoj Srbiji, pošto je Savet komesara, na čelu sa Milanom Aćimovićem, podneo ostavku, a Nemci su 29. avgusta "ustoličili" novu vladu generala Milana Nedića. Ta izmena na vrhu kvistlinške garniture nije donela nikakve promene u pogledu učešća domaćih vlasti u sprovođenju određenih mera protiv Jevreja. Aćimović je i dalje ostao ministar unutrašnjih poslova i nastavio da rukovodi upravnim i policijskim aparatom, a u Upravi grada Beograda i u specijalnoj policiji je sve ostalo po starom.

Bila je to početna, pripremna faza – do interniranja Jevreja u logore, kada je policija bila dužna da obavlja planirane pomoćne poslove i nadzire kako se u praksi sprovode mere koje su propisali Nemci. U pitanju su bile sledeće obaveze: ažuriranje postojeće policijske evidencije o Jevrejima (uz pomoć Predstavništva jevrejske zajednice u Beogradu) i Ciganima; prenošenje poziva nemačkih vlasti da se svi Jevreji i Cigani prijave, kao i registrovanje prijavljenih; izvršavanje zadataka koji su proizlazili iz obaveze prisilnog rada Jevreja: raspoređivanje na radna mesta i policijska kontrola njihovog rada na raščišćavanju ruševina od bombardovanja i na uklanjanju leševa; proveravanje da li Jevreji poštuju ograničenja u pogledu snabdevanja životnim namirnicama; kontrola sprovođenja mera o uklanjanju iz javnih službi, iz opšte prakse advokata, lekara, zubnih lekara, veterinarar i apotekara, iz vaspitnih i zabavnih ustanova; nadgledanje primene mera o zabrani posećivanja pozorišta, bioskopa, mesta za razonodu, javnih kupatila, sportskih priredaba, javnih vašara, gostiona; proveravanje pridržavanja obaveze nošenja žute trake (na levoj ruci) sa natpisom "Jevrejin" (Jude); kontrola toka prijavljivanja celokupne pokretne i nepokretne imovine; nadzor nad sprovođenjem ostalih ograničenja i zabrana za Jevreje, propisanih nemačkim naredbama.

Pobrojani poslovi predstavljali su, pre svega, obavezu Odseka za Jevreje i Cigane specijalne policije, ali i drugih policijskih i žandarmerijskih organa i službi.⁹⁰

U izveštajima specijalne policije i njenog VII odseka od septembra do decembra 1941. godine malo se govori o provođenju mera protiv Jevreja. Muškaraca starijih od 14 godina više nije bilo na slobodi, pošto su postali zatočnici gestapovskih logora. Preostali deo Jevreja (žene, deca, starci) doživeli su istu sudbinu tokom decembra. Njih 5.281, kako piše u nemačkom izveštaju,⁹¹ sprovedeno je polovinom decembra u jevrejski logor Sajmište u Zemun. U takvoj situaciji otpale su ranije obaveze domaće vlasti o kontroli

90 Podrobnije o tome: tri naredbe i uredbе nemačkog vojnog zapovednika u Srbiji (u "Prilozima"); polumešćni izveštaji VII odseka i Odeljenja specijalne policije i Uprave grada Beograda; Periodični izveštaji Ministarstva unutrašnjih poslova i dr. (IAB, UGB SP, k. 589).

91 Zbornik tom XII, knj. 1, str. 797: izveštaj nemačkog opunomoćenog i komandujućeg generala u Srbiji od 20. 12. 1941.

jevrejske zajednice. Preostali su uglavnom poslovi traganja za nestalim Jevrejima, utvrđivanje stepena jevrejskog porekla pojedinaca koji su to zatajili (iz mešovitih brakova, onih koji su ranije prešli u pravoslavnu veru i uzeli srpska imena i t. sl.), potraga za Jevrejima koji su se uključili u ilegalne organizacije otpora i borbe protiv okupatora, otkrivanje slučajeva prikrivanja jevrejske imovine.

O traganju za nestalim Jevrejima, koje je počelo već aprilskih dana 1941, pa se nastavilo i posle interniranja i fizičke likvidacije jevrejskog stanovništva, biće reći kao o posebnom vidu progona Jevreja tokom cele okupacije. Biće posebno govora i o potrazi za Jevrejima antifašistima, osumnjičenim da su aktivisti otpora i borci partizanskih odreda.

Odsek za Jevreje i Cigane nastavio je rad – do proleća 1943. godine, kada je ukinut.⁹² Za sve vreme postojanja i funkcionisanja Odseka, na njegovom čelu je bio (viši) policijski komesar Jovan P. Nikolić Joca. On je u Kraljevini Jugoslaviji radio kao policijski funkcioner u Zagrebu, a za sve vreme okupacije u specijalnoj policiji u Beogradu. O njemu i Odseku je policijski kolega Sergije Golubjev zapisao:

“Ovaj odsek je prestao da funkcioniše negde 1943. godine, jer se više nije imalo šta raditi, pošto je u to vreme već došlo do likvidacije Jevreja na području Beograda. On (Nikolić) je i dalje vršio funkcije u specijalnoj policiji i ponekada je odlazio na teren radi hapšenja i vršenja istraga. Pobegao je zajedno sa specijalnom policijom i bio uhapšen od engleskih vlasti zajedno sa Paranosom i Bećarevićem, ali je pušten na slobodu, te se navodno zaposlio negde u Engleskoj.”⁹³

Zanimljivo je da Jovan Nikolić nije proglašen za ratnog zločinca, uprkos činjenici da je od prvih dana okupacije, u svojstvu šefa VII odseka bio organizator kontrole sprovođenja onih mera protiv Jevreja i Cigana koje im je stavio u nadležnost okupator. On je održavao svakodnevnu vezu sa Gestapoom, radio zajedno sa poznatim gestapovcima zaduženim za pripremne mere koje su prethodile interniranju Jevreja, redovno (dnevno) izveštavao o svemu Gestapo i izvršavao njegove naloge, regulisao predaju pronađenih Jevreja Gestapou. Posle interniranja Jevreja produžio je da radi protiv njih organizovanjem potrage za onima koji su se prikriili, otkrivanjem Jevrejskog porekla onih koji su se pritajili, pronalaženjem ostataka sakrivene jevrejske imovine i obavljanjem sličnih poslova. S obzirom na ulogu koju je imao i dela koja je počinio, Nikolić snosi svoj deo odgo-

92 U izveštaju specijalne policije strogo pov. II br. 38/4 od 5. marta 1943. navodi se da je jedno lice sprovedeno Jevrejskom odseku (IAB, UGB SP, IV – 107, str. 81). Sa ovom činjenicom nije u saglasnosti tvrđenje o postojanju jevrejske policije (samo) do likvidacije Jevreja sredinom 1942. godine (Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, Beograd, 1979, str. 96). U *Vodiču Istorijskog arhiva Beograda*, str. 33, potvrđuje se da je Jevrejski odsek specijalne policije radio do proleća 1943. godine.

93 IAB, 4224/MG – 626, str. 125.

vornosti za sudbinu Jevreja u Beogradu. Međutim, u spisku ratnih zločinaca jugoslovenskih državljana, koji je sačinila Državna komisija za ratne zločine, nema imena Jovana P. Nikolića.⁹⁴

Jovan Nikolić je stupio u policijsku službu pošto je završio pravnih fakultet, tj. 1931. godine. Počeo je da radi kao političko-upravni pripravnik, potom je postao pristav, pa unapređen najpre za policijskog komesara, a zatim marta 1942., kao šef VII odseka, u zvanje višeg policijskog komesara. Do 1935. službovao je u više mesta u Srbiji, potom u Zagrebu do 1939. godine, a otada u Beogradu do kraja okupacije. Po zvanju i funkciji bio je izjednačen sa šefovima III i IV odseka, Gubarevim i Bečarevićem.⁹⁵

Pomoćnik šefa Odseka za Jevreje i Cigane bio je Nikola Đ. Nikolić, po zvanju pisar. U tom svojstvu je potpisivao pojedine dokumente, među kojima i dnevne i periodične izveštaje. Kao drugi čovek po rangu u Odseku, glavni pomagač šefa i u njegovom odsustvu rukovodilac Odseka, odgovoran je za ono što je činio protiv Jevreja i Cigana 1941-1943. godine.

U Odseku su još radili Ivan Božičević, Stevan Martinović i Milivoje Ž. Ljubinković. Posle oslobođenja Beograda, nove vlasti su pronašle i uhapsile Ljubinkovića (20. januara 1945. godine).⁹⁶

(Videti pregled 6: Referati za Jevreje i Cigane u domaćoj policiji)

94 Miodrag Zečević, Jovan P. Nikolić, Dokumenti iz istorije Jugoslavije, II tom, Saopštenja, odluke i spisak jugoslovenskih građana za koje je Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača utvrdila da su ratni zločinci; *Arhiv Jugoslavije*, Beograd 1998.

95 Jovan P. Nikolić, rođen je 5. 9. 1907. u Negotinu. Opširni podaci o njemu i njegovoj policijskoj karijeri nalaze se u Službenom listu sa dokumentima Ministarstva unutrašnjih poslova i Uprave grada Beograda (AJ, IAB).

96 Tridesetpetogodišnji policijski agent i nadzornik agenata krio se kraće vreme u okolini Čačka. Ljubinković je terećen za zlostavljanje i pljačku Jevreja, kao i za druga zlodela izvršena u okupiranom Beogradu.

Referati za Jevreje i Cigane u domaćoj policiji

Ministarstvo unutrašnjih poslova Odeljenje za državnu zaštitu	
– II odsek – specijalni:	
1. referat: komunizam ...	
2. referat: Jevreji, Cigani, masoni i druge internacionalne organizacije.	
<i>Sastav referata:</i>	
Bujišić Dušan, pristav VII grupe.	
Šapinac Sava, viši pristav VII grupe.	
Janković Svetozar, nadničar.	
Uprava grada Beograda Odeljenje specijalne policije	
Naredbodavci:	Jovanović Dragomir Dragi, upravnik grada Beograda Paranos Ilija Ika, šef Odeljenja specijalne policije.
- VII odsek: za Jevreje i Cigane (do 1943. godine).	
<i>Sastav odseka:</i>	
Nikolić P. Jovan Joca, policijski komesar, šef.	
Nikolić Đ. Nikola, pisar, pomoćnik.	
Božičević Ivan	
Martinović Stevan	
Ljubinković Milivoje	

POTRAGA ZA NESTALIM JEVREJIMA

– Aktivnosti III odseka –

Potruga za nestalim Jevrejima predstavljala je poseban vid progona Jevreja u Srbiji, u kome su učestvovala i domaće vlasti, pre svega policija. Vodeću ulogu u tome imao je Gestapo, a u sklopu kvislinškog režima specijalna policija u Beogradu.

Hajka za nestalim Jevrejima, koji se nisu odazvali obavezi prijavljivanja i registrovanja, počela je već prvih dana okupacije i trajala do povlačenja okupacionih i kvislinških vlasti 1944. godine. Njen intenzitet bio je najjači u prvom naletu (1941), blago je popustio to-

kom naredne godine, da bi se potom, 1943. toliko smanjio da su i Gestapo i specijalna policija ukinuli posebne referate – odseke za Jevreje i Cigane. Ipak, i poslednje godine okupacije bilo je slučajeva otkrivanja manjih grupa, porodica i pojedinaca koji su se do tada uspešno krili, da bi na kraju doživeli sudbinu nastradalih sunarodnika.

Početnu osnovu za preduzimanje potrage za nestalim Jevrejima predstavljali su spiskovi. Gestapo i specijalna policija imali su na raspolaganju ranije spiskove jevrejske zajednice u Beogradu dobijene od jevrejskih verskih opština, odnosno preuzete iz predratne evidencije beogradske policije. Upoređivanje tih spiskova sa spiskovima sačinjenim posle prijavljivanja i registrovanja Jevreja na početku okupacije omogućilo je policijskim vlastima da utvrde koja se lica nisu prijavila i da počnu traganje za njima. Oni "begunci" koji su uspeali da se prebace u područja pod italijanskom okupacijom, u susedne i druge zemlje, bili su van domašaja vlasti u Srbiji, pa je policija potragu usmerila na nestale Jevreje koji su na razne načine uspeali da se prikriju u Beogradu i unutrašnjosti Srbije.

Za razliku od većine Jevreja koji su se disciplinovano odazivali najpre pozivima za prijavljivanje, registrovanje i pridržavanje diskriminatorских mera kojima su obespravljani, a zatim i interniranju u posebne logore, manji deo njih se izborio da ne doživi tragičnu sudbinu svoje sabraće. Među njima su bili oni koji su se svrstali u redove antifašističkih boraca (partizana) i tako postali učesnici oružanog ustanka protiv okupatora, kao i oni koji su pripadali ilegalnim organizacijama Narodnooslobodilačkog pokreta u gradovima. Drugi deo Jevreja uspeo je da se blagovremeno prebaci u druge krajeve i tako sačuva svoj život. Treći deo potražio je utočište u domovima Srba, koji su ih prihvatili i skrivali uprkos tome što su okupatorske vlasti za takvo delo propisale smrtnu kaznu. Oni su na razne načine, uglavnom uz pomoć Srba, uspevali da se domognu ličnih isprava sa srpskim imenima.

U traganju specijalne policije za preostalim Jevrejima, najviše su se angažovali Odsek za Jevreje i Cigane, III odsek i IV odsek, svaki u okviru svog delokruga rada. Pošto je o VII odseku već bilo reči, a o delovanju IV odseka (na antikomunističkoj osnovi) biće govora u narednom poglavlju, u ovom, opštem prikazu potrage izneće se u prvom redu traganje III odseka.

U organizacionoj strukturi Odeljenja specijalne policije III odsek je zvanično slovio kao Odsek za strance i pograničnu službu.⁹⁷ Taj naziv ukazuje na osnovni sektor rada odseka, ali ne i na ostale poslove koje je odsek obavljao, a u sklopu kojih su spadala i traganja za nestalim Jevrejima.

97 Pravilnik o organizaciji i radu Odeljenja specijalne policije Uprave grada Beograda, str. pov. II, br. 33 od 20. 10. 1941., IAB, UGB SP, Dosije I/1.

Angažovanje III odseka u potrazi za Jevrejima imalo je više osnova. Pošto su Nemci razbili jugoslovensku državu, za okupiranu Srbiju su ostali regioni podeljene zamlje predstavljali inostranstvo. Zato je taj odsek vodio opšte (problemske) dosijee o stanju i prilikama u Crnoj Gori, u delovima Srbije pod bugarskom okupacijom, na Kosovu i Metohiji itd.⁹⁸ Po tom osnovu Odseku je pripadalo traganje za Jevrejima koji su nameravali da se ilegalno prebace ili su se već prebacili u ostale delove Jugoslavije ili u susedne zemlje, kao i preuzimanje Jevreja koji su iz njih vraćeni, odnosno proterani u Srbiju.

Takav je, na primer, bio slučaj beogradske Jevrejke Rašele Alfandari, supruge lekara Jaše Alfandarija. Ona je živela u Beogradu od 1922. do avgusta 1941. godine, kada joj se gubi svaki trag. Uspela je da se, sa svojim desetogodišnjim sinom Armandom, prebaci u italijansku okupacionu zonu i od italijanskih vlasti dobije dozvolu boravka (rođena je u Milanu). Živeli su neko vreme u Skoplju, pa je dospela u Sofiju, odakle su je bugarske vlasti proterale u Srbiju. U Beogradu je, 26. juna 1942. saslušana u III odseku i odmah sprovedena Gestapou zajedno sa detetom.⁹⁹

Među Jevrejima u Beogradu bilo je i stranih državljana koje je kontrolisao III odsek. Njima je dozvole za odlazak iz Srbije davao Gestapo, a III odsek je vodio posebnu evidenciju o tome. Zato su Jevreji rođeni u inostranstvu tražili spas u dobijanju stranog državljanstva, što bi im pružilo mogućnost da napuste Srbiju. O jednom od takvih slučajeva govori se u ličnom dosijeu Benjamina Flajšera. Gestapo je o njemu tražio podatke od specijalne policije, a izveštaj III odseka je glasio: "Da bi se spasao kao Jevrejin, primio italijansko državljanstvo i kao takav sad slobodno živi u Beogradu."¹⁰⁰

Godine 1941, pre nego što su Jevrejke internirane u logor, III odsek ih je hapsio zbog širenja alarmantnih vesti, levičarske nastrojenosti i sl. U decembru, na primer, neposredno pre interniranja Jevrejki, III odsek je uhapsio tri Jevrejke. Šestog decembra u zatvor je dovedena Johana Mosbaher "zbog širenja alarmantnih vesti i sumnje da je levičarski orijentisana".¹⁰¹ Elza Kovač je uhapšena tri dana kasnije zbog širenja alarmantnih vesti i nepridržavanja postojećih propisa o Jevrejima.¹⁰² Na dan 12. decembra policijski agenti su priveli Elviru Kolb zbog istih "grehova", ali i kao Jevrejku koja je prilikom udaje za Srbi-

98 IAB, UGB SP, k. 591, f. 6 i 7.

99 IAB, UGB SP, III - 8/23. Bugarske vlasti su je predale srpskom pograničnom organu u Vladičinom Hanu, odakle je sprovedena u Beograd. Na omotu njenog ličnog dosijea zapisano je: "Kao Jevrejka proterana iz Bugarske u Srbiju, predata Gestapou u Beogradu" (27. juna 1942). Feliksa Benfelda, koji se bio sklonio u Zemun (NDH), ustaška policija je (15. 6. 1942) sprovedla Upravi grada Beograda "pošto je isti zavičajan u Beogradu". IAB, UGB SP, III-144/27.

100 IAB, UGB SP, III-144/32. Izveštaj III odseka poslat Gestapou 30. 9. 1942.

101 IAB, UGB SP, III-8/4, k. 144.

102 Isto, 8/3, k. 144.

na promenila ime i prihvatila muževljevju veru. Posle saslušanja u III odseku, islednik je zapisao: "Kao pokrštena Jevrejka širila alarmantne vesti i unosila zabunu i nespokojstvo u građanstvu, a pored toga i levičarski orijentisana."¹⁰³ Šef III odseka, Nikola Gubarev, uputio ih je posle saslušanja Odseku za Jevreje i Cigane, a ovaj ih predao Gestapou.

Kada su bile u pitanju poternice, onda su se u traganje uključivali i oni odseci i organi u čiji delokrug rada to nije spadalo. Treći odsek se, na primer, angažovao i u potrazi za pomagačima Narodnooslobodilačkog pokreta (nadležnost IV odseka) na osnovu poternica specijalne policije. Traži se Albert Farhi, kaže se u dosijeu III odseka, koji održava veze sa partizanima i novčano ih pomaže.¹⁰⁴ Za Majerom Šamijem raspisana je poternica (27. 12. 1941) zato što je, pored ostalog, osumnjičen da je komunist.¹⁰⁵

Poznata je praksa Gestapoa i specijalne policije da Jevreje sumnjiče i okrivljuju za povezanost sa komunistima. Ipak, desio se i slučaj da se Jevrejin optužuje kao pripadnik četničkih odreda Draže Mihailovića (u početku u nadležnosti II, potom III odseka specijalne policije). Iz ličnog dosijea Emila Piskara u III odseku vidi se da je potraga za njim počela na zahtev Gestapoa, tj. SS-majora Hajnirha Branta (Heinrich Brandt), referenta za obaveštajno-policijsku obradu pokreta Draže Mihailovića. On je, 20. juna 1942. uputio specijalnoj policiji zahtev da uhapsi i sprovede Gestapou dobro naoružanog četničkog kuringa Emila Piskara, koji se krije pod lažnim imenom Milan Grubin. Specijalna policija je izvršila proveru i utvrdila da je Piskar septembra 1941. "odveden od organa vlasti i od tada mu se gubi svaki trag", pa je raspisala poternicu i, 16. jula 1942, obavestila Gestapo o tome.¹⁰⁶

Posle prvih okupatorovih naredbi o prijavljivanju Jevreja, okupacione i kvislinške vlasti su tokom 1941. i 1942. godine objavljivale nove pozive odbeglim Jevrejima, koji su se na razne načine prikrivali u Beogradu i u unutrašnjosti Srbije, da se prijave policiji. Takve naredbe i pozivi praćeni su pretnjama da će svi Srbi koji prihvate Jevreje i pomognu im u prikrivanju biti najstrože kažnjeni. General Bader je 22. decembra 1941. objavio Uredbu o zabrani primanja Jevreja na konak, pod pretnjom smrtne kazne.¹⁰⁷ Krajem marta 1942. izdate su dve naredbe: 22. marta ponovljena je zabrana primanja na konak Jevreja i Cigana, a tri dana kasnije opet je oglašena obaveza prijave jevrejske imovine. Upo-

103 Elvira Kolb se udala za Nikolu Popovića, promenila ime (Milica Popović) i prešla u pravoslavnu veru. IAB, UGB SP, III- 8/2, k. 144.

104 IAB, UGB SP, III - 8/9.

105 Isto, lični dosije 8/10.

106 Isto, III - 8/27.

107 Zbornik, tom XII, knj. 1, str. 797.

redo sa tim preduzimane su policijske potrage u cilju pronalaženja sakrivenih Jevreja i kažnjavanja Srba koji su im u tome pomogli.

Ilija Paranos, šef specijalne policije, izdao je (31. oktobra 1941) naređenje da policijski agenti prekontrolišu beogradske bolnice radi otkrivanja sakrivenih Jevreja.¹⁰⁸ Njega je Gestapo upozorio da su preostali Jevreji u Beogradu dobavili lažne legitimacije na srpska imena, te da treba u tom pravcu organizovati policijska traganja. Paranos je taj zahtev prosledio Nikoli Gubarevu, šefu III odseka. Gubarevu je prosleđen i akt Predsedništva Ministarskog saveta, dostavljen 26. decembra 1941. upravniku grada Beograda. Na osnovu toga on je, u ime specijalne policije, 31. decembra uputio raspis svim kvartovima i komesarijatima, u kome se najpre predočava da se u Beogradu krije veliki broj Jevreja sa ličnim ispravama pod lažnim srpskim imenima ("uglavnom na Voždovcu, Čuburi i Đermu"), a zatim daje nalog da se preduzmu "sve potrebne mere da se onemogući izdavanje legitimacija Jevrejima."¹⁰⁹

U Beogradu i u unutrašnjosti Srbije policija je tokom 1941. i 1942. godine otkrivala i hapšila Jevreje koji su imali lične isprave na srpska imena. Roza Bahar je živela pod lažnim imenom Roksanda Žunić. Uhapšena je, zajedno sa sestrom, 6. novembra 1941, saslušana u III odseku, pa sprovedena Odseku za Jevreje i Cigane.¹¹⁰ Berta Flatović je na dan 11. novembra dovedena u zatvor, a zatim sprovedena u koncentracioni logor Banjica. Ona je prethodno uspela da dobije lične isprave u centralnoj prijavnici Uprave grada Beograda.¹¹¹ Nisim Konfino (lažno ime Aleksandar Đ. Stanković) imao je više sreće. Njega je policija uhapsila 4. decembra i predala III odseku gde je saslušan, ali je, "s obzirom da je rođen u Sarajevu, po narodnosti Hrvat", rešeno da se protera preko granice u Nezavisnu Državu Hrvatsku.¹¹² Samuilo Pijade, koji je imao lične isprave na ime Nikole Jovanovića, lišen je slobode 26. decembra, a potom sproveden VII odseku, pa Gestapou.¹¹³ Na izmaku prve godine okupacije (30. decembra) u zatvor je dospela Rajna Mandil (Rajna Mandić), zajedno sa mužem Markom Mandilom. Saslušani su u III odseku i po uobičajenom postupku sprovedeni Odseku za Jevreje i Cigane.¹¹⁴

Sa nesmanjenim angažovanjem policija je nastavila rad i tokom 1942. godine, a pojedinih slučajeva bilo je i kasnije. Primera radi, navešćemo dva slučaja. Posle saslušanja beogradskog Jevrejina Eugenija Polačeka, izvršenog 26. jula 1942. Nikola Gubarev je

108 IAB, fond monografije Beograd u ratu i revoluciji 1941-1945, k. 23.

109 IAB, UGB SP, III-144/8.

110 IAB, UGB SP, III – 8/6.

111 Isto, III – 8.

112 Isto, III – 8/7.

113 Isto, III – 8/5.

114 Isto, III-8/8.

zabeležio: "Kao Jevrejin krio se pod lažnim imenom Andrejević Andrija, kao takav sproveden Jevrejskom odseku na nadležnost." Raspolagao je ličnom kartom izdatom od Centralne prijavnice Uprave grada Beograda.¹¹⁵

Prilikom overavanja ličnih isprava, u Jagodini je 1942. otkrivena porodica beogradskih Jevreja koja se tamo sklonila aprila 1941. godine. Reč je o porodici Rubenović, koja je posedovala lične karte na srpska imena: Ješe Rubenovića (Ješa Obrenović), njegovoj majci Rifki Rubenović (Gina Janković) i sestri Olgi Rubenović (Olga Đorđević). U policijskom izveštaju iz Jagodine o tom slučaju navedeni su i podaci o skrivanju druge jevrejske porodice sa lažnim legitimacijama, koja živi u Beogradu. Na osnovu tih podataka III odsek je, 6. avgusta 1942, uhapsio Evgena Koena (Evgenije Kosić) i njegovu ženu Žinetu Koen, rođenu Rubenović (Božana Kosić) i uputio ih VII odseku.¹¹⁶

U određenim slučajevima je III odsek neposredno upućivao pronađene Jevreje u koncentracioni logor Banjica, a ne propisanim putem – preko Odseka za Jevreje i Cigane. Desilo se to, na primer, u slučaju dve sestre: Vere Davidovac i Magdalene Fučudžić. One su otkrivene u Užicu i kao Jevrejke iz Beograda sprovedene specijalnoj policiji. Čim su stigle, 10. maja 1942., odmah su upućene u logor Banjica.¹¹⁷

Oduzimanje jevrejske imovine sprovedeno je u prvoj godini okupacije, ali se i posle toga tragalo za slučajevima sakrivanja te imovine. Na dan 18. februara 1942. otkrivene su , uhapšene i saslušane Tereza Fišer Šljivić i njena majka Ernestina Fišer. "Imenovane su se krile od vlasti kao Jevrejke i krile jevrejsku imovinu, a samim tim ogrešile se o postojeće propise i naredbe." Upućene su u logor Banjica.¹¹⁸

Sasvim se smanjilo pronalaženje pojedinaca kao prekrštenih Jevreja ili sumnjivih zbog jevrejskog porekla. Vjera S. Ković uhapšena je i saslušana u specijalnoj policiji 24. septembra 1942, kada je III odsek zaključio "da je imenovana jevrejskog porekla, ali je potrebno ispitati procenat" – što je bio posao VII odseka. Proverom u Centralnoj prijavnici utvrđeno je da je reč o Veri Kaufman, mojsijeve vere.¹¹⁹ Za Aleksandra Đurića, uhapšenog decembra 1942, ustanovljeno je da je to u stvari pokršteni Jevrejin Albert Finci. Upućen je Gestapou 9. januara 1943. godine.¹²⁰

115 IAB, UGB SP, III-8/29.

116 Isto, III – 144/32.

117 Isto, III – 144/21.

118 IAB, UGB SP, III-144/20.

119 Isto, III – 144/35.

120 Isto, III – 144/36.

Istraga specijalne policije pokazala je na koje načine su Jevreji dolazili do ličnih isprava na lažna imena. Reč je o nelegalnom dobavljanju isprava na različite načine. Jevrejima koji su bili povezani sa ilegalnim organizacijama Narodnooslobodilačkog pokreta ukazivala se mogućnost da preko njih dođu do legitimacija sa srpskim imenima, pošto je ovaj pokret raspolagao sa nepopunjenim formularima i ispravama overenim pečatima. Neki su uspevali da obmanu vlasti davanjem lažnih podataka i tako dobiju željena lična dokumenta. Nemali broj Jevreja došao je do isprava podmičivanjem, a bilo je i slučajeva falsifikovanja dokumenata.

Prilikom otkrivanja Jevreja u domovima Srba i slučajeva pronalaska legitimacija sa lažnim imenima, policija je redovno pozivala na odgovornost Srbe koji su im pružili utočište i pomogli im u dobijanju ličnih isprava radi skrivanja jevrejskog porekla.¹²¹

U izveštaju Državne komisije za ratne zločine "Jevreji u Beogradu" kaže se: "Tada više u Beogradu u legalnosti nije bilo Jevreja, ali živeo je još uvek jedan mali broj u ilegalnosti krijući se lažnim ispravama kod dobrih prijatelja, koji su bili izloženi smrtnoj opasnosti što čuvaju Jevreje, jer su Nemci izdali naredbu da će biti streljani svi oni koji kriju Jevreje."¹²²

U arhivi III odseka specijalne policije pronađena su 34 lična dosijea Jevreja koje je taj odsek otkrio i saslušao ili pak organizovao potragu za njima.¹²³ Broj Jevreja je, pak, veći pošto se pojedini dosijeji odnose i na ostale članove porodice ili grupe nosilaca ličnog dosijea.

Osnovni zadaci III odseka bili su: kontrola i evidencija stranaca, pogranična služba, nadzor nad izbeglicama koji su došli u Srbiju, policijska obrada "akcije" Draže Mihailovića. Tome treba dodati niz drugih poslova, kao što se to vidi iz njegovih opštih i ličnih dosijea.¹²⁴ Vidljivo je to i iz iznetog pregleda konkretnih primera delovanja protiv Jevreja, koji

121 Poznati su mnogi slučajevi skrivanja jevrejskih porodica i pojedinaca u domovima Srba, o čemu postoje izjave preživelih i dokumenti u arhivama nemačkih i kvistlinških vlasti, pre svega Gestapoa i specijalne policije.

122 AJ, DK-110, inv. br. 16.189, str. 11.

123 Godine 1941. oformljeno je 12, a 1942. 22 dosijea. Pored toga, postoji još poneki dosije van zbirke o Jevrejima, tako da je ukupan broj dosijea III odseka o Jevrejima nešto veći.

124 Treći odsek je vršio policijsku obradu, hapsio, saslušavao, upućivao u logor i preduzimao druge mere u slučajevima kao što su: neprijateljska propaganda i širenje alarmantnih vesti (vređanje Hitlera i Nedića, okupacionih i domaćih vlasti – uključujući i specijalnu policiju, pozivanje na odlazak u šumu, anglofili, rusofili, levičari itd.); bekstva iz logora i sa rada u Nemačkoj, sa prinudnog rada u Srbiji, iz organa domaćih vlasti; upućivanje prestupnika na prinudni rad u rudnike Bor i Kostolac; postupanje po nalogima Gestapoa, Ministarstva unutrašnjih poslova i dr. (traženje podataka, provere, zahtevi za hapšenja i potragu, poternice); prestupnici razne vrste itd.

pokazuju raznovrsne osnove za angažovanje III odseka (u sklopu svog delokruga) u opštem radu specijalne policije po jevrejskom pitanju.

Ratni zločinac Nikola Gubarev pred sudom u Beogradu. Snimak od 30. oktobra 1949. godine

Najveću odgovornost za takav "doprinos" III odseka specijalne policije rešavanju jevrejskog pitanja u okupiranoj Srbiji snosi njegov šef Nikola Gubarev. Reč je o policajcu od karijere, sa dugogodišnjom praksom. Izuzevši kraće vreme, Gubarev je bio neprestano u službi beogradske policije – počev od 1925. godine.¹²⁵ U Kraljevini Jugoslaviji bio je

¹²⁵ Nikolaj Gubarev, rođen 2. 6. 1905. u Dnjepropetrovsku, došao je kao šesnaestogodišnji ruski emigrant u Beograd 1921. godine. Studirao je na Pravnom fakultetu, ali je prekinuo studije i 1925. zaposlio se u Odeljenju opšte policije Uprave grada Beograda. Godinu dana kasnije morao je, kao strani državljanin, da napusti policijsku službu, ali je 1928. ponovo primljen i raspoređen u odsek za kontrolu stranaca (III odsek) i zadužen za nadzor nad ruskom emigracijom. Naredne godine dobio je jugoslovensko državljanstvo (tom prilikom Nikolaj je postao Nikola) i raspoređen je na drugi posao i u drugoj radnoj jedinici – u IV odsek beogradske policije. Više od decenije radio je na otkrivanju i suzbijanju ilegalne akcije i propagande Komunističke partije Jugoslavije.

agent nemačke obaveštajne službe u Upravi grada Beograda, zbog čega je aprila 1940, degradiran i po kazni premešten u varošicu Krupanj. Tu ga je zatekao aprilski rat, pa se ubrzo vratio u okupirani Beograd i uz podršku Gestapoa nastavio da radi kao šef odseka u specijalnoj policiji: od jula 1941. kao šef IV (antikomunističkog), a od novembra iste godine – III odseka.

Viši policijski komesar Gubarev bio je prvi funkcioner specijalne policije koji je pred kraj okupacije pobjegao iz Beograda – već sredinom maja 1944. godine. Gestapo ga je blagovremeno prebacio u Beč (na rad u tamošnjem Gestapou), kako bi ga spasio od osвете četnika Draže Mihailovića, protiv kojih je radio po nalogu Gestapoa. Kraj Drugog svetskog rata zatekao ga je u Salcburgu, gde ga je uhapsila američka vojna policija i držala u logoru do oktobra 1946, kada je rešeno da se kao ratni zločinac izruči Jugoslaviji. Osuđen je na smrtnu kaznu novembra 1949. godine u Beogradu.¹²⁶

OBRAČUN SA JEVREJIMA KAO ANTIFAŠISTIMA

– Delovanje IV odseka –

Osim što je izvršavao neke opšte obaveze u rasnom proganjanju Jevreja (traganje za nestalima, postupanje po poternicama i sl.), IV odsek se u prvom redu angažovao na otkrivanju i hapšenju Jevreja antifašista. To je bio značajan udeo domaćih vlasti u ukupnom preduzimanju represivnih mera protiv Jevreja. S obzirom na to da je sve vreme vođena kampanja o povezanosti Jevreja i komunista, oštrica delovanja IV odseka bila je okrenuta protiv njih, sa ciljem da se i jedni i drugi eliminišu kao ozbiljna pretnja za okupatorsko-kvinslinški poredak. Zahvaljujući revnosti rada antikomunističkog odseka po tom osnovu, mnogi Jevreji su, bez obzira na činjenično stanje, okrivljeni kao protivnici okupatora i sprovedeni u Koncentracioni logor Banjica, a o njihovoj daljoj sudbini je, na poznati način, odlučivao Gestapo.

Takvo činjenično stanje pokušao je da prikrije i negira šef odseka Božidar Bećarević, viši policijski komesar, kada je po završetku rata izručen Jugoslaviji kao ratni zločinac. Na pitanje islednika o radu IV odseka protiv Jevreja, odgovorio je: "Gestapo je imao svoj specijalni odsek za Jevreje, a Uprava grada Beograda, koliko je meni poznato, *nije imala ništa sa Jevrejima*" (podvukao autor).¹²⁷

¹²⁶ Gubarev je, zajedno sa šefom IV odseka specijalne policije Božidarom Bećarevićem i šefom Koncentracionog logora Banjica, Svetozarom Vujkovićem, izveden pred sud 28. oktobra, a presuda je izrečena 4. novembra 1949. godine.

¹²⁷ IAB, istražni predmet Božidara Bećarevića, zapisnik od 9. 6. 194, str. 19.

Bećarević je, dakle, pokušao da negira ne samo sopstveno učešće i učešće svog odseka u progonu Jevreja, nego i umešanost čitave Uprave grada Beograda. No, činjenice su bile takve da se nisu mogle opovrgnuti. Sačuvano je mnoštvo dokumenata u arhivskoj građi specijalne policije koji govore o proganjanju Jevreja, pa i oni službeni spisi i lični dosijei koji verno odslikavaju šta je radio IV odsek i kakva je bila lična odgovornost šefa toga odseka. S druge strane, razumljivo je nastojanje uhapšenog ratnog zločinca da, suočen sa krivicom za mnoštvo zlodela koje je počinio, pokuša da "skine s vrata" bar pitanje Jevreja.

Tokom daljeg istražnog postupka, kada mu je islednik predočio dokumenta o učešću specijalne policije i posebno IV odseka u proganjanju i hapšenju Jevreja, Bećarević je "promenio ploču". Najpre je izjavio da je u specijalnoj policiji za pitanje Jevreja "bio nadležan specijalni odsek, čiji je šef bio Jovan Nikolić", kao i da su tom odseku predavani uhapšeni Jevreji. Usledilo je i direktno priznanje da je njegov IV odsek hapsio i saslušavao Jevreje "osumnjičene za delatnost po liniji Komunističke partije Jugoslavije."¹²⁸

Delovanje IV odseka protiv Jevreja bilo je najefikasnije u prvoj godini okupacije, kada je pohapsio mnoštvo Jevreja kao pripadnike ili pomagače komunističkog, odnosno Narodnooslobodilačkog pokreta i njegove oružane borbe protiv okupatora. Dok se učešće III odseka u progonu Jevreja ogledalo u pronalaženju desetina nestalih i prikrivenih, dotle se udeo IV odseka merio stotinama uhapšenih lica sprovedenih u koncentracioni logor Banjica ili izručenih Gestapou. Mada, iz više razloga, nije bilo moguće utvrditi tačan broj Jevreja koje je specijalna policija uputila u logor Banjica, a pogotovo ne "zaslugom" kojeg odseka (III, IV ili VII), nema sumnje da je udeo IV odseka bio zapažen.

Takva uloga i učinak odseka zasniivali su se na nadležnosti IV odseka i profesionalnom obavljanju dužnosti njegovog stručnog kadra, iskusnog u otkrivanju i suzbijanju ilegalnog komunističkog, tj. Narodnooslobodilačkog pokreta. Nemačka politika i propaganda su stalno povezivale Jevreje sa akcijama toga pokreta protiv okupatorsko-kvislinškog režima u Srbiji. To se ogledalo u neprekidnoj, veoma agresivnoj kampanji protiv "opšteg zla", "judeo komunizma", "jevrejsko-komunističke akcije" i sl., dok je egzekutivnom policijskom akcijom dirigovao Gestapo. U takvoj situaciji započelo je sprovođenje operativnog plana o trajnom eliminisanju znatnog dela Jevreja – određivanjem istih za streljanje u odmazdama koje je vršio okupator (nemačka oružana sila – Vermaht). Taj vid likvidacije Jevreja dobijao je ponekad i masovne razmere (streljanje po 1.100 i 1.200 lica, na primer), po čemu se može steći predstava o tragičnim posledicama primene tih mera – "u smislu smanjivanja njihovog brojnog stanja".

128 IAB, istražni predmet Božidara Bećarevića, zapisnik o saslušanju od 14. 7. 1949, str. 55-56.

Među Jevrejima streljanim u znak odmazde mali je broj onih za koje su postojali konkretni podaci o njihovoj "povezanosti sa komunistima". Među takvima su bili i hapšenici IV odseka. Inače, po pravilu su streljani zato što su Jevreji.

Četvrti odsek specijalne policije dobijao je podatke o Jevrejima tokom istražnih postupaka u zatvoru, putem svoje agentske mreže, kao i na osnovu raznih prijava, a potom hapsio mnoge pojedince i grupe, okrivljujući ih da su simpatizeri, sledbenici, saradnici, pomagači, pripadnici i funkcioneri "komunističkog pokreta", bilo kao učesnici ilegalnog delovanja u gradu ili kao odmetnici, tj. borci partizanskih odreda. Nalazeći se u vazalnom odnosu prema okupacionim vlastima, u atmosferi kakva je bila i pod uticajem veoma agresivnog propagandnog delovanja protiv Jevreja, razumljivo je što se Bećarevićevi agenti i islednici nisu mnogo trudili da utvrde činjenice i izrečene kvalifikacije bar formalno potkrepe dokazima. Tek su posleratna istraživanja pokazala pravo stanje stvari: ko su uistinu bili učesnici i sledbenici borbe protiv okupatora, a kome je policija bez osnova pripisivala takve krivice.¹²⁹

Organizator aktivnosti IV odseka protiv Jevreja (otkrivenih ili nabedenih da su "komunistički krivci") bio je policijski komesar (kasnije unapređen u višeg komesara) Božidar Bećarević, poznat po nemilosrdnom obračunavanju sa Narodnooslobodilačkim pokretom tokom cele okupacije. Otkako je stupio u policijsku službu brzo se razvijao, stasao u sposobnog policajca i uspešno napredovao u policijskoj karijeri.¹³⁰ Za vreme okupacije 1941-1944. godine bio je na čelu IV odseka specijalne policije sve do 4. oktobra 1944, kada je pobjegao iz Beograda.¹³¹ Pošto se povukao u Beč sa ljudstvom specijalne policije, neko vreme se zadržao u Austriji, pa se prebacio na Slovenačko primorje kod ljotićevara. Na području Gorice, aprila 1945, zarobili su ga italijanski partizani i predali Englezima. Pošto su ga držali u zatvoru i logoru u Bariju, Englezi su ga 3. januara 1946. izručili Jugoslaviji kao ratnog zločinca.¹³² Posle duge istrage, 21. oktobra 1949. izveden je pred Okružni sud u Beogradu i osuđen na smrt zbog počinjenih ratnih zločina.

129 O učešću Jevreja u sastavu jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije dosta je pisano, tako da su poznata imena gotovo svih boraca protiv okupatora. Poznati su i Jevreji – članovi i simpatizeri ilegalnih organizacija oslobodilačkog pokreta u gradovima na okupiranim područjima.

130 Bećarević je rođen 1910. godine u selu Desimirovcu kod Kragujevca. Posle završene gimnazije upisao se na Pravni fakultet, ali je prekinuo studije i zaposlio se u kragujevačkoj policiji februara 1932. U proleće 1939. premešten je za pomoćnika komesara pogranične policije u Kotoribi (na jugoslovensko-mađarskoj granici), a maja naredne godine prelazi u beogradsku policiju, u kojoj najpre radi kao referent, a zatim kao vršilac dužnosti šefa IV odseka.

131 Posle kapitulacije Jugoslavije 1941. godine Bećarević nastavlja rad u specijalnoj policiji Uprave grada Beograda, u kojoj kraće vreme vodi poslove IV odseka - do postavljenja novog šefa Nikole Gubareva. Novembra 1941. Gubarev je smenjen sa ove funkcije (odnosno premešten za šefa III odseka), a za šefa IV odseka postavljen Bećarević.

132 Državna komisija za ratne zločine proglasila ga je za ratnog zločinca odlukom F broj 805/VI od 19. marta 1945. godine.

Hapsio Jevreje kao antifašiste i saradnike Narodnooslobodilačkog pokreta: Božidar Bećarević, šef IV odseka specijalne policije

Razni slučajevi ilustruju šta je i kako radio IV odsek po pitanju Jevreja.

Jula 1942, posle fizičke likvidacije Jevreja, agent specijalne policije Tenko Dalvović prepoznao je na ulici i uhapsio "poznate komunistkinje", dve sestre, osamnaestogodišnju Anitu i šesnaestogodišnju Ernu Rozenberg. Bile su to gimnazijalke, Jevrejke koje se nisu prijavile policiji. One su kao članice SKOJ-a (Saveza komunističke omladine Jugoslavije) ilegalno živele i radile u Beogradu, sa legitimacijama na srpska imena (Branka Marković i Vera Mihajlović). Agent je tom prilikom uhapsio i nepoznatu osobu iz njihovog društva sa legitimacijom na ime Jelice Stojanović, za koju je naknadno utvrdio da je, u stvari, Jevrejka Marta Fruhter. Četvrta otkrivena Jevrejka iz ove grupe, Aranka Rozenberg (Ljubica Nikolić), pobjegla je iz stana pre dolaska policije, pa je za njom raspisana poternica. Posle sprovedene istrage, hapšenice su upućene u logor Banjica.¹³³ Policija

133 Lični dosjei Rozenberg Erne (IAB, UGB SP, IV-191 A), Rozenberg Anite (191/2) i Fruhter Marte (191/1). U zaključnom izveštaju policija je konstatovala da su se sve tri hapšenice krile, odnosno ilegalno živele u Beogradu od decembra 1941. godine.

je pvela postupak protiv lica koja su uhapšenim Jevrejkaма omogućila da dobiju legiti-
macije na lažna imena.

Kada bi došlo do zarobljavanja ili hapšenja Jevrejina koji je imao značajnu funkciju u Na-
rodnooslobodilačkom pokretu ili u partizanskim odredima, specijalna policija i Gestapo
bi preduzimali opsežnu i dugu istragu, nastojeći da izvuku što iscrpnije podatke. To po-
kazuje i primer dr Kurta Levija, zarobljenog na terenu Užica u završnoj fazi "kaznene

27-91-X-114

Управа града Београда
Централна пријавница
Polizeipräsidium Belgrad
Zentralmeldeamt

ЛИЧНА КАРТА Бр. 217968
IDENTITÄTSCHHEIN Nr.

Презиме и име: Марковић Н. Бранка
Vor und Zuname:
Занимање: васпитајича
Beruf:
Датум и место рођења: 24-IX-1924 Н. Београд
Datum und Geburtsort:
Народност — држављанство: Југославо
Nationalität — Staatsangehörigkeit:
17. II 1941 год. у Београду.
M. P.
Штеф. Централне пријавнице:
Chef des Zentralmeldeamtes:
Б. З. Јовановић

Lična karta osamnaestogodišnje Jevrejke Anite Rozenberg,
vaspitačice dece iz Beograda, na lažno ime Branka Marković

ekspedicije" generala Bemea. Njega je, posle zauzimanja Užica, saslušavala (10. decembra 1941) posebna ekipa Ministarstva unutrašnjih poslova, potom je prebačen u Beograd, gde ga je preuzeo Gestapo i posle dužeg istražnog postupka uputio, 17. aprila 1942, u logor Banjica – kako je zabeleženo u IV knjizi evidencije zatočenika logora Banjice. Međutim, istog dana Gestapo ga je odveo iz logora.¹³⁴

Tokom istrage specijalna policija je tesno saradivala sa Gestapoom, o čemu je sačuvana službena prepiska u ličnom dosijeu Levija Kurta.¹³⁵ Organizovana je potraga za licima sa kojima je saradivao dr Levi, a štampa je nastojala da njegov slučaj što više iskoristi u propagandne svrhe protiv "judeokomunizma".¹³⁶

Poznati su mnogi primeri rada IV odseka protiv Jevreja koji su označavani kao pripadnici i saradnici Narodnooslobodilačkog pokreta, njihovog otkrivanja, hapšenja, saslušavanja, zlostavljanja itd., o čemu je dosta pisano. Svi su oni imali isti dalji put – pravac Banjica. Taj logor je predstavljao poslednju stanicu pre izvođenja na streljanje.

JEVREJI U LOGORU BANJICA

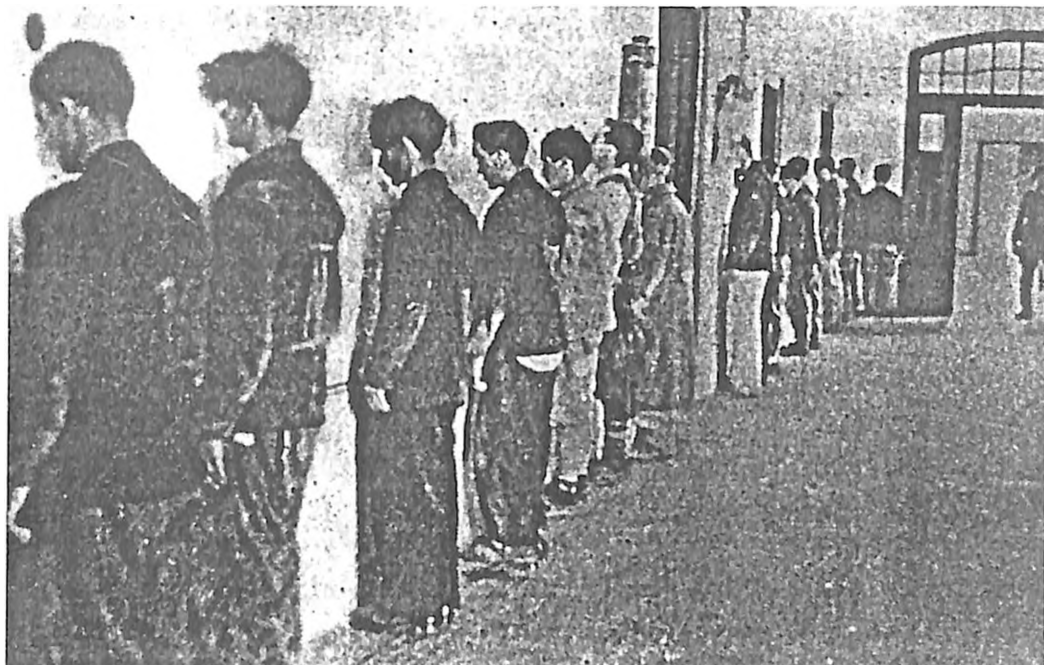
Pored posebnih, jevrejskih logora na Autokomandi (Topovske šupe) i Sajmištu (Zemun) kao glavnih mučilišta Jevreja i Cigana, i logor Banjica je bio zloglasno mesto stradanja za stotine zatočenih Jevreja koje su Nemci odatle odvodili u smrt. U sačuvanim spisakovima hiljada zatočenika nalaze se i imena beogradskih i drugih Jevreja, među kojima i dece.¹³⁷ U taj logor upućivani su, po pravilu, Jevreji terećeni za saradnju sa komunističkim pokretom (kao pozadinski radnici, učesnici sabotažnih akcija i partizani) u Beogradu i unutrašnjosti Srbije. Pojedinačna i grupna hapšenja počela su krajem juna, a upućivanje u logor Banjica i prva streljanja jula 1941. godine.

134 Levi dr Kurt zaveden je u logorskoj knjizi pod registarskim brojem 5447.

135 IAB, UGB SP, IV-2/31. U arhivi Gestapoa nije pronađen dosije dr Levija (u Istorijskom arhivu Beograda fond Gestapoa, tj. BdS-a, nije kompletan).

136 Za potrebe antikomunističke i antijevrejske propagande sačinjen je poseban tekst u formi zapisnika dr Levija (12 strana). Za razliku od pravog zapisnika saslušanja sa konkretnim podacima o licima i događajima, taj tekst je došerivan radi postizanja propagandnog efekta, pre svega radi kompromitovanja "jevrejsko-komunističke akcije" (tekst nije potpisan).

137 Sima Begović u svom delu *Logor Banjica 1941-1944* (str. 85-86) piše da su posebno poglavlje predstavljala jevrejska deca streljana sa svojim majkama i navodi primere: Rut Kaufman iz Beča i Cecilija Gaon iz Novog Sada nisu bile napunite ni godinu dana; iz grupe Jevreja koji su dovedeni iz Niša streljano je desetero dece porodica Švarc, Šmit i Fišer, među njima i dvogodišnji Rudolf Kler, Paulina i Johana Šmit.

U logoru na Banjici hiljade rodoljuba mučeno je, pored ostalih, i na ovaj način: sa-tima stojeći nepomično, okrenuti zidu, pod nadzorom stražara. Iz ovog logora od-
• vodeni su na streljanje, u koncentracione logore i na prinudni rad u Nemačku

I Cigani su bili zatočnici logora Banjica. Hapšeni u više mahova u racijama sprovede-nim u Beogradu i okolini (Obrenovcu, Grockoj, na Kosmaju i dr.), oni su zajedno sa Je-vrejima internirani u pomenute posebne logore, ali je manji deo njih dospao i u logor Ba-njica. Za razliku od rigoroznog postupanja sa Jevrejima, Gestapo je prema njima u po-gledu usmrćivanja, bio nešto blaži, pa su, pored glavnine streljanih, pojedine grupe in-terniranih Cigana izbegle umorstvo.

Nemci su logor Banjica nazivali Prihvatnim logorom Dedinje, a kvislinške vlasti Koncen-tracionim logorom Beograd (kako je stajalo i na pečatu). U javnosti su se odomaćili nazi-vi: Logor na Banjici, Banjički logor, Logor Banjica. Bio je to opšti koncentracioni logor, u početku za Beograd, a potom za Srbiju, organizovan po uzoru na nacističke koncentra-cione logore u Trećem rajhu, sa izvesnim specifičnostima. Jedna od tih specifičnosti bilo je postojanje okupatorske (gestapovske) i kvislinške uprave logora (Uprava grada Beo-grada), mada je bilo jasno da je neprikosnoveni gospodar Gestapo.

Logor Banjica i stradanje njegovih zatočenika bili su tema mnogih napisa, radova, knjiga, među kojima je i monografija Sime Begovića (u dve knjige) "Logor Banjica 1941-1944", izdata 1989. godine. U okviru rezultata opsežnih istraživanja i analiza, kao i obilja podataka o logoru i njegovim zatočenicima, u knjizi su dati i posebni prikazi o Jevrejima i Ciganima u tom logoru.

Osnovni uvid u ukupno sagledavanje stradanja Jevreja u logoru Banjica pružaju 8 knjiga evidencije banjičkih zatočenika. One kazuju ko je od Jevreja primljen u logor, kog datuma, kada je odveden i streljan, kao i osnovne lične podatke – i to za sve vreme postojanja koncentracionog logora. Takav autentičan izvor podataka poslužio je kao sigurna podloga za izradu tabelarnih pregleda i statističkih pokazatelja.

Dok su banjičke knjige evidencije omogućavale bitne informacije o Jevrejima (sa izvesnim manjkavostima), dotle stvar sa Ciganima stoji drugačije. Naime, Cigani nisu označavani kao takvi, tj. nije navođena njihova narodnost, pa se nije mogao steći uvid o broju zatočenika, niti napraviti imenični popis Cigana dovedenih u ovaj koncentracioni logor.

Iz evidencije banjičkih zatočenika vidi se kada i koliko Jevreja je sprovedeno u logor. Veće grupe Jevreja dovedene su na Banjicu u drugoj polovini 1941: 14, 15. i 16. septembra (202 Jevrejina, a do kraja meseca 222); oktobra 10, novembra 100 i decembra 25 Jevreja (dakle, još 135 zatočenika). Posle kompletnog interniranja i likvidacije jevrejskog stanovništva, tj. od 1942. godine, u logor su stizali naknadno otkriveni pojedinci ili porodice, koje je Gestapo takođe streljao. Tako su 1943. godine izvršena grupna streljanja marta, maja, avgusta, dok je marta 1944. likvidirano 9 Jevreja.¹³⁸

Tačan broj Jevreja zatočenih u Logoru Banjica nije utvrđen. U knjizi "Logor Banjica 1941-1944", navodi se da je reč o oko 900 evidentiranih lica. Logorske vlasti su propustile da neke pojedince i grupe unesu u popis zatočenika, što se uglavnom dešavalo posle kapitulacije Italije (nije, na primer, evidentirana grupa od 30 hapšenika Gestapoa, dovedena 20. januara 1944. iz Splita, gde su se bili sklonili).¹³⁹

U istorijskom arhivu Beograda, gde je 2001. godine završena kompjuterska obrada izvornih spisa logorske evidencije, sačinjeno je više tabelarnih pregleda o Jevrejima zatočenicima. Uz ukazivanje na nekompletnost raspoloživih podataka i odgovarajuće rezerve, u tabelarnim pregledima se govori o 688 lica kao ukupnom broju evidentiranih Jevre-

138 Podrobniji prikaz dovođenja Jevreja u logor Banjica, grupnog i pojedinačnog, po mesecima i godinama (1941-1944); Sima Begović, n.d., knj. II, str. 23-31.

139 Sima Begović, n.d., knj. II, str. 28. Levi S. Moric objavio je septembra 1996. u "Politici" da je u periodu od 1942-1944. godine streljano oko 500 Jevreja iz logora Banjica.

ja u logoru Banjica.¹⁴⁰

Iako je ta brojka manja od stvarnog broja Jevreja koji su dovedeni u logor Banjica, obrađeni podaci, odnosno odgovori po rubrikama u tabelarnim pregledima, dobrim delom odslikavaju sudbinu jevrejskih zatočenika i upućuju na zanimljive pokazatelje. Na pitanje ko je dovođio uhapšene Jevreje na Banjicu, podaci govore da je od domaćih vlasti to uglavnom činila Uprava grada Beograda, odnosno njena odeljenja specijalne i krivične policije, a od okupatorskih snaga – Gestapo i SS. Daleko veći broj Jevreja sprovele su u logor Banjica nemačke nego kvislinške vlasti (644: 44). Međutim, Gestapo je slao u logor ne samo svoje hapšenike, već i Jevreje koje je uhapsila specijalna policija, pa posle sprovedene istrage predala njemu, jer je takav postupak bio predviđen. Prema tome, brojke neposredno predatih hapšenika upravi logora ne treba poistovećivati sa brojem uhapšenih Jevreja, u kom pogledu je “učinak” specijalne policije znatno veći.¹⁴¹

Jevreji zatočeni na Banjici bili su uglavnom iz Beograda (385), a manji broj iz unutrašnjosti. Muškarci su među zatočenicima činili 66,72 % a žene 32,41%. Pregled po zanimanjima pokazuje da je najviše bilo trgovaca, domaćica, činovnika, zanatlija, ali i priličan broj univerzitetski obrazovanih ljudi. Oni su doživeli istu sudbinu kao i zatočenici posebnih, jevrejskih logora. Prema nepotpunim podacima, u logoru Banjica stradalo je ukupno 382 Jevrejina, od toga je posebno označeno 257 streljanih, 122 likvidirana, dva obešena i jedan umrla. Od ostalih banjičkih zatočenika 186 ih je prebačeno u Jevrejski logor Zemun (Sajmište), a 103 Jevrejina su iz logora Banjica preuzeli SS i Gestapo.¹⁴²

Knjige evidencije zatočenika logora Banjica¹⁴³ ostaju i dalje temeljni dokument za nastavak istraživačkog rada i utvrđivanja istine o Jevrejima u tom logoru, a ostali spisi u ve-

140 Kompjutersku obradu izvršio Vojislav Prodanović. Uzeo je u obzir samo ona lica za koja je navedeno da su Jevreji. Nije mogao da se upušta u traganje za licima koja su prihvatila srpska imena (prelaskom na pravoslavnu veru, udajom i sl.), pošto su za identifikaciju tih ličnosti neophodna dodatna istraživanja. Izostali su, naravno, i Jevreji čiji boravak na Banjici nije bio evidentiran u logorskim knjigama. Jevrejski muzej u Beogradu je za približno polovinu od 688 evidentiranih Jevreja proverio i dopunio podatke na osnovu matičnih knjiga rođenih i venčanih. Najviše je ostalo neidentifikovanih Jevreja među zatočenicima iz 1943. i 1944. godine. Radi dobijanja preciznijeg i kompletnijeg uvida, svakako su neophodna dopunska istraživanja.

141 Specijalna policija je, po pravilu, Jevreje koje je uhapsila (pre svega, Odsek za Jevreje i Cigane, IV antikomunistički odsek i III odsek) prebacivala u zatvor Gestapoa, pa ih je on sprovodio u logor Banjica. Samo u određenim slučajevima je specijalna policija svoje hapšenike Jevreje neposredno predavala logoru.

142 Precizni tabelarni pregledi o jevrejskim zatočenicima logora Banjica dati su u *Prilozima* (na kraju rukopisa).

143 Zvaničan naziv, ispisani na koricama, glasi: “Knjige ličnih podataka pritvorenika Koncentracionog logora na Banjici”. Reč je o 8 knjiga u koje su unošeni lični podaci zatočenika u vremenu od 9. jula 1941. do 2. oktobra 1944. godine. Knjige su krajem okupacije Beograda, tj. prilikom raspuštanja logora, sačuvane od uništenja zaslugom zatočenika Petra Nikezića, koji je na to nagovorio Radomira Čarapića, pomoćnika šefa logora. One su najpre predate na korišćenje Državnoj komisiji za ratne zločine, zatim ih je preuzelo Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije, koje ih je 1968. godine predato Istorijskom arhivu Beograda (u sklopu arhivskog fonda specijalne policije Uprave grada Beograda).

С.Д. А -

✓ 11. Миневич Милојко, студент права,
рођен 31-I-1910 год. у Торњу Француској кроз
од оца Анђелија и мајке Стасимије, македонски,
старио менаџер у Тор. Француској, до сада не
нашао.

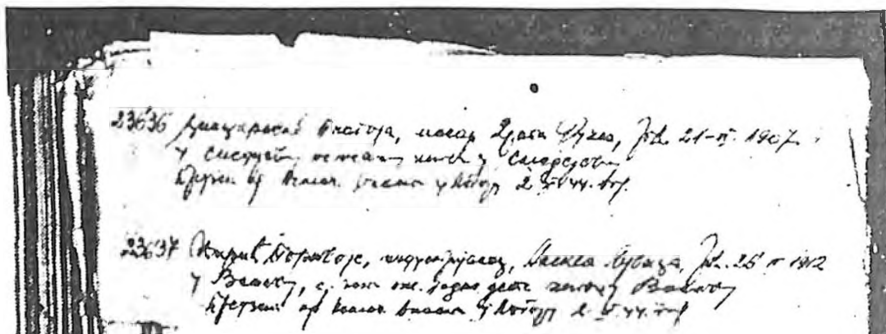
у логор дошао 10-VI-1941 год. устану у Банјци 1-VII-
Од оца М.Т.Б. устану 2-I-42 - Ант. 1 тома ролни 31-I-42 год.

1 12. Назаровић Живко, инжињер рођен 1883
год. у Врњачевој, кроз 4-XII-1883 од оца Нико и мајке
Марине, ожења, (Србија) (сва Немачка) са саваном
у ул. Прелиминарна Пештера бр. 822; - Београд

у логор дошао: 9-VI-1941 год. од М.Т.Б.
17-VI-42 год. са свом у устану ур. 11-VII,

13. Мрдушић Стривоје, војар, рођен 11-XI-1911 год.
у Мачи кроз 4-XII 1911 од оца Младена и мајке
Јанке, Бихор, немањка, са саваном у ул. Загорској бр.
8, - свешто универзитет академија;

у логор дошао 4-VI-1941 год. од М.Т.Б.

Prva i poslednja strana Knjige evidencije zatočenika logora Banjica, među kojima je bilo na stotine Jevreja

Šef Koncentracionog logora Banjice Svetozar Vujković (levo) i šef IV odseka specijalne policije Božidar Bećarević su posle rata izvedeni pred sud u Beogradu kao ratni zločinci. Snimak od 30. oktobra 1949. godine

zi s tim predstavljaju neophodne, dragocene izvore dopunskih podataka bez kojih se, kao i bez memoarske građe preživelih zatočenika, ne mogu do kraja sagledati i konačno utvrditi činjenice koje još nedostaju.

Postupak protiv Jevreja koji su upućivani u logor Banjica sprovodio se ubrzano, pošto se žurilo da se "komunistički krivci" što pre streljaju. Od hapšenja, saslušavanja u zatvoru, odvođenja u logor, pa do streljanja, protekao bi tek poneki dan. Nisu bili retki slučajevi da se Jevrejin dopremi na Banjicu i istog dana strelja ili ga, kako se beležilo u logorsku knjigu evidencije, preuzme ("odvede") Gestapo. Izuzetak su predstavljali uhapšeni ili zarobljeni Jevreji koji su bili značajniji ilegalci ili borci, pa je u takvim slučajevima vođena duža istraga. To se dogodilo i sa pomenutim dr Kurtom Levijem, čija se istraga odužila od 10. decembra 1941. do 17. aprila 1942. godine, kada je doveden u logor Banjica i istog dana preuzet od SS-a.¹⁴⁴

144 IAB, UGB SP, IV- 2/31 i 166/6.

Šef Koncentracionog logora Banjica, Svetozar Vujković, bio je stari policajac, koji se već pre rata isticao kao progonitelj i batinaš komunista. O njegovoj svireposti i zlostavljanju zatočenika uveliko se pričalo među rodbinom "logorisanih lica" i stanovnicima okupiranog Beograda. Poznato je kakav je bio i prema zatočenim Jevrejima. Državna komisija za ratne zločine proglasila ga je posle oslobođenja Beograda za ratnog zločinca. "Sa nemačkim šefom logora Peterom Krigerom", navodi se u odluci,¹⁴⁵ "Vujković je bio strah i trepet za logoraše i nemoguće je nabrojati sve njihove zločine". Osuđen je na smrtnu kaznu 4. novembra 1949. godine u Beogradu.¹⁴⁶

Peter Kriger (Krieger), takođe proglašen za ratnog zločinca, doživeo je nešto drugačiji kraj svog zločinačkog puta. Prilikom saslušavanja u Minhenu izvršio je samoubistvo skokom kroz prozor.¹⁴⁷

NAMETANJE OBAVEZA JEVREJSKIM PREDSTAVNIŠTVIMA

Da bi što organizovanije i efikasnije sproveo rešenje jevrejskog pitanja u Srbiji, Gestapo se koristio i jevrejskim predstavništvima. U tom cilju nametao je niz obaveza koje su predstavništva jevrejske zajednice morala da izvrše, a posle interniranja u posebne logore i nova (samo)upravna tela u tim logorima.

Kvislinške vlasti nisu imale udela u određivanju obaveza Jevrejima, ali su, po nalogima Gestapoa, učestvovala u sprovođenju niza propisanih mera početkom okupacije. U toj pripremnoj fazi, specijalna policija je, na primer, koristila predstavništva jevrejske zajednice za dobijanje podataka i spiskova lica koja je trebalo registrovati. Kako je izjavio Božidar Bećarević, specijalna policija je, na osnovu tih podataka, sačinila kompletan spisak Jevreja u Beogradu.¹⁴⁸ Na sličan način je koristila učešće Predstavništva u dostavljanju raznih poziva i naloga Gestapoa, kako bi se organizovao što potpuniji odziv Jevreja u realizovanju drugih mera okupacionih vlasti.

Stvarni naredbodavac, koji je odlučivao kada i za koje mere angažovati predstavništva, bio je Gestapo. Naime, po nalogu okupacionih vlasti, Jevreji su, umesto predratnih jevrejskih opština, bili primorani da obrazuju jedinstveno Predstavništvo jevrejske zajed-

¹⁴⁵ AJ, DK-110, Odluka F broj 2203.

¹⁴⁶ Vujković je oktobra 1944. pobjegao iz Beograda, kraj rata dočekao u Italiji, a 27. jula 1945. godine Englezi su ga izručili Jugoslaviji kao ratnog zločinca.

¹⁴⁷ Peter Kriger je bio domaći Nemač (folksdojčer) iz Crvenke, pre rata raznoslač robe firme Mitić iz Beograda. U logoru Banjica najpre je bio sprovodnik i ključar, a potom postavljen za pomoćnika nemačkog komandanta logora. Opširnije o njemu: dokumentacija Državne komisije za ratne zločine (AJ, DK-110); Sima Bego-
vić, Logor Banjica 1941-1944.

¹⁴⁸ IAB, istražni predmet Božidara Bećarevića, str. 19.

nice (Vertretung der Jüdischen Gemeinschaft). Preko tog predstojništva, Gestapo je postavljao zahteve Jevrejima da izvršavaju sve propisane mere, kao i izrečene kazne. Pored pomenutog doprinosa u izradi spiskova i registrovanju Jevreja, Predstavništvo je bilo prinuđeno da učestvuje u obezbeđivanju predviđenog broja ljudi za prinudni rad na ulicama Beograda (iskopavanje leševa, raskrčivanje ruševina i sl.), u upozoravanju na nužnost poštovanja diskriminatorских mera okupacionih vlasti, podnošenju podataka o jevrejskoj imovini, određivanju talaca, isplaćivanju novčanih kazni (uključujući i određivanje ko će koliko da plati) i dr.

Nemci su nametanje takvih prisilnih obaveza Predstavništvu perfidno prikazivali kao aktivnost jevrejske samouprave, pod geslom da je sve u rukama samih Jevreja. U stvari, iza te propagandne farse krila se njihova stvarna namera da primoraju Predstavništvo da bude izvršilac njihovih naloga. To ilustruje sledeći primer iz 1941. godine. Zbog do kraja neisplaćene kontribucije od 10.000.000 dinara, Predstavništvo je dobilo naređenje da samo odredi ljude koji će se javiti Gestapou kao taoci. Obaveštavajući o tome, Predstavništvo je upozoravalo: "Ne budete li se odazvali ovome pozivu, bićete privedeni policijskim organima".¹⁴⁹

Zavaravanje jevrejske populacije u pogledu namera okupacionih vlasti sprovodilo se planski od početka okupacije. Širile su se vesti o "organizovanom prebacivanju" Jevreja iz Srbije u Poljsku, u radne logore u Trećem rajhu i o sličnim rešenjima koja su stavljala u izgled spašavanje života, izbegavanje onog najgoreg – fizičke likvidacije. To je nesumnjivo imalo efekta, budilo je i održavalo nade Jevreja u očajnoj situaciji, pa je pothranjivanje tih očekivanja u znatnoj meri doprinelo pasivnom držanju jevrejskog stanovništva. To je i bio cilj okupacionih vlasti: da svoj plan o konačnom rešenju jevrejskog pitanja sprovedu uz što manje otpora, komplikacija i bekstava.

Takvo lažno održavanje nade došlo je do izražaja i kada je jevrejsko stanovništvo internirano u logore. Vešt potez Gestapoa sa stvaranjem "jevrejske uprave" logora takođe je podstakao iluzije zatočenika. U stvari, sve priče o samoupravi svodile su se na to da je Gestapo prepustio Jevrejima da se sami brinu o organizovanju kuhinje, sanitetsko-higijenskih prilika i drugih osnovnih potreba za život u logorima Topovske šupe i Sajmište, tj. da se jevrejska "samouprava" bakaće sa nerešivim problemima.

Internirano jevrejsko stanovništvo karakterisalo je disciplinovano ponašanje, pasivno držanje i pomirenost sa sudbinom. Odsustvo organizovanog otpora u logorima, kao i činjenica daje bilo malo bekstava, objašnjavalo se nekim specifičnostima u mentalitetu

149 Jevrejski istorijski muzej, reg. br. 294, k. 22-1-1/27. IAB, UGB SP, III – 8a, k. 144: "Jevreji u Beogradu – kontribucija od 10.000.000 dinara".

ove populacije. Izloženost drastičnom kažnjavanju i zastrašivanju okupacionih vlasti je, razume se, imala snažan efekat zbog straha od odmazde. Bilo je neizvesnosti i dezorijentacije, kao i verovanja u obećanja gestapovskih starešina o upućivanju u logore van Srbije ili nade u mogućnost nalaženja nekog drugog povoljnog rešenja. Ta kombinacija zastrašivanja i zavaravanja svakako je bila značajan uzročnik takvog ponašanja interniranih Jevreja.

Određenu ulogu igrala je i vrlo izražena vezanost Jevreja za porodicu i za etničku zajednicu. Iz toga je proisticalo osećanje ubeđenosti da treba snositi kolektivno sudbinu – kakva god ona bila. Konkretno, to je značilo da nije moralno pobeći i spasiti sopstveni život ako nisi našao rešenja i za svoju porodicu (što je već bilo teže), tj. šire uzev, izneveriti solidarnost sa svojim narodom.

U materijalima Državne komicije za ratne zločine koji govore o stanju posle interniranja žena, dece i staraca (decembra 1941), dato je sledeće objašnjenje za pasivno držanje jevrejskog stanovništva u logorima:

“Ogromna većina žena odazvala se tom pozivu (za interniranje). Nije bilo porodice koja nije izgubila nekoliko najbližih muških članova. U punoj neizvesnosti o njihovoj sudbini, utučene od stradanja i stalnih poniženja, retke su bile žene koje su pomišljale da se spasu bekstvom, da bar sebi i svojoj deci stvore drukčiju sudbinu od one svojih muževa, očeva, braće. Rezignirano su išle u neizvesnost, bez volje za dalji život, nesposobne za odluku i akciju.”¹⁵⁰

Iz Jevrejskog logora Sajmište nije bilo bekstava, niti je u njemu organizovan otpor. Zabeleženo je, ipak, da su jednom prilikom zatočenici izrazili nezadovoljstvo zbog slabe ishrane na što je u logor dojurio gestapovski oficir Štrake i posle njegovih pretnji sve se smirilo i više se nije ponovilo.

U studiji Milana Koljanina “Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941-1944” navodi se da su Jevreji kuriri iz logora sami odlazili u Beograd u Jevrejsku bolnicu i u Beogradsku opštinu, što im je pružalo povoljne mogućnosti za bekstvo. Međutim, oni te vanredno povoljne prilike nisu koristili, paralisani strahom od nemačke odmazde koja bi dovela do streljanja velikog broja jevrejskih zatočenika. Karakterističan je i slučaj Olge Alkalaj, člana privremenog Mesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Beograd, koja je decembra 1941, posle mučenja u zatvoru i u logoru Banjica, prebačena u Jevrejski logor Sajmište, pa u Jevrejsku bolnicu. Ona je odbila da je drugovi spasu iz bolnice, pošto nije bila spremna da prihvati posledice toga čina, tj. streljanje nedužnih u okviru ne-

150 Zločini fašističkog okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, str. 23.

mačke odmazde koja bi usledila. Ubijena je prilikom likvidacije Jevrejske bolnice marta 1942. godine.¹⁵¹

Što se tiče Cigana, ne bi se moglo reći da su se disciplinovano odazivali naredbama o prijavljivanju i drugim pozivima policijskih vlasti. Naprotiv, mnogi od njih su nastojali da na razne načine izbegnu pridržavanje propisanih mera i u tome su neretko uspevali. Policijska evidencija Cigana nije mogla da se u potpunosti kompletira i ažurira, pošto je dosta njih uspevalo da prikrije tragove. Poučeni ishodom prvih uhapšenih, a zatim i interniranih sunarodnika, tj. njihovom likvidacijom, činili su sve što su mogli da bi izbegli takvu sudbinu. Osnovni razlog što su Cigani prošli nešto manje tragično jeste taj što prema njima nisu tako dosledno, rigorozno i u potpunosti sprovedene mere progona i fizičkog uništavanja kao prema Jevrejima.

Iako je predstavljao gvozdenu pesnicu Hitlerove Nemačke u likvidaciji Jevreja, Gestapo se nije lišavao tajnih usluga pojedinih pripadnika satanizovanog naroda. Do saradnje je dolazilo uprkos poznatim razlozima koji su se isprečili između dveju strana. Prepreka za Gestapo bio je nacistički rasni princip protiv Jevreja, a barijera za Jevreje činjenica da je Gestapo nemilosrdno slao njihovu sabraću u smrt. Pa ipak, preovladao je pragmatičan prilaz: kod gestapovaca su potisnuti ideološko-doktrinarni pogledi o rasnoj diskriminaciji u slučajevima kada je tajna saradnja sa pripadnikom jevrejske zajednice mogla da bude korisna i pruži značajne podatke; pojedini Jevreji i Jevrejke, koji su se orpedelili za tajne kontakte sa Gestapoom uprkos tome što su znali da je on glavni krivac za stradanje njihovog naroda, činili su to radi obećanog spasa života ili zaštite svoje porodice, a drugi iz sebičnih razloga, radi odgovarajuće koristi.

U izveštaju Državne komisije za ratne zločine protiv Jevreja¹⁵² rečeno je o tome:

“Jevrejska uprava logora (Sajmište) činila je što je god mogla da olakša sudbinu interniraca; bilo je, međutim, i u upravi logora ljudi koji su iz straha od Nemaca striktno izvršavali sva naređenja nemačke komande. Dvojica od njih, neki Đarfaš i Kraus, obojica iz Zrenjanina, bili su čak nemački špijuni i sluge. Zbog toga su često dolazili u sukob sa internirkama. Jednom prilikom došlo je do otvorene pobune zbog rđave i nedovoljne hrane; tada su se Đarfaš i Kraus obratili za zaštitu nemačkoj komandi logora, te je u logor došao sam Štrake i zapretio da će streljati stotinu žena, ako se još jednom slično ponovi.”¹⁵³

151 Podrobnije o držanju Jevreja u posebnim logorima: Milan Koljanin, n.d., str. 136-143.

152 AJ, DK-110, inv. br. 16.189.

153 Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, str. 24.

Gestapo je, naravno, imao agente među Jevrejima i pre nego što ih je internirao u logore. Tako je 1941. godine Operativna komanda (Einsatzkommando) Gestapoa i SD-a u Beogradu koristila kao tajnu saradnicu Jevrejku Gruenberg. Nju je "držao na vezi" poznati gestapovski agent Dušan Teodorović. Na osnovu njenih podataka zaplenjena je veća količina skrivenog jevrejskog novca. Za Gestapo je, takođe povezana sa Teodorovićem, radila i Jevrejka Margita Horvat.¹⁵⁴ Otkrivena je i tajna aktivnost Hajima Almosli-
na, trgovačkog putnika iz Beograda.¹⁵⁵

Među Jevrejima agentima svakako je najdalje otišao u nanošenju štete i izazivanju najtežih posledica svojim sunarodnicima Bencion Bivas, koji je pod imenom Marko Benjamin(ović) javno radio kao agent Gestapoa u Beogradu i na Kosovu i Metohiji. On je proglašen i za ratnog zločinca pod imenom Marko Benjaminović, kao krivac za hapšenje i streljanje velikog broja Jevreja i Srba najpre u Beogradu, a potom na Kosovu i Metohiji (pre svega, u Kosovskoj Mitrovici i Prištini).¹⁵⁶ Reč je o najbeskrupuloznijem agentu, čija je aktivnost bila pogubna za njegovu sabraču, koji čak ni sopstvenu porodicu nije izbavio od stradanja (likvidirana je 1942. godine). Nestao je krajem okupacije. Ništa se pouzdano nije saznalo o njegovoj sudbini.¹⁵⁷

OPŠTI OSVRT

Nemačka okupacija 1941-1944. godine predstavljala je najtragičniji period u životu Jevreja u Srbiji. Do tada je jevrejska zajednica prolazila kroz istorijski poznati razvoj ove balkanske zemlje, učvršćujući svoje korene i suživot sa srpskim narodom, deleći sa njim i dobro i zlo. Povremeni ispadi do kojih je dolazilo ostali su u granicama marginalnih pojava, tako da se Jevreji u Srbiji nisu suočavali sa organizovanim antisemitskim pokretom.

Tragična istorija stradanja Jevreja počela je paralelno sa agresijom Hitlerove Nemačke i okupacijom i rasparčavanjem Jugoslavije 1941. godine. U okupiranoj Srbiji, Nemci su vrlo efikasno pristupili "konačnom rešenju jevrejskog pitanja", na radikalniji način, brže i

154 NOS, IV, str. 719; Beograd pod komesarskom upravom 1941, str. 347.

155 Ženi Lebl, *Do konačnog rešenja Čigoja*, Beograd 2001, str. 298; Dnevnik jedne Judite, "Dečje novine", Gornji Milanovac 1990; Aleksandar Lebl, *Potruga za komesarom Egonom Zabukošekom*, Politika, 3. 11. 1992.

156 AJ, DK-110, F. broj 17.133. Bivas je pre rata živeo u Kosovskoj Mitrovici u čestitoj jevrejskoj porodici, neko vreme radio u trgovini, a potom prešao u Beograd i postao agent Uprave grada Beograda. Posle aprilskog rata stupio u službu Gestapoa i doprineo hapšenju i pljačkanju Jevreja u Beogradu 1941. godine. Zatim je, "po potrebi službe", otišao u Kosovsku Mitrovicu kao pripadnik tamošnje gestapovske ispostave i bio vinovnik mnogih zlodela na Kosovu i Metohiji.

157 Podrobno o Bivasu, njegovom radu i odgovornosti, kao i o protivrečnim podacima o njegovoj sudbini: Beograd pod komesarskom upravom 1941., str. 346-347.

doslednije nego u drugim okupiranim zemljama. I sa još jednom osobenošću: za razliku od postupka u ostalim zemljama, u kojima je u tu svrhu angažovana policija, u Srbiji je upotrebljena nemačka vojska – Vermaht (Wehrmacht). Središte nacističkih progona i fizičke likvidacije Jevreja bio je Beograd, u kome je i živio najveći broj Jevreja u Srbiji.

Postupak prema Jevrejima može se analizirati kroz faze njihovog stradanja (od kojih se neke mogu, a neke ne mogu vremenski razdvajati) ili kroz vidove njihovog progona i progroma.

Prva, pripremna faza, počela je već 16. aprila 1941. i sastojala se od sprovođenja niza mera protiv Jevreja: obaveze prijavljivanja, uspostavljanja ažurnih spiskova, prinudnog rada, obespravljanja, pljačkanja imovine i sličnih mera uobičajenih prilikom okupiranja neke zemlje.

Krajem juna iste godine, preciznije: posle napada Nemačke na Sovjetski Savez (22. juna 1941), počinju hapšenja Jevreja *kao antifašista i talaca* i njihova streljanja u okviru mera odmazde. Na taj način je, s obzirom na mnoštvo streljanih u represalijama, počelo fizičko uništavanje Jevreja ("smanjivanje njihovog brojnog stanja").

Usledila je faza interniranja celokupnog jevrejskog stanovništva u posebne logore za Jevreje: najpre muškaraca iznad 14 godina, počev od 22. avgusta 1941, u logor Topovske šupe na Autokomandi, a potom, od 12. decembra iste godine, žena, dece i staraca u logor na Sajmištu u Zemunu. U međuvremenu je veliki broj Jevreja iz tih logora izdvajan i upućivan na streljanje u odmazdama koje je vršio okupator.

Najtragičniji period stradanja Jevreja bio je od polovine decembra 1941. do polovine maja 1942. godine, kada je Gestapo izvršio istrebljenje celokupnog jevrejskog stanovništva interniranog u Jevrejskom logoru Sajmište i izvestio Berlin da je jevrejsko pitanje u Srbiji konačno rešeno.

Sve vreme okupacije, međutim, uporedo sa opisanim fazama i oblicima proganjanja i ubijanja Jevreja, sprovedena je organizovana potraga okupatorskih i kvislinških vlasti za Jevrejima koji su izbegli hapšenja, interniranja i streljanja i krili se u Beogradu i unutrašnjosti Srbije. Intenzitet traganja i pronalaženja "begunaca" bio je najjači 1941. i 1942, dok je 1943. znatno, a 1944. godine sasvim oslabio.

Iz prethodnih poglavlja videlo se u čemu se sastojalo učešće domaćih vlasti u pomenu tim fazama i vidovima progona i uništavanja Jevreja.

Kao i u drugim okupiranim zemljama, nemačke vlasti su i u Srbiji upotrebile organe domaće uprave i policije za sprovođenje propisanih mera protiv Jevreja u početnoj fazi pripremanja genocida nad njima. Kvislinška policija je bila angažovana i u potrazi za Jevre-

jima koji su izbegli interniranje i stradanje u jevrejskim logorima. Domaći policijski aparat, pre svega specijalna policija, otkrivala je, hapsila i upućivala u logor Banjica ili u gestapovske zatvore učesnike i pristalice otpora i borbe protiv fašističkih osvajača, okupatorskog terora i genocida.

Kvislinške vlasti u Srbiji nisu imale neposrednog udela u fizičkoj likvidaciji jevrejskog stanovništva. Njihova uloga se završavala predajom uhapšenih Jevreja, kao prestupnika i krivaca, okupacionim vlastima (Gestapou, pre svega), koje su isključivo odlučivale o njihovoj sudbini. Domaći upravno-policijski aparat nije učestvovao u upravljanju posebnim, jevrejskim logorima Topovske šupe na Autokomandi i na Sajmištu u Zemunu. Uprava grada i Opština grada Beograda starale su se samo o ispomoći tim logorima u pogledu ishrane, tehničkih popravki, higijenskih i sanitetskih potreba, ogreva i sl.

U tom pogledu se stepen učešća i odgovornosti kvislinškog aparata u Srbiji može najbolje sagledati i oceniti ako se uporedi sa "učinkom" ustaške vlasti u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tamo su ustaške formacije i policija Ante Pavelića bile najefikasniji faktori likvidacije Jevreja. Prema izjavi člana zagrebačke jevrejske opštine Slavka Goldštajna, objavljenoj u "Vjesniku" 13. januara 1994. godine: "Ustaška vlast je svojim rukama poubijala oko 26.000 Židova u tadašnjoj NDH (Nezavisnoj Državi Hrvatskoj). Daljih pet do šest tisuća poubijali su Nijemci."

Prikazujući učešće kvislinških vlasti i oružanih formacija u progonu Jevreja u Srbiji, Državna komisija za ratne zločine upotrebljavala je za te činioce tada aktuelne nazive: nedićevci i ljotićevci. Pojam nedićevci označavao je ukupnu strukturu kvislinške vlasti, uključujući i Nedićeve oružane odrede, tj. Srpsku državnu stražu (SDS), dok se izraz ljotićevci odnosio, pre svega, na posebne Ljotićeve oružane odrede (dobrovoljci), odnosno Srpski dobrovoljački korpus (SDK). U taboru nedićevaca najznačajniju ulogu igrala je specijalna policija Uprave grada Beograda, a među ljotićevcima najaktivnija protiv Jevreja bila je obaveštajna služba.

Sa retkim izuzecima, odgovorni funkcioneri i pripadnici specijalne policije, koji su u okupiranom Beogradu delovali protiv Jevreja, izvedeni su posle rata pred sud i kažnjeni za počinjene zločine. Najupadljiviji izuzetak svakako je slučaj Jovana Nikolića, šefa Odseka za Jevreje i Cigane, koji nije bio proglašen za ratnog zločinca i nije polagao račune "pred licem pravde" (pobegao je iz Beograda i živio u inostranstvu).

Uporedo sa satanizacijom i drakonskim kažnjavanjem Srba, tekli su progoni i uništavanje Jevreja. Istovremeno su izloženi dotad neviđenoj propagandnoj kampanji u kojoj su žigosani kao krivci za sve, zajedno su izvođeni pred mitraljeske i pušćane cevi okupator-

SPECIJALNA POLICIJA I STRADANJE JEVREJA U OKUPIRANOM BEOGRADU 1941-1944.

skih vojnika i policajaca. Zajednička im je bila istorijska sudbina – da stradaju kao žrtve nacističkog kolektivnog kažnjavanja. Slična je bila i sudbina Cigana.

Glavni problem i opasnost za funkcionisanje i održanje okupatorsko-kvislinškog poretka bila je oružana oslobodilačka borba, a Jevreji su proglašavani učesnicima (delom i pokretačima) i pomagačima te borbe. obračun sa malom jevrejskom populacijom (oko pola procenta ukupnog stanovništva Jugoslavije) ne bi privlačio toliko pažnje, niti bi bio u središtu okupatorske propagandne aktivnosti, da Jevreji nisu sve vreme povezivani sa partizanskom borbom i Narodnooslobodilačkim pokretom. U tom pogledu je tragedija Jevreja predstavljala deo ukupnog stradanja stanovništva Srbije (hapšenja i streljanja antifašista i talaca i dr.).

PRILOZI

HRONOLOŠKO-TEMATSKI IZBOR DOKUMENATA

NEMAČKE NAREDBE I UREDBE O JEVREJIMA I CIGANIMA¹⁵⁸

VERORDNUNG

betreffend die Juden und Zigeuner.

Auf Grund der mir vom Oberbefehlshaber des Heeres erteilten Ermächtigung verordne ich was folgt:

I. Juden.

§ 1.

Jude im Sinne aller bereits erlassenen und noch zu erlassenden Verordnungen des Militärbefehlshabers in Serbien ist, wer von mindestens drei jüdischen Grosseltern teilen abstammt.

Grosseltern gelten als Juden, wenn sie der Rasse nach volljüdisch sind oder der jüdischen Konfession angehören oder angehört haben.

Den Juden gleichgestellt werden jüdische Mischlinge mit einem oder zwei jüdischen Grosseltern teilen, die nach dem 5. April 1941 einer jüdischen Religionsgemeinschaft angehört haben oder beigetreten sind.

Ebenso werden Juden gleichgestellt diejenigen jüdischen Mischlinge, die mit einer Jüdin verheiratet sind oder die Ehe mit einer Jüdin eingehen.

НАРЕДБА

која се односи на Јевреје и Цигане.

На основу овлашћења издатог ми од стране Главнокомандујућег војне силе наређујем следеће:

I. Јевреји

§ 1.

У смислу већ издатих наредаба и оних које ће издавати Главни војни заповедник за Србију, Јеврејином се сматра свако лице које води порекло од најмање три јеврејска претка (под овим се подразумевају родитељи оца и мајке).

Претци се сматрају за Јевреје ако су по раси пунокрвни Јевреји или припадају јеврејској вероисповести или су јој припадали.

Као Јевреји се сматрају и Јевреји мелези од једног или два јеврејска претка (под овим се подразумевају родитељи оца и мајке) који су после 5 априла 1941 године припадали заједници јеврејске вероисповести или јој приступили.

Исто тако се сматрају Јеврејима и јеврејски мелези, који су венчани Јеврејком или који ступе у брак са Јеврејком.

158 Три naredbe i uredbе nemačkog vojnog zapovednika u Srbiji iz 1941. godine, kojima su propisane mere protiv Jevreja i Cigana, svakako su višestruko značajni dokumenti. Staranje o sprovođenju tih mera postalo je dužnost organa srpske vlasti, pa ova tri akta predstavljaju autentične pokazatelje o odgovarajućim zaduženjima i vrsti poslova koje su, iz tog delokruga, obavljale domaće vlasti, uključujući specijalnu policiju. (List uredaba vojnog zapovednika u Srbiji, arhiva Državne komisije za ratne zločine, inv. br. 11.291.)

§ 2.

Die Juden haben sich binnen zwei Wochen nach Bekanntgabe dieser Verordnung bei den serbischen polizeilichen Meldeämtern, in deren Bezirk sie ihren Wohnsitz oder Aufenthalt haben, zur Eintragung in die Judenregister zu melden. Die Anmeldung durch den Haushaltsvorstand genügt für die ganze Familie.

§ 3.

Die Juden unterliegen einer Kennzeichnungspflicht. Sie haben am linken Oberarm eine gelbe Armbinde mit dem Aufdruck „Jude“ zu tragen.

§ 4.

Juden können nicht Träger eines öffentlichen Amtes sein. Die Entfernung aus den Ämtern hat durch die serbischen Behörden umgehend zu erfolgen.

§ 5.

Juden dürfen zum Beruf des Rechtsanwalts, Arztes, Zahnarztes, Tierarztes und Apothekers nicht zugelassen werden.

Zur Zeit zugelassene jüdische Rechtsanwälte dürfen vor Gericht oder Behörden nicht mehr auftreten.

Jüdischen Ärzten und Zahnärzten wird die Tätigkeit untersagt, soweit es sich nicht um Behandlung von Juden handelt. Am Eingang der Praxisräume ist auf die jüdische Abstammung und das Verbot der Behandlung von Nichtjuden hinzuweisen.

Jüdischen Tierärzten und Apothekern wird die Tätigkeit untersagt.

§ 6.

Zum Wiederaufbau der durch den Krieg entstandenen Schäden besteht für alle Juden beiderlei Geschlechts im Alter von 14 bis 60 Jahren Arbeitszwang.

Über den Einsatz der Juden entscheiden die zuständigen örtlichen Kreiskommandanturen oder die von dem Militärbefehlshaber in Serbien bestimmten Dienststellen.

§ 7.

Juden ist der Besuch von Theatern, Kinos, Unterhaltungsstätten aller Art, öffentlichen Badeanstalten, Sportplätzen und öffentlichen Märkten verboten.

Der Besuch von Gaststätten ist Juden ebenfalls verboten, soweit nicht bestimmte Gaststätten

§ 2.

Јевреји се имају пријавити у року од две недеље после објаве ове наредбе српским полицијским пријавним властима, у чијем подручју имају место становања или се привремено налазе, да би се увели у спискове Јевреја. Пријава преко старешине куће дозвољна је за целу породицу.

§ 3.

Јевреји су дужни обележити се. Они морају носити на левој руци жуту траку са натписом „Јеврејин“.

§ 4.

Јевреји не могу бити јавни службеници. Њихово уклањање из установа морају одмах да изврше српске власти.

§ 5.

Јеврејима не може бити дозвољено упражњавање праксе адвоката, лекара, зубног лекара, ветеринара и апотекара.

Јеврејски адвокати који су досад имали адвокатску праксу не смеју више изаћи пред суд или власти као заступници.

Јеврејским лекарима и зубним лекарима се одузима пракса, у колико се не ради о лечењу Јевреја. На улазу у ординације мора бити истакнуто јеврејско порекло и забрана лечења Аријеваца.

Јеврејским ветеринарима и апотекарима се забрањује рад.

§ 6.

За поправку ратом насталих штета постоји за Јевреје оба пола у старости од 14 до 60 година принудни рад.

О броју учесника Јевреја у раду одлучују надлежне Окружне команде или они одељци које је одредио Главни војни заповедник за Србију.

§ 7.

Јеврејима је забрањено посећивање позоришта, биоскопа, места за разоноду сваке врсте, јавних купатила, спортских приредаба и јавних вазара.

Посећивање гостиона такође је забрањено Јеврејима, уколико извесни локали нису до-

durch den Militärbefehlshaber in Serbien für den Besuch von Juden zugelassen werden. Diese Gaststätten sind besonders zu kennzeichnen.

§ 8.

Juden dürfen nicht Inhaber von Bildungs- oder Unterhaltungsstätten sein oder in ihnen beschäftigt werden.

§ 9.

Juden, die aus dem besetzten serbischen Gebiet geflohen sind, ist die Rückkehr in dieses verboten.

Kein Jude darf ohne Genehmigung der für seinen Wohnsitz oder Aufenthaltsort zuständigen Kreiskommandantur seinen derzeitigen Aufenthaltsort verlassen.

Jeder Jude muss sich von 20 bis 6 Uhr in seiner Wohnung aufhalten.

§ 10.

Alle im Eigentum oder Besitz von Juden befindlichen Rundfunkgeräte sind sofort über die für ihren Wohnsitz oder Aufenthaltsort zuständigen Bürgermeistereien bei den Kreiskommandanturen anzumelden.

§ 11.

Die Juden und Ehegatten von Juden haben das in ihrem Eigentum oder Besitz befindliche Vermögen mit Angabe, wo sich dieses Vermögen befindet, binnen zehn Tagen nach Bekanntgabe dieser Verordnung über die für ihren Wohnsitz oder Aufenthaltsort zuständigen Bürgermeistereien bei den Kreiskommandanturen anzumelden.

Jede entgeltliche oder unentgeltliche Verfügung über das Vermögen ist verboten. Rechtsgeschäfte, die dieser Bestimmung entgegen vorgenommen werden, sind nichtig. Ausgenommen von diesem Verbot sind Ausgaben für die zum notwendigen Lebensunterhalt erforderlichen Lebensmittel.

§ 12.

Jüdische wirtschaftliche Unternehmungen oder solche Unternehmungen, die nach dem 5. April 1941 noch jüdisch gewesen sind, sind bis zum 15. Juni 1941 bei den zuständigen Kreiskommandanturen anzumelden. Zuständig ist die Kreiskommandantur, in deren Bezirk natürliche Personen ihren Wohnsitz, juristische Personen ihren Sitz haben. Dies gilt auch für jüdische wirtschaftliche Unternehmungen mit dem Sitz

били одобрење од Главног војног заповедника за Србију, да могу дозволити приступ Јеврејима. Ови локали морају бити обележени нарочитом ознаком.

§ 8.

Јевреји не могу бити власници васпитних или забавних установа или да буду у њима запослени.

§ 9.

Јеврејима који су избегли из окупиране српске територије забрањен је повратак у исту.

Ни један Јеврејин не сме без одобрења за његово место становања и пребивања надлежне Окружне Команде да напусти своје дотадање место становања или пребивања.

Сваки Јеврејин мора да остане у својој стани од 20 до 6 часова.

§ 10.

Сви радио-апарати и материјал чији су власници Јевреји или се налазе у њиховом поседу, морају се одмах пријавити преко надлежне општине њиховог места становања или пребивања Окружној команди.

§ 11.

Јевреји и супружници Јевреја морају у року од 10 дана по објави ове Наредбе преко надлежне општине свог места становања или пребивања пријавити Окружној команди свој иметак са назначењем где се овај налази.

Свако располагање иметком бесплатно или уз награду забрањено је. Послови закључени на правној основи који су супротни овој одредби, поништавају се.

Од ове забране се изузимају издаци за набавку најпотребнијих намирница за одржавање живота,

§ 12.

Јеврејска привредна предузећа или она предузећа која су после 5 априла 1941 још била јеврејска, морају се пријавити надлежним Окружним командама до 15 јуна 1941. Надлежна је Окружна команда у чијем округу приватна лица имају своја места становања а правна лица своја седишта. Ово важи и за јеврејска привредна предузећа са седиштем изван окупиране територије, и то за онај део

ausserhalb des besetzten Gebietes für den im besetzten Gebiet betriebenen Teil des Unternehmens.

Die Anmeldung hat zu enthalten:

a) Namen, Sitz und Eigentümer oder Pächter des Unternehmens unter Hervorhebung der Umstände, auf Grund deren das Unternehmen jüdisch ist oder nach dem 5. April 41 noch jüdisch gewesen ist;

b) bei Unternehmen, die nicht mehr jüdisch sind, die Vorgänge, durch welche die Voraussetzungen weggefallen sind;

c) die Art des Unternehmens nach den gehandelten oder hergestellten oder verwalteten Gütern unter Hervorhebung des Hauptgegenstandes;

d) Zweigniederlassungen, Werkstätten und Nebenbetriebe;

e) den Umsatz nach der letzten Umsatzsteuererklärung;

f) den Wert des Warenlagers, der vorhandenen Rohstoffvorräte, der verwalteten Grundstücke und Gelder.

§ 13.

Wirtschaftliches Unternehmen im Sinne dieser Verordnung ist jedes Unternehmen mit dem Ziele, sich an der Gütererzeugung, der Güterverarbeitung, dem Güterumtausch und der Güterverwaltung selbständig zu beteiligen, ohne Rücksicht auf die Rechtsform des Unternehmens und ohne Rücksicht auf die Eintragung in ein Register. Es gehören dazu auch Banken, Versicherungen und Büros der Notare, das Amt des Wechselmaklers und Grundstücksgesellschaften.

Jüdisch ist ein Unternehmen, wenn die Eigentümer oder Pächter

a) Juden sind oder

b) Gesellschaften sind, bei denen ein Gesellschafter Jude ist oder

c) Gesellschaften mit beschränkter Haftung sind, bei denen mehr als ein Drittel der Gesellschafter Juden oder mehr als ein Drittel der Anteile in den Händen jüdischer Gesellschafter sind oder bei denen ein Geschäftsführer Jude ist oder mehr als ein Drittel des Aufsichtsrats Juden sind oder

d) Aktiengesellschaften sind, bei denen der Vorsitzende des Verwaltungsrats oder ein beigeladener Verwalter oder mehr als ein Drittel des Verwaltungsrats Juden sind.

послопа предузећа који се врши на окупираној територији

Пријава мора да садржи:

а) имена, седиште власника или закупца предузећа назначујући околности на темељу којих је предузеће јеврејско или је до 5 априла 1941 било још јеврејско;

б) код предузећа која више нису јеврејска, околности под којим су ове претпоставке отпале.

с) врсту предузећа према врсти робе којом се тргује, израђује или управља, назначујући главни артикал;

д) филијале, радионице и споредне радње;

е) промет према последњем опорезовању;

ф) вредност стоваришта робе, постојеће количине сировина, непокретнине којима се располаже и новац.

§ 13.

Привредно предузеће у смислу ове наредбе је свако предузеће које учествује на израђивању добара, преради добара, измену добара, и управљању добара, без обзира на правну форму предузећа и без обзира на упис у регистар. Под ово потпадају и банке, осигуравајућа друштва, канцеларије нотара, мењачнице и предузећа за непокретна имања.

Јеврејско је оно предузеће чији су власници или закупци:

а) Јевреји, или

б) друштва, чији је један члан Јеврејин, или

в) друштва са ограниченом одговорношћу, чија је једна трећина чланова Јевреја или се више од једне трећине удела налази у рукама јеврејских чланова, или чији је један пословођа Јеврејин, или су више од једне трећине чланова надзорног одбора Јевреји, или

д) акционарска друштва чији је председник управног одбора или један од заменика Јеврејин, или су више од једне трећине чланова управног одбора Јевреји.

Ein Unternehmen kann durch Entscheid des Generalbevollmächtigten für die Wirtschaft in Serbien als jüdisch erklärt werden, wenn es überwiegend unter jüdischem Einfluss steht.

§ 14.

Alle jüdischen wirtschaftlichen Unternehmen, sowie alle juristischen Personen, die nicht wirtschaftliche Unternehmen sind und mehr als ein Drittel Juden unter den Mitgliedern oder in der Leitung haben, haben bis zum 15. Juni 1941 bei den zuständigen Kreiskommandanturen anzumelden:

die ihnen gehörigen oder verpfändeten Aktien, Gesellschaftsanteile,

stillen Beteiligungen an wirtschaftlichen Unternehmen und Darlehen an wirtschaftlichen Unternehmen,

ferner ihre Grundstücke und Rechte an Grundstücken.

Zuständig für die Entgegennahme der Anmeldung ist die Kreiskommandantur, in deren Bezirk das von der Beteiligung betroffene Unternehmen seinen Sitz hat oder in deren Bezirk das betroffene oder belastete Grundstück liegt.

§ 15.

Rechtsgeschäfte aus der Zeit nach dem 5. April 1941, durch die über das Vermögen der in § 11 und 14 genannten Personen verfügt worden ist, können von dem Generalbevollmächtigten für die Wirtschaft in Serbien für nichtig erklärt werden.

§ 16.

Für jüdische wirtschaftliche Unternehmen kann ein kommissarischer Verwalter bestellt werden. Auf ihn sind die Vorschriften der Geschäftsführungsverordnung. (Verordnungsblatt Nr. 2, Seite 19) entsprechend anzuwenden.

Bis zur Bestellung eines kommissarischen Verwalters ist der Leiter verpflichtet, die Geschäfte ordnungsgemäss zu verwalten.

§ 17.

Die Kreiskommandanturen können anordnen, dass ihnen von den Bürgermeister der Städte und Gemeinden, in denen mehrere Juden wohnen, ein Jude benannt wird, dem die Durchführung von Massnahmen übertragen werden kann.

Главни опуномоћеник за привреду у Србији може прогласити једно предузеће за јеврејско, ако стоји претежно под јеврејским утицајем.

§ 14.

Сва јеврејска привредна предузећа као и сва правна лица која нису привредна предузећа и која имају више од једне трећине Јевреја међу својим члановима или у управи, морају до 15 јуна 1941 пријавити код надлежне Окружне команде:

своје или њима заложене акције,

уделе друштва,

тајно учешће у привредним предузећима и позајмице учињене привредним предузећима.

као и своје непокретно имање и права на имањима.

За примање пријава надлежна је она Окружна команда у чијем округу предузеће има седиште или у чијем округу се налази непокретно имање које подлеже овој наредби.

§ 15.

Правне послове из времена после 5 априла 1941 засноване на располагању иметком лица поменутих у § 11 и § 14, може Главни опуномоћеник за привреду у Србији поништити.

§ 16.

За јеврејска привредна предузећа може се поставити комесар-управитељ. На њега се примењују прописи Уредбе о вођењу послова (Лист Уредаба Бр. 2, страна 19).

До постављања комесара-управитеља управник је дужан да уредно води послове.

§ 17.

Окружне команде могу да нареду да им Претседници градова и општина, у којима станује више Јевреја, именују једног Јеврејина на кога ће се пренети извршење мера.

II. Zigeuner.**§ 18.**

Zigeuner werden den Juden gleichgestellt. Für sie gelten die Bestimmungen dieser Verordnung entsprechend.

§ 19.

Zigeuner ist, wer von mindestens drei der Rasse nach zigeunerischen Grosselternteilen abstammt.

Den Zigeunern werden gleichgestellt zigeunerische Mischlinge, die von einem oder zwei zigeunerischen Grosselternteilen abstammen und mit einer Zigeunerin verheiratet sind oder mit einer Zigeunerin die Ehe eingehen.

§ 20.

Die für die Kenntlichmachung von Zigeunern zu tragenden Armbinden müssen ebenfalls von gelber Farbe sein und die Aufschrift „Zigeuner“ tragen.

Die Zigeuner werden auf Grund der Meldung in Zigeunerlisten eingetragen.

III. Aufgaben der serbischen Behörden:**§ 21.**

Die serbischen Behörden sind für die Durchführung der in dieser Verordnung getroffenen Anordnungen verantwortlich.

IV. Strafbestimmung.**§ 22.**

Wer den Bestimmungen dieser Verordnung zuwiderhandelt, wird mit Gefängnis und Geldstrafe oder einer dieser Strafen bestraft. In schweren Fällen kann auf Zuchthaus oder Todesstrafe erkannt werden.

Belgrad, den 30. Mai 1941.

Der Militärbefehlshaber in Serbien.

II. Цигани**§ 18.**

Цигани се изједначују са Јеврејима. За њих важе одговарајуће одредбе ове Наредбе.

§ 19.

Циганом се сматра оно лице које води порекло од најмање три циганска претка. Са циганима се изједначују и цигански мелези који воде порекло од једнога или два циганска претка и који су ожењени циганком или ступе у брак са циганком.

§ 20.

За обележавање цигана носе се траке које морају исто тако бити жуте и носити натпис „Циганин“.

Цигани се на основу пријаве убележавају у циганске листе.

III. Дужности српских власти**§ 21.**

Српске власти су одговорне за навршење наређења садржаних у овој Наредби.

IV. Казнене мере**§ 22.**

Ко се успротиви одредбама ове Наредбе биће кажњен затвором и новчаном казном, или једном од ове две казне. У тешким случајевима казниће се робијом или смрћу.

Београд, 30 маја 1941

Војни заповедник у Србији

POSLOVI VII ODSEKA SPECIJALNE POLICIJE¹⁵⁹

Gospodinu

ŠEFU ODELJKA SPECIJALNE POLICIJE

B e o g r a d

U vezi naredbe I. br. 226 od 22.V. t.g., čast mi je dostaviti sledeći izveštaj o radu Odsjeka za jevreje i cigane u vremenu od 10.VI. do 26.VI. t.g.

Ovaj Odsjek registrovao je do danas ukupno 9.400 jevreja i 678 jevrejskih radnji. U vremenu od 10.VI. do 26.VI. t.g. prijavilo se ovom Odsjeku 218 odraslih, 37 dece i 3 radnje. Pored ovoga ovaj Odsjek izvršio je popis svih jevreja stranih državljana nastanjenih za poslednjih deset godina u Beogradu kao i onih, koji su stekli naše državljanstvo za poslednjih deset godina. Takvih do danas ima svega 147. Na dan 9 i 10 ov.m. izvršen je naknadni popis jevreja - mladića starih od 14 do 16 godina i takvih je upisano 127. od kojih su 43 osposobljeni za fizički rad, a 84. oslobođeni zbog bolesti i nerazvijenosti.

Ovaj Odsjek počev od 7 ov.m. izvršio je registrovanje cigana po kvartovima nastanjenih u Beogradu i do danas je ukupno registrovano 3.044 cigana, od kojih su 2.080 stari preko 14 godina a 964 stari do 14 godina.

Medju odraslim ciganima ima 1.081 muškaraca, 326 zemljoradnika i radnika, 261 muzikanta, 71 zanatlija, 407 raznog zanimanja i 16 bez zanimanja. Napominjem da je po posle izvršnog registrovanja pojavio veći broj rumunskih cigana sa potvrđama ovdašnjeg rumunskog konzulata, da su isti rumunsko narodnosti i da ih takve, treba brisati iz registra. Ovaj Odsjek, da bi ovome stao na put zatražio je od svakog, da svoju narodnost i poreklo dokaže uverenjem nadležne opštine potvrđeno od strane Sreskog Načelstva da nije ciganin.

Ovaj Odsjek takodje vodi spisak svih jevreja koji su napustili Beograd po odobrenju nemačke vlasti, i takvih do danas ima 116. Putem svojih organa ovoga Odsjeka, vodi se stalni nadzor nad jevrejima dali isti nose žutu traku sa natpisom "jevrejin", kao i to ako se neko krije neprijavljen, privodi ga i predaje nemačkim vlastima gestapo-u. Isto tako vodi se strogi nadzor o posećivanju mesta za razonodu svake vrste, kao i na upražnjavanje svakog rada - zanata.

Pored ovoga ovaj Odsjek vrši svakodnevni raspored pritvorenika Uprave Grda Beograda kažnjeni prisilnim radom, koji se upućuju na rad po reonima kao i na drugim mestima prema ukazanoj potrebi.

O prednje se izveštavate molbom na znanje i dalje nadležnost.

26 juna 1941 godine
B e o g r a d

Komesar,
[Signature]

159 Dva polumesečna izveštaja VII odsjeka specijalne policije, koji pokazuju kakvu vrstu poslova je obavljao taj odsjek - na osnovu pomenutih naredbi i uredbi vojnog zapovednika i naloga Gestapoa. (IAB, UGB SP, k. 589, str. 176.)

Gospodim

ŠEFU ODELENJA SPECIJALNE POLICIJE

B e o g r a d.

U vezi naredbe I. br. 226 od 22.V. t.g., čast mi je dostaviti sledeći izveštaj o radu Otseka za jevreje i cigana u vremenu od 10 do 26 jula t.g.

Ovaj Otssek registrovao je do danas ukupno 9.523 jevreja i 679 jevrejskih radnji. U vremenu od 10. do 26.VII. t.g. prijavilo se ovom Otsseku 68 odraslih i 20 dece.

Ukupan broj registrovanih cigana do danas iznosi 3.050. U vremenu od 10. do 26. jula nije registrovan nijedan ciganin.

Ovaj Otssek takodje vodi spisak svih jevreja koji su napustili Beograd po odođenju ili naredjenju nemačkih vlasti i takvih do danas ima 136. U vremenu od 10. do 26. jula napustilo je Beograd svega 18 jevreja.

Ovaj Otssek putem svojih organa vodi stalni nadzor nad jevrejima i ciganima, da li isti nose žutu traku kao i to, ako se neko krije neprijavljen, privodiga i predaje nemačkim vlastima Gestapo-u. Isto tako vodi se strogi nadzor nad jevrejima o posećivanju mesta za razonodu svake vrste, kao i na upražnjavanju svakog zanata, osim onih koji zato imaju specijalnu dozvolu za rad i to, ne u otvorenom lokalu sa ulice, već samo u svome stanu.

U vremenu od 15. do 18.VII. t.g. izvršena je kontrola od strane ovog Otsseka zajedno sa nemačkim vlastima nad jevrejima po ulicama, kojom prilikom je uhvaćeno preko 20 jevreja - jevrejki, da nenose žutu traku sa natpisom "jevrejin". Pored ovoga uhvaćena su i 2 lica, da nisu bila prijavljena ovom Otsseku. Od ovog broja kažnjena su 4 lica zatvorom od 2-3 nedelje dana, dok su ostala kažnjena opomenom i ukoron i puštena na slobodu.

Na dan 11.ov.m. bio je pozvat i saslušan od strane ovog Otsseka Dr. Kosta Kumanudi, Ministar u penziji, radi dokazivanja rasnog porekla, pošto je postojala anonimna dostava, da je jevrejin. Ustanovljeno da nije jevrejin.

Ovaj Otssek svakodnevno dobija po 4-6 dostava od Gestapo-a podnešene protivu jevreja, da nenose traku, da nisu prijavljeni i da se kao takvi kriju. Za svaku ovakvu dostavu koja se utvrdi da odgovara istini, nemačke vlasti postupaju nejstrožije sa ovakvim licima.

Pored ovoga, ovaj Otssek vrši svakodnevni raspored pritvorenika U.G.K. kažnjenih prisilnim radom, koji se upućuju na rad po reonim i na drugim mestima prema ukazanoj potrebia

O prednjem se izveštavate s molbom radi znanja i dalje nadležnosti.

26 jula 1941. godine
B e o g r a d.

Šef Otsseka - Konesar,

DELOKRUG RADA VII ODSEKA (ZA JEVREJE I CIGANE) SPECIJALNE POLICIJE¹⁶⁰

UPRAVA GRADA BEOGRADA
ODELJENJE SPECIJALNE POLICIJE
Str. Pov. II Br. 33
20. oktobra 1941. godine
Beograd

U cilju pravilnog, blagovremenog i uspešnog obavljanja poslova u Odeljenju specijalne policije Uprave grada Beograda, a na osnovu && 16,18, 19,20 i 22 Uredbe o ustrojstvu i delokrugu Uprave grada Beograda - propisujem sledeći

P R A V I L N I K
O ORGANIZACIJI I RADU ODELJENJA SPECIJALNE
POLICIJE UPRAVE GRADA BEOGRADA

(Prethodni članovi 1-10)

Član 11

VII Otsek za Jevreje i Cigane

Otsek VII Odeljenja specijalne policije - je otsek za Jevreje i Cigane.

Cvaj otsek obavlja sve poslove po pitanjima Jevreja i Cigana na području Uprave grada Beograda.

(Slede članovi 12-15)

M.P.

UPRAVNIK GRADA BEOGRADA
Drag. Lj. Jovanović

160 Ovim pravilnikom su ozvaničeni organizacija i delokrug rada specijalne policije kakvi su postojali od početka okupacije. (IAB, UGB SP, dosije I/1).

SPECIJALNA POLICIJA I STRADANJE JEVREJA U OKUPIRANOM BEOGRADU 1941-1944.

Бр	ПРЕЗИМЕ И ИМЕ	Јосифовић М. Милвојко
2	Група и звање	пошлшјоки инспектор IV/2
3	На коме је под оклају	На реду у Инспекторском одељењу
4	Од када	пол. инспектор од 19-IX-1940 у Инсп. одељењу од 15-VIII-1941
5	Колико година активно службе има	16 година и 4 месеца
6	Колико година отворости	36 година
7	Датум, месец и година рођења	5-II-1905
8	Име оца	Крупац
	Име мајке	Србија
9	Шта је од школе завршио	Правни факултет
10	Национална и расна припадност и да ли је члан и кога у фамилији овојој или по неки јеврејског или циганског порекла	Србин-чакот кријевач
11	Да ли је припадао или сарађивао у нацистичкој или комунистичкој организацији	Није
12	Да ли је био организовани члан и које политичке партије пре 6. јануара 1929. год. и према обе године	Није
13	Породично стање	Удажен
	У koliko деце има	једно дете старо 8 месеци
14	Име и родитељима	Нема
15	Да ли има и колико чланова породице на издржавану	мама и једно дете
16	Да ли је учествовао у савободилачким ратовима од 1912-1918 у српској војсци, у ком положају	Није
17	П Р И М Е Д Б А	

Милвојко
 Јосифовић
 Милвојко
 10/5. F. 4
 1942

Personalni upitnici trojice šefova specijalne policije Uprave grada Beograda: Milivoja Jovanovića (april – jul 1941), Miodraga Petrovića (jul – septembar 1941) i Ilije Paranosu (5. septembar 1941 – 4. oktobar 1944).

За тачност унетих података јачичи породно и материјално и под кривичним одговорношћу. Познато ми је да ћу за ~~одређене~~ ~~на~~ личних података изгубити свако и сва стенова права Услуга / члан 4 став 2 Уредбе о систематизацији места у државној и самоуправној служби /

Београд, 5 новембра 19 41 год

Jovanović M. Vukobrat
Презиме / бродне оловке и илге

ОВЕРАВА СТАРЕШИНА НАДЛЕШТВА

 Vukobrat

br. 158

УРЕДБА О СИСТЕМАТИЗАЦИЈИ МЕСТА У ДРЖАВНОЈ И САМОУПРАВНОЈ СЛУЖБИ

Број	Датум	Потпис
158	/	/

СПЕЦИЈАЛНА ПОЛИЦИЈА I СТРАДАНЈЕ ЈЕВРЕЈА У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ 1941-1944.

ВОЈВОДИНСКИ ИСТИКНИ И
 АРХИВА БЕОГРАДСКОГ ЈЕВРЕЈСКОГ
 Бр. Рег. 411 Ф. 2
 К. 133

УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА
 /надлежтво/

/бановитив/

Ред Бр.	ПРЕЗИМЕ И ИМЕ	ПАРАНОС ИЛИЈА
2	Група и звање	IV ₂ полиц. инспектор
3	На коме је пол. оцају	Шеф специјалне полиције У.г.Б.
4	Од кога	5. IX. 1941 године
5	Колико година ефективно од ухвата	17 година
	Колико година старости	38
7	Датум рођења	1. XII. (18. XI.) 1902 г.
8	Где је рођен	Шабац-Србија
	Земља	Србија
9	Шта је од школе завршио	правни факултет
10	Народности и вера припадност и да ли је криво и кога у формици овој или по жени јеврејског или црноског порекла	српска-православна
11	Да ли је учествовао или остваривао у неонацистичкој или комунистичкој организацији	није
12	Да ли је био организатор или члан и које политичке партије пре 6. јуна 1929 год. и после овог датума	није
13	Породица Именица Отац Колико деце постоји	ожењен Бисерком реп. Јовановић нема
14	Именица и родитељима	нема
15	Да ли има и колико чланова породице на издржавању	нема
16	Да ли је учествовао у ослободилачким ратовима од 1912-1918 у српској војсци, у ком својству	није
17	ПРИМЈЕБА	

За тачноот унетих података јошчки поредно и материјално и под кривичном одговорношћу. Познато ми је да ћу за одлучај дева-
ња ласних података нагубити звање и ова отечена прела у олужби / члан 4 стаб 2 Уредбе о автоматизацији места у државној и самоуправној олужби /

30 октобра 19 41 год.

Бранислав Бојовић

Презиме / оредње олаво / и име

ОВЕРАВА СТАРЕШИНА НАДЛЕШТВА:

Министарство
унутрашњих
дела Републике
Србије

Мило Јовановић

br (2157)

SPECIJALNA POLICIJA I STRADANJE JEVREJA U OKUPIRANOM BEOGRADU 1941-1944.

Урбава нр. Београда
 П. Д. Б. Б. Б.

Београд
 СЕПТЕМБАР 1944
 КОМУНИСТИЧКА БЕОГРАДСКА
 АРМИЈА И ПОЛИЦИЈА
 Бр. 44

Име и презиме: Тендровић М. Милош

Група и адреса: IV/2 - Ул. Милошковић

На коме је положају: Станица Милошковић М. нр. Београд

Од кадс.: 10 септембра 1941 године

Колико година стрости: 41 година

Колико година одслужено: 15 година и 9 дана

Где је рођен: 15/28 септембра 1900 г.р.

Где је рођен: Крушевца - Србија

Где је од школе одржао: Нравствени факултет

Напредност у звању припадност и да ли је имао кога у војној или цивилној служби: Српски Караулови. Српски војни припадник. Није одслужио војну службу у војној или цивилној служби.

Да ли је припадао или сарађивао у масовној или комунистичкој организацији: Није припадао масовној или комунистичкој организацији. Работничка партија.

Да ли је био организациона члан и које политичке претиле пре 6-1-1929. година и после ове године: Није био организациона члан и које политичке претиле пре 6-1-1929. година. 6-1-1929 године.

Породично стање, колико деце испод 18 година: Нема деце

Има ли отаџбачко пошени и родителска: Има само оца.

Да ли има политичко чланство на партизанској: Нема политичко чланство на партизанској.

Да ли је учествовао у рату од 1912-1918 у српској војсци, у којој је био: Није учествовао у рату од 1912-1918 године.

П Р И М Е Д А

За тајност података јачи користи и материјално и под истраживачког значаја. Познато ми је да су за ову документацију бити ~~важна~~ она отечена у служби од. 4 от. 2. редом и оштећивању иштења и депонирања и одслуженој служби 24 септембра 1941 Београд

Тендровић М. Милош
 Презиме и име ордена блага

TABELARNI PREGLED O JEVREJIMA U LOGORU BANJICA

Istorijski arhiv Beograda izvršio je kompjutersku obradu podataka o Jevrejima koji su za vreme okupacije (1941-1944) bili zatočeni u logoru Banjica. Statistički podaci, prikazani na priloženim tabelarnim pregledima, izvedeni su isključivo na osnovu uvida u 8 sačuvanih knjiga evidencije zatočenika logora Banjica, tj. podataka koji su zabeleženi u tim knjigama.

Ukupan broj zatočenih Jevreja u ovim pregledima – 688 lica – svakako je manji od stvarnog broja Jevreja koji su bili upućeni u logor. Do te razlike došlo je, pre svega, zato što u pomenutim knjigama nisu zavedene neke grupe i pojedinci koji su dovedeni u logor (pretežno 1943. godine) kao i zato što nekim zatočenim Jevrejima nije naznačena nacionalnost i sl. Iz drugih izvora, pak, saznalo se za takve slučajeve, pa se procenjuje da je ukupan broj Jevreja u logoru Banjica bio veći za 100 do 200 zatočenika.

Imajući u vidu da će se daljim istraživanjima i to raščistiti i postojeće brojke upotpuniti, valja reći da dotle mogu poslužiti kao pouzdani, iako nekompletni, pokazatelji priloženi tabelarni pregledi koje je u Istorijском arhivu Beograda izradio Vojislav Prodanović.

· Dovedeni u Banjički logor od:

Uprava grada Beograda (Odeljenje krivične i Odeljenje specijalne policije)	41
Srpski oružani odred i sreski načelnik	3
Domaći organi vlasti	44
SS	274
Nemačka vojska	3
GESTAPO	367
Nemačke vlasti	644

Polna i starosna struktura

Ukupno je dovedeno 226 žena i 462 muškarca. Po godinama starosti i polu (ukupno i procentualno):

Godine starosti	muškarci		žene		ukupno	
	broj	procent	broj	procent	broj	procent
-6	11	1,60 %	8	1,16 %	19	2,76 %
7-13	4	0,58 %	7	1,02 %	11	1,60 %
14-16	11	1,60 %	7	1,02 %	18	2,62 %
17-20	24	3,49 %	15	2,18 %	39	5,67 %

SPECIJALNA POLICIJA I STRADANJE JEVREJA U OKUPIRANOM BEOGRADU 1941-1944.

Godine starosti	muškarci		žene		ukupno	
21-34	71	10,32 %	63	9,16 %	134	19,48 %
35-49	163	23,69 %	68	9,88 %	231	33,58 %
50-	175	25,44 %	55	7,99 %	230	33,43 %
Svega	459	66,72 %	223	32,41%	682	99,13 %

U knjigama Banjičkog logora za šest uhapšenika Jevreja (tri žene i tri muškarca) ne postoje podaci o datumu rođenja ili starosti.

Struktura po zanimanju zatočenih Jevreja

trgovac	172	Zanatlije	
domaćica	148	krojač	23
činovnik	76	obučar	8
učenik	38	limar	5
radnik	11	fotograf	4
kafedžija	7	po tri bravara, električara, knjigovezca, kožara i stolara – ukupno	15
penzioner	7	po dva časovničara, frizerke, konobara, instalatera, krznara, kujundžije, masera, mehaničara, muzičara, ribara, staklovezca, tapetara i tipografa – ukupno	26
student	6	po jedan štampar, štoperka, automehaničar, berberin, burekdžija, novinar, kuvar, miderka, modiskinja, optičar, pekar, sapundžija, sodadžija, tašner i tkač – ukupno	15
poslužitelj	5	Univerzitetski obrazovani	
šofer i špediter	4	lekar	15
učitelj	4	inženjer	8
bankar (i bankarski činovnik)	3	advokat	6
medicinar	3	apotekar	5
sitničar	3	po jedan agronom, akademski slikar, arhitekta, geometar i profesor – ukupno	5
sveštenik	3		
po dva direktora, građevinara, ha-uzmajstora, industrijalca, književnika, privatnika, rentijera, zamljoradnika i zubna tehničara – ukupno	18		
po jedan železničar, brodovlasnik, džokej, ekonom, glumac, grobar, guvemanta, inkasator, invalid, komesar policije, nastavnik, nosač i novinarka – ukupno	13		

Jevreji zatočeni u Banjičkom logoru dovedeni su iz sledećih mesta:

Beograd	385	Po dvoje iz: Aleksinca, Beča, Belog potoka, Verišića (srez Takovski), Bukovića, Arandelovca, Kragujevca, Kučeva, Negotina, Osijeka, Pančeva, Paraćina, Prokuplja, Sarajeva, Smederevske Palanke, Tuzle, Vršca i Zemuna – ukupno	34
Zvornik	35		
Požarevac	13		
B. Pešta (Vojvodina)	12		
Niš	11		
Obrenovac	6		
Skoplje	6		
Gradojević	5		
Budimpešta	4		
Novi Sad	4		
Kalošvar (Mađarska)	3		
Loznica	3		
Mirovo, Rtanjski Rudnik	3		
Ripanj	3		
Valjevo	3		
Veliki Bečkerek	3	Po jedno iz: Šapca, Đurđevaca, Čačka, Rumunije (iz Arada), Arandelovca, Bačina (srez Temnički), Berlina, Bihaća, Bitolja, Kovina, Kraljeva, Ljuljaka (srez Gružanski), Mađarske, Noćaja (Mačva), Novog Sela, Rakovice, Rume, Srpske Crnje, Svilajнца, Temišvara, Trstenika, Užica, Umke, Vlasenice, Vršina, Vranja, Zagreba, Zaječara i Zlatibora – ukupno	30

Za 125 zatočenika ne postoje podaci o tome odakle su dovedeni.

Sudbina zatočenih Jevreja

Streljanih	257
Likvidiranih	122
Obešenih	2
Umrlih	1
Ukupno stradalih u logoru Banjica	382
Odvedenih u Jevrejski logor Zemun	186
Odvedenih iz logora od SS i GESTAPO-a	103
Puštenih	7
Odvedenih u grupi	3
Odvedenih na rad	1
Odvedenih u Veliku Kikindu	1
Nema podataka	5

PISMO MILANA NEDIĆA GENERALU BADERU¹⁶¹
(BROJ 1050 OD 22. JUNA 1942.)

“Po obaveštenjima od oficira došlih sada iz zarobljeništva, saznaje se da se u logoru Osnabruk – nalazi oko 340 Jevreja i izvestan broj izrazitih komunista – oficira, mahom rezervnih, pa i aktivnih. Oni sprovode bezobzorno svoju razornu akciju po sobama, barakama i blokovima, a zatim i po celom logoru. Kako mnogi zdravi nacionalni ljudi, pod uticajem nostalgije, postaju apatični, a time i pogodni za razorni uticaj Jevreja – komunista, to ovim zajedničkim životom postoji opasnost da se i zdravi elementi obeshrabre i utonu u vode komunista. Iznoseći ovu činjenicu, želi se skrenuti pažnja da bi bilo vrlo poželjno da se Jevreji i levičari komunisti izdvoje iz opšteg logora i udalje od oficira nacionalno zdravih. Srpska vlada, zabrinuta ovom akcijom, bila bi vrlo zahvalna ako bi se od vlasti nemačkog Rajha preduzele efikasne mere za što brže izdvajanje.”

161 Predsednik vlade Milan Nedić lično je obavestio nemačkog vojnog zapovednika u Srbiji o Jevrejima u zarobljeničkom logoru u Osnabriku (Osnabrück) i tražio njihovo izolovanje. Državna komisija za ratne zločine je ovo pismo uvrstila kao dokazni materijal uz odluku o proglašenju Milana Nedića za ratnog zločinca. (AVII, Nda, reg. br. 12/2A-1, k. 1; AJ, DK-110, inv. br. 9141). Nemci su u tu svrhu oformili specijalni kažnjenički logor, nazvali ga “Logor D”, u koji su prebacivali (“radi izolacije”) osumnjičene jugoslovenske oficire – ratne zarobljenike i prema njima primenjivali strožiji režim. (Nimberški proces, 59. dan pretresa, 14. 2. 1946.)

На основу члана 1 Уредбе о изменама постојећих прописа и доношењу нових Мсбр. 1118 од 16 септембра 1939, Министарски савет прописује

УРЕДБУ О ПРИПАДАЊУ ИМОВИНЕ ЈЕВРЕЈА СРБИЈИ

§ 1

Имовина оних Јевреја, који су 15 априла 1941 били држављани бивше Краљевине Југославије или били без држављанства, ако се налази на српском подручју, припада Србији без икакве накнаде. Од овога се изузима имовина Јевреја-бивших припадника Немачког рајха, сада без држављанства.

§ 2

Србија јамчи за дугове Јеврејина чија је имовина припала Србији само до висине примљене суме од продаје оних ствари и права тих Јевреја, које су припале Србији.

Права на предмете, пренете на Србију, остају на снази.

Ако је Јеврејин, чија имовина на основу § 1 припадне Србији, обавезан да, на основу законских прописа даје издржавање трећем лицу, Србија ће јамчи за захтеве о издржавању, који после припадања имовине буду доспели. Али Србија може са нејеврејским лицима која имају права на издржавање и свој редовни боравак у земљи, о висини тих потраживања закључити поравнање.

Поравнање се може закључити у новцу. Уговорена сума не сме прећи висину примљене суме од продаје имовине која је припала Србији. Поравнањем се може предвидети и уступање ствари и права титулату издржавања.

§ 3

Остаје на снази ослобођење имовине, датог од стране Генералног опуномоћеника за привреду у Србији пре ступања на снагу ове Уредбе.

§ 4

У случајевима сумње да ли једна имовина потпада под удар ове Уредбе одлучује Министар финансија. Његова одлука је коначна и против ње нема места правном леку. Управа и право располагања припале јеврејске имовине остаје начелно до преношења код Генералног опуномоћеника за привреду у Србији. По извршеном преносу, управу и право располагања над имовином, која је припала Србији, Министар финансија повериће Државној хипотекарној банци у Београду.

§ 5

Одредбе о спровођењу ове Уредбе доноси Министар финансија.

§ 6

Ова Уредба ступа на снагу на дан обнародовања у „Службеним новинама“.

Мсбр. 3313, 26 августа 1942, Београд.

Претседник Министарског савета,
Милан Ђ. Недић с. р.
Министар унутрашњих послова,
Мил. Анђић с. р. ●●●●

Državna komisija za ratne zločine uvrstila je ovu uredbu kao dokaz (prilog) broj 2 uz odluku o proglašenju Milana Nedića za ratnog zločinca (Službene novine, 28. 8. 1942).

(AJ, DK-110, Odluka F – 802/II)

SKRAĆENICE

- AVII – Arhiv Vojnoistorijskog instituta
- AJ – Arhiv Jugoslavije
- AS – Arhiv Srbije
- BdS – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes – Zapovednik policije bezbednosti i službe bezbednosti (Gestapo i SD)
- Gestapo – Geheime Staatspolizei – Tajna državna policija
- Eg – Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes – Operativna grupa policije bezbednosti i službe bezbednosti (na okupiranoj teritoriji)
- IAB – Istorijski arhiv Beograda
- N.d. – Navedeno delo
- Nda – Nedićeva arhiva u Vojnoistorijskom institutu
- N.O.S. – Nemačka obaveštajna služba
- RSHA – Reichssicherheitspolizeihauptamt – Glavni ured bezbednosti Rajha
- SD – Sicherheitsdienst – Služba bezbednosti (obaveštajna služba nacističke partije)
- SDK – Srpski dobrovoljački korpus
- SDS – Srpska državna straža
- Sipo – Sicherheitspolizei – Policija bezbednosti (kojoj je pripadao Gestapo)
- SP – specijalna policija
- SS – Schutzstaffeln – Zaštitni odredi (nacističke partije)
- UGB – Uprava grada Beograda

IZVORI I LITERATURA

ARHIVI I ARHIVSKA GRAĐA

Arhivi:

Istorijski arhiv Beograda;
Arhiv Vojnoistorijskog instituta;
Arhiv Srbije;
Arhiv Jugoslavije;
Arhiv Ministarstva unutrašnjih poslova;
Jevrejski istorijski muzej.

Fondovi arhivske građe:

Odeljenje specijalne policije Uprave grada Beograda;
Zapovednik policije bezbednosti i službe bezbednosti – BdS Beograd (Gestapo i SD);
Kvislinške upravne i policijske vlasti (Nedićeva arhiva);
Državna komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača i Zemaljska komisija Srbije;
Uprava grada Beograda;
Opština grada Beograda;
Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije 1941-1944.

Istražni i sudski predmeti:

Funkcioneri i pripadnici specijalne policije;
Funkcioneri i pripadnici BdS Beograd (Gestapo i SD);
Ministri unutrašnjih poslova okupirane Srbije;
Osuđeni ratni zločinci i drugi krivci.

OBJAVLJENA ARHIVSKA GRAĐA

Dokumenti Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača:

- Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, Beograd 1952;
- Saopštenja 1-93 o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Jugoslaviji, Beograd 1945-1946;

- Izveštaj Međunarodnom sudu u Nimerbergu, Beograd 1947;
 - Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda, Beograd 1947;
 - Saopštenja, odluke i spisak jugoslovenskih građana za koje je Državna komisija utvrdila da su ratni zločinci, Beograd 1998;
- Zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Vojnoistorijski institut Beograd (nemački i kvislinški dokumenti).
Nirnberška presuda, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1948.

LITERATURA

- Atanacković Žarko, *Zemun i okolina u ratu i revoluciji*, Nolit, Beograd, 1962.
- Banjica, *Istorijski arhiv Beograda*, Kultura, Beograd, 1967.
- Begović Sima, *Logor Banjica 1941-1944*, I-II, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1989.
- Beograd u ratu i revoluciji 1941-1945*, materijal sa naučnog skupa, Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 1971.
- Beograd u ratu i revoluciji 1941-1945*, I-II, grupa autora, Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 1984.
- Božović Branislav, *Nacistička obaveštajna služba*, Stručna biblioteka, Beograd, 1963.
- Beograd pod komesarskom upravom 1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1998.
- Božović Branislav, Stefanović Mladen, *Milan Aćimović, Dragi Jovanović, Dimitrije Ljotić*, CIP, Zagreb, 1985.
- Božović Branislav, Vavić Milorad, *Surova vremena na Kosovu i Metohiji*, Kvislinzi i kolaboracija u Drugom svetskom ratu, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1991.
- Borković Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji*, Kvislinška uprava 1941-1944, Sloboda, Beograd, 1979.
- Milan Nedić, *CIP*, Zagreb, 1985.
- Vodič Istorijskog arhiva Beograda*, Beograd, 1984.
- Glišić Venceslav, *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1945*, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Rad, Beograd, 1970.

BRANISLAV BOŽOVIĆ

Ivanović Lazar, *Teror nad Jevrejima u okupiranom Beogradu 1941-1942*, Godišnjak grada Beograda XIII/1966.

Koljanin Milan, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941-1944*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1992.

Kreso Muharem, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, Istorijski arhiv Beograda, 1979.

Nemačka obaveštajna služba, IV i VIII, Beograd 1956. i 1959.

Lebl Aleksandar, *Potruga za komesarom Egonom Zabukošekom*, Politika, 3. 11. 1992.

Lebl Ženi, *Do "konačnog rešenja"*, Jevreji u Beogradu 1521-1942, Čigoja štampa, Beograd, 2001.

Dnevnik jedne Judite, Dečje novine, Gornji Milanovac, I 1990.

Nikolić Nikola, *Ajhmanovi pipci u Jugoslaviji*, Borba, 10-26. 2. 1961, Beograd.

Romano Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945, Žrtve genocida i učesnici NOR-a*, Beograd, 1980.

Spomenica 1919-1969, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd.

Filipović Stanoje, *Logori u Šapcu*, Novi Sad, 1967.

Branislav Božović

Special Police and the Suffering of Jews in Belgrade Under German Occupation 1941-1945

S u m m a r y

As soon as the persecution and elimination of Jews in occupied Serbia, Belgrade in particular, was organized and carried out by the German occupying authorities, something that has been profusely written about. However, very little has been said about the role of the traitorous authorities, above all the police, in the implementation of the repressive measures against the Jews, in which the Special Police played a crucial role.

Historians and other researchers, who have been denied access to the archived material (more than 15,000 dossiers) of the Special Police for too long, got the opportunity to examine the authentic police sources only after this material was made

available to the public. The revelation of new, genuine data served as a basis for analyzing and establishing all types of activities of the local political police against the "Serbian" Jews.

All this led to answers, in this text, to important questions, such as: what were the tasks that the occupying authority assigned to the Special Police; what repressive measures did they apply; were their activities within the scope of the usual responsibilities of the local police force in other occupied countries in Europe; did the Special Police take part in the physical elimination of Jews, as did the Ustashi police in the Independent State of Croatia (they were the actual executioners); who from the police ranks was responsible for the misdeeds committed during the prosecution of the Jewish population.